

След матылька. Освальд у Менску

— Не, быць не можа. Не з-за
такой малой рэчы. Не!
З камяку бруду выбліскваў зеленню,
золатам і чэрню матылёк,
вельмі прыгожы і вельмі мёртвы.
— Не з-за такой драбніцы!
Не з-за матылька!

Рэй Брэдберы. І грымнуў гром

*Аляксандар
Лукашук*

**След матылька.
Освальд у Менску**

Палёт матылька

У 1952 годзе, калі герою гэтай кнігі Лі Освальду было 13 гадоў і падлеткі зачытваліся фантастыкай, амерыканскі пісьменнік Рэй Брэдберы апублікаваў самае вядомае сваё апавяданне «І грывнуў гром» (па колькасці перавыданняў у сваім жанры яно займае першае месца ў свеце).

... На раніцу пасля прэзідэнцкіх выбараў герой Брэдберы ідзе ў кантору, якая арганізуе падарожжы ў часе, бо лепш адправіцца ў мінулае, чым жыць пры новым прэзідэнце-дыктатары. Аднак высвятляецца, што выбары ўсё ж выйграў яго супернік, і герой з лёгкім сэрцам адпраўляецца ў мінулае на паляванне. Там ён выпадкова расціснуў матылька, і калі вярнуўся, аказалася, што ў выніку ланцужка падзеяў рэчаіснасць змянілася, і прэзідэнтам стаў дыктатар. Апошняе, што чуе герой — гром стрэлу, якім абрываюць яго жыццё і ягоную ролю ў гісторыі...

Забойства амерыканскага прэзідэнта Джона Фіцджэральда Кенэдзі Лі Харві Освальдам — самая вялікая ў гісторыі чалавецтва следчая справа, якая налічвае больш за чатыры мільёны аркушаў арыгінальных дакументаў, не кажучы пра кнігі, фільмы, тэлесерыялы — у тым ліку пра падарожжа ў часе ў 1963-ці, каб спыніць забойцу. Быў нават м'юзікл.

Свае пяць капеек у гэтую гісторыю я ўстаў і яшчэ калі хадзілі пятакі з дзяржаўным гербам СССР: пераклаў і апублікаваў яго «Гістарычны дзённік», пазней быў кансультантам амерыканскай здымачнай групы тэлекампаніі Frontline, якая на пачатку 1990-х здымала ў Мінску фільм «Хто быў Лі Харві Освальд?», даваў інтэрв'ю і выступаў з аповедамі пра мінскі перыяд героя падчас паездак на яго радзіму.

У СССР 1960-х амерыканец, які па сваёй волі прыехаў сюды жыць і працаваць, успрымаўся як матылёк з іншай планеты. Мінск часоў Освальда цяпер — таксама ўжо іншая планета, дзе лётае загадкавая чужародная істота.

І ўвесь час за ёй паварочваецца пільнае вока і вуха.

За Освальдам у Мінску назіралі, як энтамолаг назірае за членістаногай казуркай атраду лускакрылых. Вывучаюцца стадыі жыццёвага цыкла — яйка, вопрадзень, вусень, імага, фіксуецца звычкі, рухі, маршруты, харчаванне, сэксуальныя функцыі, здольнасць да мімікрыі, узаемадзеянне з асяроддзем, спецыфічныя навывкі, рэакцыя на раздражняльнікі, экалогія...

Раздзел энтамалогіі, які вывучае матылькоў, называецца лепідаптэралогія. Раздзел дзяржавы, які вывучаў людзей, называецца — кадэбэ.

Амерыканскі пісьменнік Норман Мэйлер стаў першым і адзіным даследнікам, які атрымаў доступ да «калекцыі» КДБ у Мінску, абмежаваны і фрагментарны, але ў спалучэнні з успамінамі сваякоў, сяброў, знаёмых героя дастатковы, каб яго кніга «Гісторыя Освальда» ўзяццела ў спіс бэстселераў.

Мінулай вясной я панёс кветкі на магілу аднаго свайго даўняга амерыканскага знаёмага-ветэрана, якога пахавалі на Арлінгтанскіх могілках у Вашынгтоне, і потым падняўся на ўзгорак, дзе спачывае 35-ты прэзідэнт ЗША.

Падыходзілі сем'і, турыстычныя групы, студэнты — нацыянальная памяць дагэтуль не можа змірыцца з раптоўнай брутальнай і бессэнсоўнай стратай.

Гэтая кніга не пра тое, хто і як забіў Кенэдзі.

Хутчэй — спроба аднавіць сляды, якія пакінуў у мінскім павеатры паўстагоддзя таму адзін матылёк.

Літаратурны ландшафт пасля Освальда выглядае як пасля рэйду цяжкага бамбавіка, а яго біяграфія — як гісторыя сусветных войнаў.

Хоць насамрэч — матылёк праляцеў.

У ГУМ заднім ходам

7 студзеня 1960 года ў 8 гадзін 23 хвіліны раніцы з купэйнага вагона маскоўскага цягніка № 9 на перон Мінскага вакзала ступіў 20-гадовы амерыканскі грамадзянін у салдацкай шапцы-вушанцы й без пашпарта — ён здаў яго ў амбасаду ў Маскве, заявіўшы пра жаданне застацца ў СССР, пасля чаго праз два з паловай месяцы чакання і спробы самагубства атрымаў 5000 рублёў ад Чырвонага Крыжа, накіраванне на працу і жылло ў сталіцы Беларусі, дзе праз год ажаніўся, а калі нарадзілася дзіця, разам з сям'ёю вярнуўся ў ЗША, каб а 12:30 у суботу 22 лістапада 1963 года з вакна шостага паверха даласкага кніжнага складу з адлегласці 50 метраў з італьянскага карабіна Манліхер-Каркана калібру 6,5 мм першым стрэлам параніць 35-га прэзідэнта ЗША Джона Кенэдзі, другім — губернатара Тэхаса Джона Коналі, трэцім — дабіць прэзідэнта, затым на вуліцы рэвальверным стрэлам у галаву забіць афіцэра паліцыі Джэй Ды Тыпіта, і праз 46 гадзінаў 51 хвіліну, падчас пераводу з пастарунка ў турму, пры ўключаных камерах у простым эфіры амерыканскага тэлебачання атрымаць ва ўпор кулю з Кольта-Кобры 38 ад мясцовага жыхара Джэка Рубі, і пасля ўскрыцця трупа ў моргу ды іншых фармальнасцяў быць закапаным на могілках гораду Форт Ворт у яме, побач з якой дзесяцігоддзямі не будуць хаваць нікога.

Так скончылася адно жыццё Лі Харві Освальда і пачалося другое.

У новым жыцці нешта, вядомае як «Лі Харві Освальд» ці «ЛХО», стала аб'ектам гістэрычнай увагі палітыкаў, журналістаў, пісьменнікаў, героем шматлікіх расследаванняў, публікацыяў, кніг, фільмаў, прадметам абмеркавання Кангрэсу ЗША і Палітбюро ЦК КПСС, галаўным бодем для ФБР, ЦРУ і КДБ. Яго выкопвалі з магілы, называлі забойцам-псіхапатам, кубінскім агентам, засланым дваініком КДБ, а таксама нявіннай ахвярай мафіі, амерыканскіх спецслужбаў, правых і левых радыкалаў, сакрэтных біялагічных эксперыментаў, правадніком акультнай усясветнай змовы.

Дата, калі ён націснуў на спускавы гачок, стала сакральнай у амерыканскім жыцці на паўстагоддзя: а дзе ты быў, калі забілі Кенэдзі, а што ты рабіла ў той дзень?..

У Савецкім Саюзе яшчэ доўга пра яго амаль ніхто не будзе ведаць, хоць амаль кожны яго мінскі дзень ад 7 студзеня 1960 года да 22 траўня 1962-га, кожны ліст і размова таксама былі прадметам пільнай увагі.

Рапарт вонкавага назірання КДБ

10.01.60

08:00-24:00

У 11:00 Лі Харві выйшаў з гатэля «Мінск» і пайшоў у ГУМ. Там зайшоў у аддзел электратавараў, нешта спытаўся ў прадаўца, дастаў з кішэні грошы і пайшоў да касы. Ні за што не заплаціў, паклаў грошы назад у кішэню і пачаў хадзіць па першым паверсе ўнівермага туды і назад і разглядаць розныя тавары. Затым вярнуўся ў аддзел электратавараў, заплаціў 2 рублі 25 капеек за электравілку, паклаў яе ў кішэню і падняўся на другі паверх. Там правёў некаторы час у адзеле гатовага адзення, перагледзеў наяўныя касцюмы, затым хутка пакінуў ГУМ. Вярнуўся ў гатэль у 11:25.

У 12:45 выйшаў са свайго пакоя і пайшоў у рэстаран. Сеў за вольны столік і пачаў есці. *(Назіранне падчас яды не вялося, бо больш людзей там не было.)*

У 13:35 Лі Харві выйшаў з рэстарана і вярнуўся ў свой пакой.

У 18:10 выйшаў з пакоя і пайшоў у рэстаран. Сеў за вольны столік, пад'еў, выйшаў з рэстарана ў 18:45, на ліфце падняўся на чацвёрты паверх і пайшоў у свой пакой.

Не выходзіў з пакоя да 24:00, пасля чаго назіранне не вялося да раніцы.

Назіральнік як бясстрасная камера фіксуе нават, як аб'ект засоўвае рукі ў кішэні, і прыводзіць такія пераканаўчыя дэталі, як кошт электравілкі.

Але навошта яна амерыканцу ў гатэлі? Каб сабраць дэтэктарны перадатчык і паслаць паведамленне ў ЦРУ, бо амерыканская пляскастая вілка не падыходзіць да беларускай разеткі з круглымі дзірачкамі?

Ад гатэля да ГУМа — каля кіламетра, туды і назад, плюс разлік на касе, абыход першага паверха, потым другога — і на ўсё 25 хвілін, калі верыць КДБ?

І як гэта суадносіцца з запісам пра 10 студзеня ў дзённіку самога Освальда:

Цэлы дзень мой. Гуляю па горадзе. Вельмі прыгожа.

Дзе тут праўда? Дзе насамрэч быў Освальд?

Архіўныя дакументы маюць уласныя стасункі з часам — як камяні ў рацэ, яны могуць паказваць то адзін бок, то другі, могуць знікаць без слядоў і выходзіць на паверхню ў іншым кантэксце, з новымі сэнсамі і акцэнтамі. Спрабаваць скарыстаць іх для храналагічнага аднаўлення падзеяў — усё адно як пасля цэлага дня паездак па горадзе назаўтра захацець аднавіць учорашні дзень і паспрабаваць праехаць заднім ходам па ўсім маршруце, глядзячы толькі ў люстэрка задняга віду. Напор новага трафіку, рамонты дарог і здарэнні робяць спробу безнадзейнай. Можна толькі зноў выехаць з зыходнага пункту і паўтарыць маршрут, каб заўважыць ці высветліць сёе-тое, што засталася па-за кадрам.

А яшчэ лепш пайсці пешкі. Прагуляцца.

Гадзіннікавыя стрэлкі паказалі 11:00, швейцар адчыніў рэстаўраваныя дзверы абноўленага гатэля «Мінск», я выйшаў на праспект Незалежнасці, які ў час прыезду Освальда насіў імя Сталіна, а падчас яго ад'езду — ужо Леніна, паглядзеў на калоны самага прыгожага будынка ў горадзе — Мінскага паштамта, павярнуў налева і пайшоў у ГУМ купляць электравілку.

Першы смех

Нічога не пачынаецца тады, калі пачынаецца, і пакуль аўтар ідзе ў ГУМ, адгорнем старонкі ненапісанай першай часткі гэтай кнігі, без якой яна была б немагчымая, як матылёк без кукалкі, вопрадзень без вусеня, вусень без яйка.

Освальд нарадзіўся 18 кастрычніка 1939 года ў Новым Арлеане (бачка памёр за два месяцы да яго нараджэння) і меў двух старэйшых братоў. У 1955-м пасля канфліктаў у школе кідае вучобу, далучаецца да сацыялістычнай лігі. Штуршком стала брашура пра амерыканскіх камуністаў Юліуса і Этэль Разэнбергаў, расстраляных у 1953-м за выдачу ядзерных сакрэтаў СССР. У бібліятэцы бярэ марксісцкую літаратуру і пачынае называць сябе «марксістам». У кастрычніку 1956-га паступае на вайсковую службу ў марскую пяхоту, як і ягоны брат Роберт, атрымлівае спецыяльнасць аператара авіяцыйнай электронікі (радары) і званне «шэраговец 1-га класа». Допуск сакрэтнасці — найніжэйшы. Служыць у Японіі, на Тайване і Філіпінах, затым на базе ў Каліфорніі. Служыць абы як: двойчы за невялікія правіны (бавіўся з пісталетам і параніўся, спрабаваў усчаць бойку з сяржантам у бары) яго судзіць трыбунал, яго пазбаўляюць звання і пераводзяць у шэрагоўцы. Працягвае цікавіцца камуністычнай літаратурай, савецкімі прапагандысцкімі часопісамі. У казарме слухае кружэлкі з рускімі песнямі, гаворыць «так» і «не» па-руску, просіць, каб яго называлі «Освальдсковіч», да салдат звяртаецца «таварыш» і цешыцца, калі так звяртаюцца да яго. Любіць спрачацца з афіцэрамі пра замежныя справы, бравіруе тым, што чытаў кнігі, якіх ня ведаюць іншыя, у тым ліку «Ферма» і «1984» Джорджа Орвэла, салдаты лічаць яго выскачкам. Здае тэсты за сярэдняю школу (у тым ліку, на сваю просьбу, па рускай мове — але няўдала), другі раз атрымлівае званне шэрагоўца 1-га класа. Улетку 1959-га, не даслужыўшы чатыры месяцы, скарыстаўшы ўяўную інваліднасць маці як прычыну, дэмабілізуецца з базы ў Каліфорніі.

Замаўляе пашпарт для замежных падарожжаў, афіцыйны матыў — вучоба ў Швэйцарыі, дзе прынялі яго дакумэнты ў каледж Альбэрта Швэйцэра. Хлусіць матцы, што наймаецца на заробкі на грузавы карабель, але перад адплыццём піша ліст: «мае каштоўнасці моцна адрозніваюцца ад тваіх з Робертам. Я нічога не казаў пра свае планы, бо наўрад ці можна чакаць, што вы зразумеце».

8 кастрычніка 1959-га Освальд ступіў на зямлю ў Гаўры, Францыя і адразу адправіўся ў Лондан. На наступны дзень вылятае ў Хельсінкі, дзе атрымлівае пяцідзённую турысцкую візу ў савецкім пасольстве. 15 кастрычніка выязджае з Фінляндыі і 16-га прыбывае ў Маскву. Пасяляецца ў гатэлі «Берлін» і заяўляе перакладчыцы Інтурыста, што ён — камуніст і хоча атрымаць савецкае грамадзянства.

Праз два дні ён бавіць свой дзень нараджэння з перакладчыцай і робіць запіс у дзённіку:

Мой 20-ты дзень народзінаў, ідзём на выставу раніцай, а пасля абеду — у маўзалеі Леніна-Сталіна. Яна ўручае мне падарунак — кнігу «Ідыёт» Дастаеўскага.

21 кастрычніка Освальд атрымлівае паведамленне, што ў грамадзянстве адмоўлена, віза сканчаецца, і ён мусіць пакінуць краіну да 20:00. За гадзіну да сканчэння тэрміну ў ванне рэжа вены на левай руцэ. «Хуткая» адвозіць у шпіталь. На наступны дзень ён робіць дзённікавы запіс:

Я ў маленькай палаце. Сам мой 12 хворых. Палата цёмная, сніданак дрэнны. Пасля працяглага двухгадзіннага назірання за іншымі

хворымі я прыходжу да высновы, што я ў палаце для вар'ятаў, і гэта мяне вельмі бянтэжыць.

Пасля выпіскі праз тыдзень яго перавозяць у гатэль «Метраполь», у больш сціплы нумар, пачынаюцца сустрэчы з прадстаўнікамі Інтурыста і АВІРа. У лісце старэйшаму брату ён патлумачыць, чаму вырашыў застацца ў Савецкім Саюзе.

ЛХО — Роберту Освальду
26.11.59

Дарагі Роберт,

Я задам табе пытанне, Роберт: дзеля чаго ты падтрымліваеш амерыканскі ўрад? Які ідэал на першым плане? Не кажы «свабода», бо свабода гэта слова, якое ўсе народы выкарыстоўвалі ўвесь час.

Спытай у мяне, і я адкажу, што змагаюся за камунізм. Гэтыя словы наводзяць цябе на думку пра рабоў ці несправядлівасць — гэта з-за амерыканскай прапаганды. Ты кажаш пра выгаду і перавагі. Ты думаеш, я тут дзеля гэтага? Дзеля асабістых, матэрыяльных выгадаў? Шчасце — не асабістая рэч, яго не складаюць маленькі дом, магчымасць усё браць і атрымліваць...

Тут добрыя, цёплыя, жывыя людзі. Яны хочуць, каб усе народы жылі ў міры, але адначасна яны б хацелі бачыць свабоднымі эканамічна заняволеных людзей Захаду. Яны вераць у свае ідэалы і стаяць за свой урад і краіну да канца.

Ты кажаш, што не выракаўся мяне, добра, я рады, але я скажу табе пра мае ўмовы. Я хачу, каб ты зразумеў, што я зараз скажу, і я не кажу гэта лёгка ці не падумаўшы, бо я, як ты ведаеш, служыў у войску і ведаю, што такое вайна.

1. Калі будзе вайна, я заб'ю кожнага амерыканца, які надзене вайсковую форму дзеля абароны амерыканскага ўраду — любога амерыканца.

2. Унутрана я не маю ніякага дачынення да ЗША.

3. Я хачу і буду мець нармальнае, шчаслівае і мірнае жыццё тут, у Савецкім Саюзе, да канца свайго жыцця.

4. Мая маці й ты не з'яўляецеся аб'ектамі маёй любові, а толькі прыкладамі рабочых у ЗША.

Не спрабуй угадаць, якім я быў, бо толькі цяпер я паказваю табе, які я. Я не маю горычы ці нянавісці, я прыехаў сюды, толькі каб

знайсці свабоду. Кажу праўду, я адчуваю, што нарэшце я са сваім народам.

У Маскве цяпер ідзе снег і ўсё выглядае вельмі прыгожа. Я магу бачыць Крэмль і Красную плошчу, і я толькі што павячэраў *tjaso* і *kartofel*, мясам і бульбай. Бачыш, расейцы не так ужо й адрозніваюцца ад цябе і мяне.

Лі.

У лісце Освальд вылучае некалькі словаў, адно з іх — заб’ю *кожнага* амерыканца. Кожны — гэта й брат. І не толькі.

У апошні дзень года Освальд бярэ таксі, едзе ў амерыканскую амбасаду, заяўляе пра адмову ад грамадзянства і здае пашпарт консулу Рычарду Снайдэру.*

У наступныя дні Освальд дае некалькі інтэрв’ю амерыканскім журналістам, але потым адмаўляецца ад кантактаў, сядзіць адзін у нумары, вучыць расейскую мову і чакае рашэння.

4 студзеня 1960 года яго выклікаюць у АБІР, выдаюць дакумент для асобаў без грамадзянства. Супрацоўнік паведамляе, што месцам жыхарства вызначаны Мінск.

Освальд запісвае ў дзённіку:

Я пытаюся: гэта ў Сібіры? Ён смяецца.

Гэты першы смех у гісторыі Освальда можна лічыць пачаткам гэтай гісторыі.**

* Незадоўга перад тым Снайдэру давялося мець справу з падобным выпадкам: адразу пасля службы ў войску амерыканец Пэтрулі прыехаў у Маскву як турыст, з’явіўся ў амбасадзе, каб здаць пашпарт, і заявіў, што адмаўляецца ад грамадзянства і застаецца ў СССР. Праз некалькі тыдняў назіранняў савецкія ўлады запатрабавалі, каб амбасада вярнула яго ў ЗША: Пэтрулі быў псіхічна хворы.

** Амерыканцы жылі і працавалі ў Мінску і да Освальда. У 1922-23 гадах тут дзейнічаў офіс Амерыканскай адміністрацыі дапамогі (АРА), дзе шэсць амерыканцаў займаліся аказаннем гуманітарнай дапамогі (гл. кнігу «Прыгоды АРА ў Беларусі», 2005). У 1946-47 гадах пятнаццаць амерыканцаў працавалі ў місіі ЮНРРА, якая таксама займалася дапамогай. Амерыканцы жылі ў сядзібе ў мінскім прадмесці Лошыца, Освальд мог бачыць помнік на Вайсковых могілках, дзе пахаваная адна супрацоўніца ЮНРРА Рут Уолер. (Гл. фільм «Забытая місія» на сайце Амбасады ЗША ў Мінску).

Пакаранне Мінскам

Сталіца савецкай Беларусі не ўваходзіла ў спіс гарадоў, якія трымаў у памяці звычайны амерыканец. Апроч Масквы і Ленінграда, ён ведаў Кіеў, Сталінград, магчыма, адрасы лэнд-лізу — вайсковыя парты Мурманск і Уладзівасток.

Праз чатыры гады пытанне пра Мінск прагучала ў Вашынгтоне на пасяджэнні Прэзідэнцкай Камісіі, якая расследавала забойства Кенэдзі («Камісія Уорэна»).*

Пытанне было адрасаванае дыпламату амерыканскай амбасады ў Маскве Рычарду Снайдэру, які займаўся дакументамі Освальда:

Кангрэсмэн Форд: Калі б вы тады ведалі, што Освальд будзе ў Мінску, што б вы сказалі?

Снайдэр: Так яму і трэба.

Кангрэсмэн Форд: Чаму вы так кажаце?

Снайдэр: Вы ніколі не былі ў Мінску. Гарады ў правінцыі ў Савецкім Саюзе знаходзяцца на вялікую прыступку ніжэй за сталіцу, а сталіца, паверце мне, на даволі вялікую прыступку ніжэй за любы амерыканскі населены пункт. Адрозненне паміж буйнымі гарадамі і малымі і паміж малымі і вёскамі — гэта велізарны крок назад у часе. Жыць у Мінску ці любым іншым правінцыйным горадзе ў Савецкім Саюзе — даволі змрочны досвед для любога, хто жыў у нашым грамадстве.

Кангрэсмэн Форд: Вы калі-небудзь былі ў Мінску?

Снайдэр: Я правёў каля гадзіны ў Мінску, гуляў паміж цягнікамі, аднойчы.

Кангрэсмэна, які пытаўся пра Мінск, звалі Джэральд — праз дзесяць гадоў ён стане 38-м прэзідэнтам ЗША, у гэтай якасці паставіць свой подпіс пад Хельсінскімі пагадненнямі, якія дадуць юрыдычны аргу-

* Камісія ў справе забойства Кенэдзі была створаная распараджэннем прэзідэнта ЗША Ліндана Джонсана 29 лістапада 1963 года. Яе складалі 34 чалавекі, а ўзначальваў старшыня Вярхоўнага суда ЗША Эрл Уорэн. Пасля года расследавання Камісія выпусціла справаздачу, у якой зрабіла выснову, што Лі Харві Освальд забіў прэзідэнта адзін і без пабочнай дапамогі. Тэкст справаздачы склаў 888 старонак, апублікаваныя матэрыялы склалі 26 тамоў, а дадатковыя дакументы, мемарандумы і стэнаграфы пасяджэнняў налічваюць больш за 50 тысяч старонак. Усе дакументы (за выняткам мінімальнай інфармацыі пра падаткі прыватных асобаў) цяпер адкрытыя для даследнікаў і ў большасці даступныя ў інтэрнэце.

мент («выконвайце сваю Канстытуцыю і законы!») савецкаму і постсавецкаму дысідэнцкаму руху (у Мінску таксама з'явіцца свой «Хельсінскі камітэт»).

Форд у Мінску ніколі не быў. А вось яго папярэднік у Белым доме сталіцу Беларусі адведаў. Рычард Ніксан з жонкай былі ў Мінску на пачатку ліпеня 1974-га, калі тут адзначалі 30-я ўгодкі вызвалення Беларусі ад нямецкай акупацыі.

Яны прыляцелі з Крыма, дзе сустракаліся з генеральным сакратаром ЦК КПСС Брэжневым, на два дні. Прысутнічалі на парадзе, усклалі кветкі да помнікаў, іх завезлі ў мемарыяльны комплекс Хатынь. Заходні друк пісаў тады пра Хатынь як свядомую падмену Катыні, дзе НКВД расстраляла тысячы польскіх афіцэраў.

Ніксан заўважна кульгаў — у яго абвастрыўся тромбафлебін на левай назе, у Вашынгтоне даходзіў да кульмінацыі Уотэргейцкі скандал, да ганебнай адстаўкі заставалася шэсць тыдняў...

Ніксан быў на плошчы Перамогі, куды штодня хадзіў Освальд, але наўрад ці яму паказвалі будынак па суседстве, дзе жыў забойца яго колішняга суперніка на выбарах.

У 1960-м, калі выбаршчык Освальд жыў у Мінску і не галасаваў, Ніксан прайграў прэзідэнцкія выбары Джону Кенэдзі — усяго 0,1% галасоў. Калі б выйграў — у Освальда магла б быць іншая мішэнь.

Марына Освальд пазней раскажа следчым, што муж сапраўды збіраўся пры выпадку забіць Ніксана. Такі выпадак надарыўся ў 1963-м, калі Ніксан меўся прыехаць у Далас. Освальд падрыхтаваў зброю і на пытанне ўстрыможанай Марыны адказаў, што будзе дзейнічаць па абставінах. Яна ведала, што ён не жартуе, бо раней ужо спрабаваў забіць генерала Уолкера, аднаго з лідараў амерыканскіх правых, абстраляў яго дом. Паліцыя вяла следства, але нікога не знайшла. У дзень прыезду Ніксана Марыне ўдалося са скандалам адгаварыць Освальда.

Мінск стаў апошнім горадам за мяжой, які наведаў Ніксан-прэзідэнт. На ўрачыстым абедзе падчас абмену тостамі Ніксан пажартаваў, што Брэжнеў паслаў яго ў Мінск з-за таго, што там жыве гімнастка Вольга Корбут, алімпійская чэмпіёнка.

А мог і пра Освальда пажартаваць.

Скандал быў бы — не меншы за Уотэргейт.*

Дзённік гістарычнага чалавека

Існуе мноства прычынаў і мэтаў, чаму людзі запісваюць падзеі жыцця і свае ўражанні ў дзённіку, але найбольш дакладны адказ дае часцей за ўсё сам тэкст.

Пасля арышту Освальда паліцыя правяла ператрус яго рэчаў і знайшла запісы пад загалоўкам «Гістарычны дзённік».**

* Астролагі, канечне, заўважаць, што апошнія паўстагоддзя Мінск спецыфічна звязаны з Белым домам: спачатку забойства Кенэдзі, потым Джонсан, які, дзякуючы гэтаму, стаў прэзідэнтам, адмаўляецца ісці на другі тэрмін, затым Ніксан пасля візіту ў Мінск ідзе ў адстаўку, Клінтан адведвае Мінск і атрымлівае імпічмент. У мінскай паездцы Ніксана суправаджаў памочнік Пэт Бюкенан, які потым сам тройчы спрабаваў стаць прэзідэнтам ЗША — і ўвесь час марна. Страшнае слова просіцца з камп'ютара на старонку — карма.

** Арыгінал далучаны да матэрыялаў Камісіі Уорэна. Першая публікацыя ў СССР адбылася ў 1990-м у часопісе «Крыніца/Родник» накладам 400 тысяч асобнікаў — я рыхтаваў яе паводле публікацыі «Поўны расейскі дзённік Освальда» ў часопісе «Life» за 1964 год. У

Уся гістарычная гісторыя змясцілася на дванаццаці старонках, якія ахопліваюць падзеі ад прыезду ў Маскву ў кастрычніку 1959-га і да сакавіка 1962-га. Апошнія тры месяцы перад ад'ездам у Амерыку запісы не рабіліся — але большасць старонак запоўненая і прысвечаная падзеям, якія адбываюцца ў Мінску.

**Дзённік ЛХО
7 студзеня 1960**

Выязджаю цягніком з Масквы ў Мінск, Беларусь.

Але потым ізноў:

7 студзеня 1960

Прыязджаю ў Мінск.

За адзін дзень? Цягніком?..

Дзённік выклікае масу падобных пытанняў — ён стракаціць граматычнымі памылкамі, непаслядоўны, з вялікімі прабеламі, пазнейшымі дадаткамі, часам выглядае, быццам напісаны задняй датай, за адзін прысест. Ці сапраўды гэта дзённік?

Адказ дае сам тэкст — гэта такі дзённік. Запісы арганізаваныя хрानалагічна, але рабіліся нерытмічна, часам запознена, з вялікімі пропускамі. Не класіка жанру. І правапіс мадэрнісцкі — перастаўленыя літары, пропускі, перайначаныя імёны.

У Освальда была дыслексія — ён не мог граматычна правільна пісаць. Але на праўдзівасць напісанага дыслексія не ўплывае. Як і час, калі запісы робяцца.

І памылкі, калі яны сустракаюцца — усяго толькі памылкі, а не падробка ці фальшаванне.

4 студзеня Освальда выклікалі ў Маскоўскі АБІР і выдалі гадавы дазвол на жыхарства, назаўтра ён атрымаў грошы ад Чырвонага Крыжа і праз дзень увечары з рэчамі выправіўся на Беларускае вакзал.

**Дзённік ЛХО
7 студзеня 1960**

той амерыканскай публікацыі і, адпаведна, у маім перакладзе з меркаванняў бяспекі былі змененыя імёны людзей, з якімі Освальд сустракаўся ў СССР. У гэтым беларускім тэксце — новы поўны пераклад з арыгіналу. Памылкі правапісу не перадаваліся.

Выязджаю цягніком з Масквы ў Мінск, Беларусь. Рахунак за гатэль быў на 2200 рублёў, квіток да Мінска — 150 рублёў, такім чынам, у мяне шмат грошай і надзеі. Я напісаў брату і маці лісты, дзе сказаў, што ніколі больш з вамі не жадаю кантактаваць. Я пачынаю новае жыццё і не хачу нічога са старога.

Насамрэч ён выехаў на дзень раней, 6 студзеня. Дата ў дзённіку пазначаная памылкова.

Маці і брат заставаліся ў мінулым, з сабой меліся грошы і надзея, наперадзе быў Мінск.

Пад стук колаў на паліцы ў начным цягніку спіць пасажыр, тым часам спраўджваецца ягоная мара: з замежнага турыста і асобы без пашпарта ён ператвараецца ў новага чалавека — жыхара сталіцы адной з правінцыяў камуністычнай імперыі і члена савецкае рабочае класы, самае перадавое, як пісалі тады газеты, класы сучаснасці, якой належыць будучыня.

Ён пачынае новае жыццё і нічога не хоча са старога.

Так, забыўшыся пра сваё існаванне ў якасці яйка, вусеня і вопрадзя, калі б думаў, мог лічыць матылёк.

Шоў-шоў і прыйшоў

Освальда чакалі.

Дзённік ЛХО
7 студзеня 1960

Прыязджаю ў Мінск, сустракаюць дзве жанчыны з Чырвонага Крыжа, ідзем у гатэль «Мінск», бяру нумар, знаёмлюся з Розай і Стэлінай, супрацоўніцамі Інтурыста ў гатэлі, якія гавораць па-ангельску. Стэліне за 40, прыгожая, замужам, мае малое дзіця, Розе каля 23, бландзінка, сімпатычная, не замужам, выдатная ангельская, мы адразу ўпадабалі адно аднаго.

8 студзеня 1960

Сустракаюся з мэрам горада таварышам Шарапавым, які вітае мяне і абяцае «неўзабаве» знайсці для мяне бясплатную кватэру,

папярэджвае пра «некультурных людзей», якія часам абражаюць замежнікаў.

Паход у гарсавет і сустрэча са старшынём былі арганізаваныя яшчэ ў Маскве, і падрыхтаваны там сцэнар для Освальда ў Мінску ўвасабляўся без адхіленняў.

Рапарт вонкавага назірання КДБ

09.01.60

08:00-23:00

У 10 гадзін Лі Харві ўвайшоў у фае гатэля «Мінск», падышоў да адміністратара і пачаў размаўляць з ім пра нешта. Пасля падняўся ў фае 4-га паверха, сеў і ўступіў у размову з перакладчыцай Таняй, да якой далучылася яшчэ адна работніца гатэля.

Пасля размовы, якая доўжылася каля 40 хвілін, Лі Харві вярнуўся ў свой пакой 453.

У 11:40 Лі Харві выйшаў з гатэля і хутка пайшоў уніз па вуліцы Свядлова да мясной крамы. Усярэдзіне ён абышоў прылаўкі, коротка агледзеў выстаўленыя прадукты, пасля чаго выйшаў і накіраваўся па вуліцы Кірава на скрыжаванне да вакзала, спыніўся, агледзеў вітрыну тэхнічнага аддзелу Беларускай чыгункі, затым падышоў да рэстарана «Радуга», пастаяў там, пасля пайшоў у гас-траном на вуліцы Кірава. На ўваходзе ён разглядаў людзей, якія ўваходзілі за ім. Прайшоў па краме, выйшаў, нічога не купіўшы, і напразткі пайшоў у кнігарню, дзе прайшоў праз усе секцыі не спыняючыся, затым выйшаў і хутка пайшоў. Вярнуўся ў гатэль у 12:25.

16:40 Лі Харві выйшаў з пакоя і спусціўся ў рэстаран «Мінск». Сеў за вольны столік і стаў чакаць афіцыянтку. *(Назіранне ў рэстаране не вялося, бо было замала людзей.)*

Выйшаў з рэстарана праз 45 хвілін і падняўся ў свой пакой. Не выходзіў з пакоя да 11:00 вечара, і назіранне прыпынена да наступнай раніцы.

Пайшоў, увайшоў, абышоў, прайшоў, выйшаў, пайшоў — гэты прымітыўны, як апісанне рухаў казуркі, тэкст цытуецца тут не з першакрыніцы.

Дэпутат ідзе ў КДБ

Першакрыніцамі за савецкім часам называлі працы класікаў марксізму-ленінізму (фактычна замест дуэту было тры ці нават квартэт, але Энгельс на свой «ізм» не дацягнуў, а Сталін на пачатку 60-х з канцэртнай брыгады ўжо выпаву). Першакрыніцай мінскага перыяду Освальда з'яўляецца, канечне, справа агентурнай распрацоўкі КДБ — гэты орган дыктатуры веў свой летапіс жыцця, часам кастраваны, нярэдка ў стылі фэнтэзі, але па-канцылярску падрабязны.

Освальдам у Мінску я пачаў цікавіцца яшчэ за часамі СССР, але ніколі, нягледзячы на статус сябра камісіі Вярхоўнага Савета па правах ахвяраў палітрэпрэсіяў, нават не бачыў яго архіўную справу, і калі б асабіста не ведаў аднаго чалавека, які трымаў яе ў руках, мог бы падумаць — а ці ёсць яна ўвогуле?

Чалавек, які не толькі бачыў, але гартаў справу Освальда — дэпутат Вярхоўнага Савета 12-га склікання Сяргей Навумчык.

Неяк у 1992-м да мяне ў Мінск пазванілі амерыканскія тэлежурналісты, якія збіраліся здымаць дакументальны фільм пра Освальда — набліжалася 30-я гадавіна забойства Кенэдзі, ім трэба была дапамога са здымкамі на заводзе, з архіўнай справай КДБ. Я пераадрасаваў просьбу Сяргею Навумчыку — ён быў не толькі ўплывовым каардынатарам парламенцкай апазіцыі, але і сакратаром камісіі па справах сродкаў масавай інфармацыі, галаснасці і правоў чалавека.

І яшчэ ён быў журналістам — таму ахвотна ўзяўся дапамагчы і зацікавіўся справай сам. Ён успамінае:*

У 1992 годзе я атрымаў просьбу амерыканскіх журналістаў паспрыяць доступу да справы Освальда ў беларускім КДБ. Я напісаў ліст старшыні Вярхоўнага Савета Беларусі Станіславу Шушкевічу з просьбай даць доступ да «справы Освальда» і мне. Я разумеў, што калі Шушкевіч дасць прамое ўказанне кіраўніцтву КДБ, у мяне будуць рэальныя шанцы атрымаць доступ. Праз некалькі дзён памочнік старшыні ВС паказаў мне рэзалюцыю на маім звароце: «Э. Шыркоўскаму — С. Шушкевіч». І — усё. Маўляў, хай старшыня КДБ вырашае.

У той час КДБ напразткі падпарадкоўваўся Вярхоўнаму Савету і яго старшыні — іншага начальства над камітэтам у незалежнай Беларусі не было. Апроч таго, паводле заканадаўства, дэпутаты мелі доступ ва ўсе дзяржаўныя органы і да ўсіх дакументаў. Ведамасныя інструкцыі КДБ абмяжоўвалі кола асобаў, дапушчаных да сакрэтаў. Але закон мусіў быць вышэйшы.

Не ўсё было так проста, канечне. У перапынку сесіі Вярхоўнага Савета да Навумчыка падышоў таксама дэпутат, намеснік старшыні КДБ генерал Генадзь Лавіцкі і агарошыў навіной: вось ты, Сяргей, пішаш просьбы да Шушкевіча, а ў Мінску поўным ходам працуе амерыканскі пісьменнік Мэйлер, прыходзіць у клуб Дзяржынскага і яму даюць дакументы са справы Освальда, водзяць да яго мінскіх знаёмцаў Освальда.

Дэпутат навіну ўспрыняў спакойна, бо лічыў, што хто-хто, а амерыканцы маюць маральнае права атрымаць інфармацыю пра таго, хто прызнаны забойцам іх прэзідэнта. Але ён таксама лічыў, што і беларускія даследнікі мелі права атрымаць такую інфармацыю:

* Спецыяльна для гэтай кнігі Сяргей Навумчык аднавіў хаду падзеяў — у яго захавалася шмат сваіх нататак таго часу, дакументаў, аўдыёзапісаў.

Пасля «ніякай» рэзалюцыі Шушкевіча заставалася чакаць рашэння генерал-палкоўніка Шыркоўскага, апошняга кіраўніка КДБ у БССР і першага старшыні гэтай установы ў незалежнай Беларусі.

Даць пэўную (зразумела, не ўсю) інфармацыю са справы Освальда беларускаму даследніку, ды яшчэ з дэмакратычным іміджам, ды яшчэ таму, хто, як бы там ні было, паводле заканадаўства мае на гэта права, — значыла зняць магчымыя папрокі ў бок КДБ за гісторыю з Мэйлерам. Ну і, магчыма, не апошнюю ролю адыгрываў мой статус каардынатора парламенцкай апазіцыі БНФ — праца такога дэпутата ў архіве КДБ найлепшым чынам сведчыла пра ступень дэмакратызацыі «органаў» (і рабіла праблематычнай крытыку дэпутата ў бок КДБ хаця б на час гэтай працы).

У выніку Шыркоўскі станоўча паставіўся да маёй просьбы, і недзе ўвесну 1993-га ў кабінэце начальніка архіўнага ўпраўлення Аляксандра Вераса мне паказалі тое, што называецца «Справай Освальда».

Тут важна адзначыць — да Сяргея Навумчыка ніхто з цывільных даследнікаў, айчынных ці замежных, ніколі не трымаў у руках і не гартаў «Справу агентурнай распрацоўкі № 34451».

Гэта — першае поўнае яе апісанне:

На калясцы (падобнай да тых, што выкарыстоўваюць у аэрапортах ці супермаркетах), прывезлі пульхныя тамы і паклалі іх на стол. Тамоў было сем. Апошні, сёмы, цалкам складаўся з ліставання на конт выдачы матэрыялаў справы даследнікам, а самым апошнім падшытым дакументам быў мой ліст да Шушкевіча на дэпутацкім бланку з ягонаў рэзалюцыяй. Быў том, які пачынаўся выцінкай з газеты (здаецца, «Известия») з партрэтам Кенэдзі ў жалобнай рамцы; былі й выцінкі з іншых газет. Мне паказалі запыт па ўрадавай сувязі (ВЧ) у КДБ БССР пра Освальда, зроблены адразу пасля забойства Кенэдзі і адказ-даведку, ізноў жа па ВЧ, старшыні КДБ Пятрова. І там жа — машынапіс артыкула за подпісам АПН («Дык што ж рабіў Освальд у Савецкім Саюзе?») з праўкамі ад рукі.

Асобны том складалі матэрыялы, звязаныя з выездам Освальда і Марыны Прусакавай з СССР — ліставанне з АБІРам, нейкія даведкі.

Яшчэ адзін том утрымліваў матэрыялы, вынятыя з розных савец-

кіх (пераважна, мінскіх) устаноў, якія мелі дачыненне да Освальда — так, я заўважыў ягоную медычную картку.

Але, канечне, найбольш цікавымі былі тамы «аператыўнай распрацоўкі» Освальда — данясенні прыстаўленых да яго агентаў (памятаю фразу «и быстрым шагом пошёл»), стэнаграмы размоваў — і не толькі тэлефонных (імгненнага позірку на нейкі тэкст хапіла, каб зразумець, што кватэра Освальда ў Мінску праслухоўвалася. Я заўважыў расшыфраваную ў форме дыялогу «Ён-Яна-Ён-Яна» размову).

На некаторых аркушах у машынапісным тэксце былі прочыркi, у якія былі ўпісаныя словы чарнільнай ручкай.

Былі нават тэксты нататак, вынятых са сметніцы.

Асобны том складаўся з канвертаў, у якіх былі магнітафонныя стужкі і фотанегатывы (35-міліmetroўкі, нарэзаныя па 4-5 кадраў).

Так, у адным канверце ляжалі негатывы з вяселля Освальда — як мне патлумачылі, зробленыя схаванай камерай. Магнітафонныя стужкі былі пераважна без бабінаў.

Былі і лісты — Освальду і ад Освальда, з Мінска і з Амерыкі. Я заўважыў канверт, з якога была адарваная «з мясам» паштовая марка — трэба думаць, нехта з тагачасных супрацоўнікаў КДБ захапляўся філатэліяй, адарваў амерыканскую марачку ў калекцыю.

Філатэлістычныя жарсці аказаліся больш моцнымі за дзяржаўную бяспеку. Ну, а калі б там былі мікракропкі ці які спецыяльны код, як часам паказваюць у кіно? Куды толькі ўся хвалёная пільнасць падзелася.

Аказалася — нікуды не падзелася.

Дэпутат ідзе з КДБ

Далей усё выглядала як у казцы пра сароку, якая кашку варыла, на прыпечку студзіла, чарпаком мяшала, дзеткам давала:

Гэтаму дала,

Гэтаму дала,

Гэтаму дала,

Гэтаму дала,

А гэтаму не дала.

Сяргей Навумчык заўважыў, што некаторыя прозвішчы ў рапартах былі заклееныя палоскамі паперы.

— Гэта так рыхтавалі дакументы для Мэйлера? — запытаўся я ў Вераса.

— Што Вы, Мэйлеру ніводнага дакумента адсюль не патрапіла — адказаў палкоўнік. — Сяргей Іосіфавіч, увогуле вы першы, хто трымае ў руках гэтыя папкі. Калі не лічыць нашых супрацоўнікаў, зразумела.

Дэпутату патлумачылі, што дзве акалічнасці перашкаджаюць даць гэтыя тамы ў поўнае распараджэнне: прозвішчы тайных агентаў і метады аператыўнай працы.

— Я табе скажу па-простаму, — тлумачыў мне Лавіцкі ў сваім кабінецце пад партрэтам Дзяржынскага. — Пачынаючы з утварэння «органаў», з 1917-га, мы ніколі не раскрылі ніводнага імя ніводнага агента. Гэта гарантыя нашай працы. Бо калі б раскрылі — як бы мы сёння прыцягвалі новых агентаў?

Яшчэ адна прычына — матэрыялы пра амерыканскую амбасаду ў Маскве, дзе, са словаў супрацоўнікаў КДБ, у іх былі інфарматыры. Сяргей Навумчык ізноў пайшоў да Шыркоўскага. Гутарка адбылася на пачатку траўня 1993 года ў кабінецце старшыні на трэцім паверсе будынку КДБ:

Шыркоўскі пазваніў Верасу: «Тут у мяне дэпутат Навумчык. Дык Вы яму ўсё паказалі? Так, ён мне сказаў, што ты паказаў, і падзякаваў. Але разумееш, там вялікая праца. Давай-ка ты вось што. Трэба ўключачца ў справы. Ну што гэта, амерыканцы там прыезджаюць, пішуць. Што, у нас няма нармальных журналістаў наогул? Ёсць пытанні, давай паглядзім і будзем шукаць. Па Касцюкову. Што ты яго знайсці не можаш? Шукай. Ты прабачэнне перадай, што я тады іх усіх шугануў, калі амерыканец прыезджаў. А то, ведаеш, прыехаў амерыканец, пасадзілі яго ў гэтым клубе Дзяржынскага, вадзілі ўсіх туды».

З апошніх словаў Сяргей Навумчык зрабіў выснову, што Норману Мэйлеру спрыялі (прынамсі, да пэўнага часу) без згоды старшыні КДБ і што старшыня гэтую дапамогу не вітаў. Ці магчыма такое ў ваенізава-

най арганізацыі, ці генерал «ваньку валял», ці былі сапраўды супярэчнасці паміж начальнікамі — не так істотна.*

Істотна, што Шыркоўскі паабяцаў спрыяць, назваў прозвішча апера тыўніка, які займаўся Освальдам — Касцюкоў, загадаў прыцягнуць яго на дапамогу дэпутату.

— У нас яшчэ шмат недалёкіх людзей у апарате, — сказаў Шыр-коўскі на развітанне. — Табе яшчэ давядзецца звярнуцца да мяне ў гэтай справе. І, павер мне, не адзін раз.

Як у ваду глядзеў. Ці ў люстэрка.**

Наступныя некалькі месяцаў былі падобныя да перамоваў па ядзер-ным разбраенні, якія вядуцца з Паўночнай Карэяй.

Спачатку мне казалі, што дадуць усё — за выняткам гэтых самых прозвішчаў. «Гэтаму Мэйлеру нагаварылі 40 працэнтаў хлусні, а ў Вас будуць праўдзівыя факты», — паабяцаў мне Верас. Потым — што патрэбна прапусціць кожны дакумент праз адмысловую ве-дамасную камісію па расакрэчванні, у якой, сярод іншых, былі і ветэраны КДБ. Потым казалі, што, паколькі там ветэраны, дык цяжка апера тыўна ўсіх сабраць.

Дэпутата, як і абяцалі, аднойчы звялі з палкоўнікам у адстаўцы Касцюковым, які сказаў, што ў яго было дзве мэты: высветліць, ці не з'яўляецца Освальд агентам ЦРУ і ці нельга яго завербаваць у інтарэ-сах КДБ. На абодва пытанні атрымалі адмоўныя адказы — Освальд, па-водле свайго характару, не ўяўляў цікавасці для спецслужбаў.

Потым паўза працягвалася, бо адказны супрацоўнік КДБ трапіў у шпіталь.

— Трагічная гісторыя, — патлумачыў мне Лавіцкі. — У палкоўніка быў летнік, ён туды не ездзіў — няма часу, гарыць чалавек на

* Пазіцыя генерала мянялася — і набыла сваё завяршэнне ў раздражнёным афарызме на старонках друку ўлетку таго самага года: «КДБ — не хата-чытальня».

** У 1992 годзе Э. Шыркоўскі заявіў, што яму прапаноўвалі 50 мільёнаў даляраў за «справу Освальда» («Известия», 6 жніўня 1992). Для параўнання — нататнік Джона Кенэдзі 1960 года з накідамі прамоваў прадаецца за 20 000 даляраў. У снежні 2010-га на аукцыён была выстаўленая сасновая труна Освальда (пасля эксгумацыі парэшткі перапахавалі ў ін-шай труне), якую купілі за 87 469 даляраў. На думку амерыканскіх дыпламатаў і выдаўцоў, лічба Шыркоўскага — галюцынацыя ці дэзынфармацыя.

працы. Адказны афіцэр, прафесійны чэкіст. А жонка пілуе й пілуе яго, што суседзі памідоры-гуркі садзяць, а ў нас адно пустазелле. Ну, адпрасіўся ён у мяне, узяў тры дні адпачынку за свой кошт. Паехаў на дачу. Тры дні капаў-араў, усё ўзараў, пасадзіў. Аказалася — не свой участак узараў, а суседаў. Ён да суседа (таксама чэкіст), узары, кажа, цяпер ты мой участак, а сусед — «А я што, цябе прасіў мой араць?» Расхваляваўся, ціск падняўся, цяпер вось у шпіталі...

Дачная драма настолькі прыгожая, што, не выключана, нават сапраўдная.

Аднойчы ўзнікла новая перашкода. Кіраўніцтва КДБ раптоўна занепакоілі юрыдычныя інтарэсы дэпутата — а ці не засудзіць беларускага грамадзяніна Марына Прусакова-Освальд-Портэр, калі ён абнародуе пэўныя эпізоды яе прыватнага жыцця, падслуханыя і падгляджаныя органамі?

У нейкі момант Сяргею Навумчыку прапанавалі («каб не закапацца ў матэрыялах, бо адно капіянне на ксераксе зойме некалькі тыдняў»), засяродзіцца на некалькіх тэматычных блоках — напрыклад, ці быў Освальд агентам КДБ? Магчыма, небеспадстаўна лічылі, што калі дэмакратычны даследнік заявіць, што не, не быў — гэта будзе гучаць больш пераканаўча, чым іх уласныя заявы.

— Але ж Вы разумееце, што, каб пісаць, што Освальд не быў агентам, я павінен мець доказы. А доказы — гэта матэрыялы справы, — адказаў я.

— Ды паверце, што не быў!

— Магу паверыць. Але чаму Вы думаеце, што іншыя мне павераць? Давайце матэрыялы!

Далей ізноў — абяцанні, часовыя праблемы, паважныя прычыны.

Аднойчы я сказаў: «Паслухайце, ваша мэта — як мага больш схаваць, мая мэта — як мага больш у вас узяць. Як бачу, нічога ў нас не атрымаецца». — «Вы што, — запэўнівалі мяне, — мы ж разумеем, што рана ці позна трэба будзе расакрэчваць, проста гэта трэба рабіць акуратна...»

Дні складаліся ў тыдні, тыдні ў месяцы, і да сярэдзіны 1993-га ў Беларусі на вачах памянялася палітычная тэмпература. Пасля разгрому рэфэрэндума аб датэрміновых выбарах камуністычная наменклатура

аб'ядналася вакол прэм'ера Вячаслава Кебіча, які пакаяўся за подпіс у Віскулях і ўзяў курс на інтэграцыю Беларусі і Расеі. КДБ ужо не бачыў патрэбы гуляць у галоснасць нават акуратна.

Паходы дэпутата скончыліся тым, што яму далі ксеракопіі (не на вынас, а перапісаць) некалькіх дакументаў пра ад'езд Освальдаў у ЗША, у тым ліку заяву ў АБІР з візай міністра ўнутраных спраў Аляксандра Аксёнава.

І гэта, як ён успамінае, — усё:

Напэўна, я ўжо ніколі не даведаюся, на што разлічвалі кіраўнікі КДБ, калі абяцалі даць мне матэрыялы справы Освальда. Што дакладна — некалькі месяцаў майго часу было страчана на безвыніковыя размовы з чэкістамі.

Сяргей Навумчык лічыць галоўнай прычынай адступлення КДБ ад свайго першапачатковага абяцання змену агульнай палітычнай сітуацыі. Галоўнай — але не адзінай.

Канечне, калі б у 1992-м Шушкевіч наклаў недвухсэнсоўную рэзалюцыю адкрыць справу Освальда, была вялікая верагоднасць, што кіраўніцтвам КДБ яна была б выкананая.

Сяргей Навумчык гаворыць усё ж хоць і пра вялікую, але — верагоднасць.

Дала-не дала-дала...

Сарокі над КДБ

Увесну 1992-га падчас сустрэчы з першым амерыканскім амбасадарам у Мінску Дэйвідам Суорцам кіраўнік Рэспублікі Беларусь Станіслаў Шушкевіч здзівіў дыпламата аповедам пра сваё асабістае знаёмства з амерыканцам, які жыў тут за трыццаць гадоў да беларускай незалежнасці.

... Калі ў 1960-м нядаўняга аспіранта Інстытута фізікі Акадэміі навук БССР Станіслава Шушкевіча, які займаўся даследчай працай на Мінскім радыёзаводзе, выклікалі ў заводскі парткам, ён менш за ўсё гатовы быў да размовы пра граматыку расейскай мовы.

У парткаме маладому інжынеру паведамілі пра аказаны давер —

вучыць скланенням і спражэнням новага рабочага-амерыканца. Шушкевіч вывучаў ангельскую ва ўніверсітэце, але яго адразу папярэдзілі — ніякіх размоваў пра мінулае жыццё з Освальдам не весці.

Освальд запісаў у нататнік імя настаўніка: Станіслаў Шушкевіч. Заняткі адбываліся ў корпусе, дзе працаваў інжынер, пасля змены Освальд прыходзіў туды, падымаўся на другі паверх, і яны прыступалі да граматыкі.

Мова давалася цяжка. Освальд быў не надта старанны вучань, не праўляў вялікага зацікаўлення, эмоцыяў, не ўсміхаўся і не дзякаваў пасля заняткаў. Але праз пэўны час ён пачаў тое-сёе разумець, калі Шушкевіч гаварыў павольна, дапамагаў жэстамі, пісаў асобныя словы на паперцы і разгортваў слоўнік.*

Амбасадар Суорц неадкладна ўключыў аповед Шушкевіча ў тэлеграму ў Дзярждэпартамент. З адміністрацыі прэзідэнта Джорджа Буш-старэйшага адразу пайшлі запыты пра архіўную справу. Суорц папрасіў кіраўніцтва КДБ аб сустрэчы — яго прызна прынялі, выслухалі і паабяцалі спрыяць.

Больш амбасадар да гэтай тэмы не вяртаўся — на парадку дня быў вывад ядзернай зброі з Беларусі, пабудова ўсяго комплексу паўнавартасных дзяржаўных стасункаў з новай дзяржавай, падрыхтоўка першага візіту кіраўніка Беларусі ў Вашынгтон.

Праз трыццаць гадоў пасля забойства Кенэдзі, летам 1993-га Шушкевіч сустракаўся з прэзідэнтам Клінтанам у Белым доме.

Кенэдзі быў асабістым героем Клінтана, існуе фільм, дзе Кенэдзі цісне яму руку. Пра сваё знаёмства з Освальдам падчас гутаркі ў Белым доме Шушкевіч не згадаў ні тады, ні падчас прыезду Клінтана ў Беларусь.**

Чалавечы кантакт часам нечакана ўплывае на гісторыю — як, верагодна, і яго адсутнасць. Але рэч была не толькі ў асабістай гістарычнай настальгіі двух удзельнікаў сустрэчы ў Авальным кабінэце, дзе лунаў

* У матэрыялах Камісіі Уорэна можна пабачыць шэраг лістоў і запісаў у нататніку Освальда, зробленых па-расейску — на цалкам прымальным узроўні для штодзённых камунікацыйных патрэбаў. Па вяртанні ў Амерыку ён нават атрымаў прафесійную рэкамендацыю, што можа быць вусным і пісьмовым перакладчыкам з расейскай.

** У Беларусі Клінтан сустракаўся з яшчэ адным чалавекам, які асабіста ведаў Освальда. Гэта перакладчыца амбасады ЗША Іна Маркава, якая пазнаёмілася з Освальдам, калі вучылася ў ін'язе. Яна пераклала размову лідара парламенцкай апазіцыі Зянона Пазняка і амерыканскага прэзідэнта ў Курапатах.

цень яго былога гаспадара. Якраз тады адміністрацыя Клінтана напрас-
ткі займалася справай забойства Кенэдзі.

У 1992-м Кангрэс ЗША ўтварыў незалежную «Раду ў справе пера-
гляду дакументаў забойства», і адміністрацыя Клінтана, якая пераняла
ўладу ад Джорджа Буша ў студзені 1993-га, мусіла арганізоўваць працу
Рады.*

* Хаця забойства Кенэдзі даследавала прэзідэнцкая Камісія Уорэна ў 1963-64 га-
дах, затым адбываліся дадатковыя слуханні ў Кангрэсе ў 1970-х, амерыканская публіка
працягвала задаваць пытанні, што і чаму здарылася ў Даласе. Сакрэтнасць, якая была
неад’емнай рысай працы дзяржаўных інстытутаў падчас халоднай вайны, не спрыяла ад-
крыццю ўсіх архіваў, асабліва дакументаў разведкі і службаў бяспекі. Таксама не ўсе даку-
менты, створаныя камісіямі і камітэтамі расследавання, былі даступныя для публічнага
азнаямлення.

Падазрэнні, выкліканыя сакрэтнасцю, размывалі ўпэўненасць у праўдзівасці федэ-
ральных органаў улады і шкодзілі даверу да іх. Буялі канспіралагічныя тэорыі, розгалас
атрымаў фільм Олівера Стоўна «Джэй Эф Кей» (прыняты ў Амерыцы скарот ініцыялаў
35-га прэзідэнта) з высновамі пра змову і ўдзел у ёй дзяржаўных структураў. У адказ на

У верасні 1998-га Біл Клінтан атрымаў справаздачу. Рада прымусіла расакрэціць і апублікавала больш за дваццаць тысяч дакументаў ФБР, больш за тры тысячы — ЦРУ, таксама больш за тры тысячы — Пентагона, тысячы справаздач, архіўных матэрыялаў іншых ведамстваў і папераў прыватных грамадзян — цалкам 33 176 дакументаў. Агульны аб'ём «Калекцыі Кенэдзі», адкрытай для грамадскасці, перавысіў чатыры мільёны старонак.

У справаздачы быў раздзел пад загалоўкам «**Беларусь**»:

З дапамогай амбасады ЗША ў Мінску старшыня Рады Тангайм, сябра Рады Гол і выканаўчы дырэктар Марвэл у лістападзе 1996 года перагледзелі абшырныя матэрыялы справы сачэння за Освальдам беларускага КДБ. Справа апісвае больш за два гады абшырнага сачэння і аналізу КДБ за Лі Харві Освальдам падчас яго жыцця ў беларускай сталіцы. Некаторыя з дакументаў былі ўжытыя Норманам Мэйлерам у яго кнізе «Гісторыя Освальда».

Радзе не ўдалося атрымаць копію справы, часткова з прычыны пагаршэння адносінаў паміж ЗША і Беларуссю ў 1997-98 гады.

Ізноў, Рада настойліва рэкамендуе прыкласці ўсе магчымыя намаганні, каб атрымаць для амерыканскага народа гэтыя важныя дакументы пра дзейнасць абвінавачанага забойцы Лі Харві Освальда ў гады перад забойствам.

Рада таксама наракала на слабое супрацоўніцтва з Масквой.

Аднак менш чым праз год, у чэрвені 1999-га, падчас сустрэчы «вялікай васьмёркі» ў Кёльне прэзідэнт Расеі Барыс Ельцын зрабіў жэст, які міжнародныя эксперты тады назвалі «дыпламатыяй дакументаў» — перадаў Білу Клінтану 39 тэчак «справы Освальда». Гэта былі дакументы не КДБ, а ЦК КПСС, МЗС і МУС СССР, якія з'явіліся на свет адразу пасля забойства. У Маскве тады, пасля Карыбскага крызісу, вельмі баляліся абвінавачання ў падрыхтоўцы замаху, і гэтаму было прысвечанае

фільм выйшла кніга Дэйвіда Райцэза з красамоўнай назвай «100 памылак у фактах і высновах фільма «Джэй Эф Кей».

З увагі на грамадскую занепакоенасць у 1992-м Кангрэс прыняў «Акт аб зборы дакументаў, датычных забойства прэзідэнта Джона Ф. Кенэдзі», стварыў Раду і надзяліў яе адмысловымі паўнамоцтвамі.

Акт упаўнаважаў Раду працаваць з Дзярждэпартаментам, каб уключыць дакументы замежных урадаў, у першую чаргу з Расеі і Беларусі. Мінская тэлеграма Суорца і яго перамовы з кіраўніцтвам КДБ патрапілі ў поле новага расследавання.

ліхаманкавае ліставанне з савецкай амбасадай у Вашынгтоне, даведкі і тлумачэнні.

Мінскі перыяд Освальда там толькі згадваецца, але не раскрываецца — матэрыялы мінскага КДБ ніяк не фігуруюць.

Тады ж, улетку 1999-га, ельцынскую перадачу дакументаў пракамен-таваў яшчэ адзін прэзідэнт — Аляксандр Лукашэнка. На полі ў Берасцейскай вобласці ён заявіў журналістам:

— Паглядзеў я гэтыя справы — няма там нічога такога, каб ірваць на галаве апошнія валасы і плакацца.

І патлумачыў:

— Мы не збіраемся пляваць на сваю гісторыю.

Мінскія сарокі-вароны, якія лётаюць над КДБ, спяваюць па-свойму:

Гэтаму не дала,

Гэтаму не дала,

Гэтаму не дала,

Гэтаму не дала,

А гэтаму дала.

У такой прыкладна прапорцыі. Тым больш цікава — каму і як давала.

Удар па амбіцыях

У 1995-м, калі Станіслаў Шушкевіч ужо не быў старшынём Вярхоўнага Савета, а Эдуард Шыркоўскі — старшынём КДБ, калі ўведзенае ў парламент войска збіла дэпутатаў апазіцыі, якія абаранялі нацыянальны сцяг і герб, калі першы прэзідэнт заявіў, што ўсім лепшым у сваім жыцці ён абавязаны КДБ, у Амерыцы выйшла кніга Нормана Мэйлера «Гісторыя Освальда».

На супервокладцы выдавецтва Random House пісала:

У 1993-м Норман Мэйлер правёў шэсць месяцаў у Расеі, дзе ён браў інтэрв'ю ў былых сяброў і каханак Освальда, атрымаў эксклюзіўныя інтэрв'ю з афіцэрамі КДБ, прыстаўленымі адсочваць кожны рух Освальда. Яму таксама далі эксклюзіўны доступ да матэры-

ялаў справы Освальда ў КДБ, у тым ліку да транскрыптаў падслуханых размоваў у кватэры, дзе Лі жыў са сваёй расейскай жонкай Марынай.

На гэты ўдар абухом па амбіцыях і інтарэсах усіх айчынных даследнікаў было нават няясна як рэагаваць, на каго крыўдзіцца. На непрадказальнага экс-спікера былога Вярхоўнага Савета? На адсутнасць патрыятызму ў КДБ? На яго падступнасць? Прадажнасць?

Заставалася толькі парадавацца — за амерыканскага калегу і яго чытачоў, якія нарэшце змаглі пазнаёміцца з невядомымі дагэтуль мінскімі старонкамі сваёй нацыянальнай трагедыі.*

Ну, і сёе-тое ўдакладніць.

І я пазваніў у Нью-Ёрк першаму (і дагэтуль адзінаму) аўтару на свеце, які атрымаў доступ да матэрыялаў КДБ пра Освальда.

Атрымаць доступ да Нормана Мэйлера было таксама няпроста, але рэч была не ў адсутнасці спрыяльнай рэзалюцыі ЦРУ, асабістай згодзе ці пярэчаннях, нейкіх умовах — цяжка было скантактавацца. Ягоны адрас і тэлефон не значыліся ў даведніках; у інтэрнэце была старонка Мэйлера, але яе аўтарам і дапісчыкам быў не сам пісьменнік, а ягоныя чытачы.

Пакуль аўтар гэтай кнігі лістуецца з выдавецтвам Random House і шле факсы літаратурнаму агенту Мэйлера, можна адкрыць энцыклапедыю ці набраць імя амерыканскага пісьменніка ў інтэрнэце і ўведаць гады жыцця (1923—2007), адукацыю (Гарвардскі ўніверсітэт), удзел у Другой сусветнай вайне (служыў на Ціхім акіяне), род заняткаў (празаік, журналіст, драматург, паэт, кінасцэнарыст), публікацыі (больш за 30 кніг, першы раман «Голья і мёртвыя» выйшаў у 1948-м), узнагароды (двойчы лаўрэат Пуліцэраўскай прэміі, Нобелеўскі намінант, крытыка называе яго «амерыканскім Талстым»).

Калі нарэшце дазваніўся, я ўжо ведаў, што перад прыездам у Мінск Мэйлер скончыў самую даўгую кнігу ў сваім жыцці, дакументальна-мастацкі твор «Прывід прасталыткі»: 1300 старонак, прысвечаных гіс-

* У лістападзе 1991 года некаторыя старонкі справы Освальда паказалі журналістам амерыканскай тэлекампаніі ABC-News. Летам 1991-га і вясной 1992-га з дапамогай маскоўскай тэлепраграмы «Взгляд» у Мінск прыязджаў канадскі журналіст Пітэр Уронскі — ён сустракаўся са знаёмымі Освальда, запісваў відэаінтэрв'ю з імі. Матэрыялы КДБ яму не паказалі. Улетку 1992-га карэспандэнту «Известий» Сяргею Мастоўшчыкову дазволілі сфатаграфавачь сейф, дзе захоўвалася справа і зрабіць здалёк здымак шасці тамоў, раскладзеных на крэслах. Ён таксама сустраўся з некаторымі знаёмымі Освальда.

торыі ЦРУ (кажуць, кніга ўваходзіць у рэкамендаваны курс чытання для супрацоўнікаў ЦРУ). «Прывід» мусіў мець працяг — другі том, але наступнай стала кніга пра Освальда.

На маё пытанне наўпрост:

— Ці ўзяліся б Вы за гэтую кнігу, калі б не мелі доступу да архіву КДБ?

Мэйлер даў наўпроставы адказ:

— Не. Не, я ніколі б нават не пачынаў кнігу без гэтага.

Усё ж некаторыя рэчы пачынаюцца тады, калі пачынаюцца.*

Удар, але па мячыку

«Гісторыя Освальда» стала 28-й кнігаю Мэйлера, а яго гутарка са мной у лістападзе 1995-га — першым інтэрв'ю з беларускім журналістам.

— Пра забойства Кенэдзі напісаныя сотні кніг — чаму вы вырашылі далучыцца да гэтага клубу?

— Я належу да гэтага клубу — неафіцыйна, бо раней не пісаў на гэтую тэму — больш за 30 гадоў. Хаця я пачаў збіраць матэрыял для кнігі пра Освальда толькі праз 29 гадоў пасля забойства. Я быў уражаны гэтым забойствам. Я пачынаў пісаць, зыходзячы з меркавання, што Освальд быў удзельнікам змовы, што была змова, каб забіць Кенэдзі. На працягу 6 месяцаў пошукаў у Беларусі, потым пасля вяртання ў Амерыку, правёўшы блізу двух гадоў над гэтай кнігай, я прыйшоў да змрочнай высновы, што Освальд цалкам мог зрабіць гэта сам. Я скончыў тым, што сказаў, што 75% верагоднасці, што гэта справа Освальда. Ведаеце, у бізнесе і ў разведцы верагоднасць любяць вымяраць у адсотках.

* Першай грунтоўнай публікацыяй пра мінскі пэрыяд Освальда стала праца амэрыканскай журналісткі Прысцылы МакМілан «Марына і Лі», апублікаваная ў ЗША ў 1977 годзе. МакМілан працавала ў Маскве і жыла ў адным гатэлі з Освальдам, калі той адмаўляўся ад амэрыканскага грамадзянства. Ён пагадзіўся даць ёй інтэрв'ю, першая гутарка цягнулася ад 9 вечара да другой раніцы. Па вяртанні ў ЗША, ужо пасля забойства Кенэдзі, яна пазнаёмілася і пасябрала з Марынай Освальд, і правяла сотні гадзінаў у размовах пра яе жыццё. Мінскаму пэрыяду прысьвечана чвэрць кнігі, каля ста старонак.

Аўтарскія правы на кнігу «Гісторыя Освальда», апроч Мэйлера, належаць кінарэжысёру і журналісту Лорэнсу Шылеру. Мэйлер працаваў разам з ім над сваімі папярэднімі бэстселерамі, у тым ліку над біяграфіяй Мэрылін Манро. Менавіта Шылер, як патлумачыў мне Мэйлер, здабыў матэрыялы архіву КДБ.

— Адбылося наступнае: Шылер звярнуўся да мяне яшчэ ў 1991 годзе і сказаў — выглядае, ён зможа дабрацца да матэрыялаў КДБ. Ці не зацікавіла б мяне праца над кнігай пра Освальда? Я сказаў — так. Ён кажа: магчыма, давядзецца паехаць у Мінск на шэсьць месяцаў. Я сказаў: оўрайт, я еду! Мяне ўсхвалявала магчымасць дабрацца да гэтых тэчак.

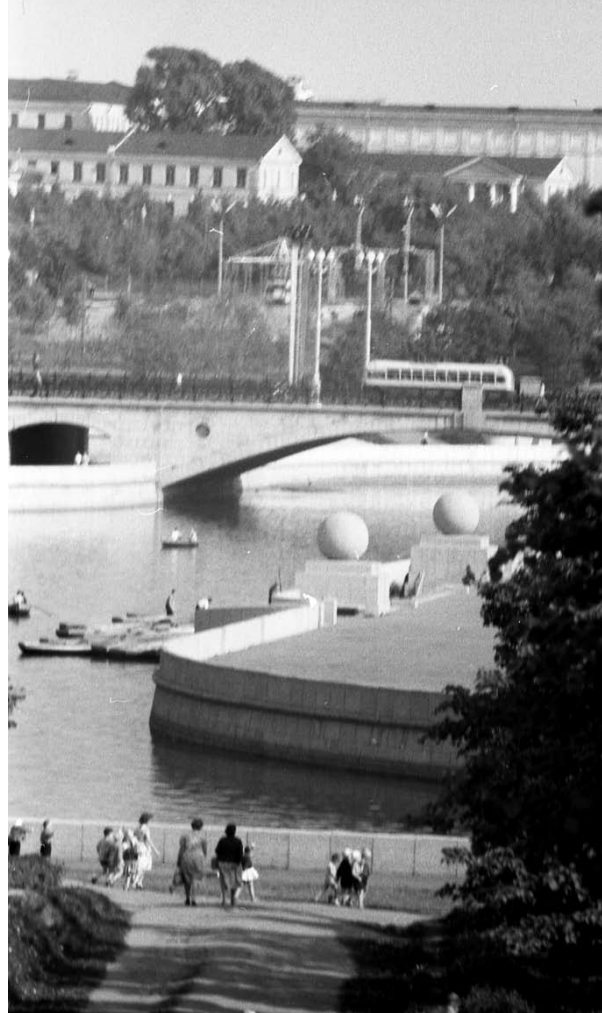
Здаецца, у 1991 годзе (калі гэта абаранялі Белы дом у Маскве?) усё было адкрыта недзе цягам года. Толькі КДБ не ведаў, дзе гэтыя матэрыялы знаходзяцца. Шылер — надзвычайны гандляр, і ён пачаў размаўляць з КДБ.

— Давайце вернемся да матэрыялаў, якія вы атрымалі.

— Здарылася наступнае: спачатку КДБ пагадзіўся. Але ў той час у Нямецчыне пачалі адкрываць імёны агентаў Штазі. І гэта стварыла сапраўднае пекла ва Усходняй Нямецчыне. Шмат людзей былі інфарматарамі Штазі, яны патрапілі ў вельмі непрыемнае становішча і горка наракалі. І ў беларускага КДБ тады ўзніклі іншыя думкі наконт абяцання, якое яны нам далі.

— З кім вы скантактаваліся першым у справе дакументаў?

— У верасні 1992 года мы прыехалі ў Мінск. У нас быў кантакт, супрацоўнік КДБ, з якім мы рэгулярна сустракаліся. Мы пыталіся, калі зможам атрымаць той ці іншы дакумент, і ён адказваў: гэта зараз абмяркоўваецца ў камітэце.

— Якога кшталту матэрыялы Вы прасілі?

— Ну, мы хацелі б мець усё, што было ў іх у справе. Так гучала іх першапачатковае абяцанне — мы атрымаем поўную справу Освальда.

— Як яны рэагавалі на Вашыя просьбы?

— Рэакцыя была такой: у нас праблемы. Вельмі шмат людзей пацярпела б, калі б гэтыя дакументы адкрылі. Гэта доўгая гісторыя, якая цягнулася шэсць месяцаў. Сёе-тое яны нам далі, сёе-тое мы здабылі з чорнага ходу. Мы здабывалі матэрыялы рознымі спосабамі, і атрымалі даволі шмат матэрыялу. Але ўсё гэта было вельмі й вельмі цяжка.

— Дзе было лягчэй кантактаваць з афіцэрамі КДБ, у Мінску ці Маскве?

— У Маскве. Перш за ўсё, мы гутарылі з вельмі высокапастаўленымі супрацоўнікамі КДБ. У Маскве людзі былі вельмі зацікаўленыя, дапамагалі нам — да пэўнай ступені. Мы сустракаліся з высокімі чынамі КДБ, пераважна ў адстаўцы — бо ім было менш чаго губляць у адстаўцы. І яны былі з намі шчырыя.

— Як вы іх знаходзілі?

— Вы мусіце разумець, што маскоўскі КДБ нам дапамагаў. У іх добрая служба сувязяў з грамадскасцю. Гэта ўжо больш не Савецкі Саюз. Гэта цалкам новая расейская рэспубліка. На чале КДБ стаялі новыя людзі. І іхны падыход быў: мы хочам мець добрыя адносіны з Амерыкай, гэта шырока вядомы амерыканскі пісьменнік, і давайце яму дапаможам. І яны дапамаглі нам з кантактамі. Мы правялі інтэрв'ю з 17 супрацоўнікамі КДБ.

— Дзе Вы з імі сустракаліся — у іх кабінетах, у гатэлі?..

— Мы пайшлі на Лубянку — там у нас быў цэлы шэраг гутарак. У Мінску ў асноўным мы праводзілі інтэрв'ю ў нашым офісе. У нас быў невялікі офіс у Мінску.

— Вы запісвалі Вашыя гутаркі на магнітафон альбо вялі нататкі?

— Мы запісвалі на магнітафон.

— Што наконт фотаздымкаў — у вас быў фотаапарат?

— Не, мы вырашылі не фатаграфіраваць, яны не любяць, калі іх здымаюць. Ніхто з іх не пагадзіўся, каб у кніжцы прыводзіліся сапраўдныя прозвішчы.

— Вы працавалі з дакументамі ў офісе?

— Не. Гэта было ў цэнтры горада.

— Вы былі адзін, калі працавалі з дакументамі?

— Са мной былі перакладчыкі. Гэта была цэлая каманда — на нас працавалі чатыры чалавекі. Людміла Перасветава была нашым галоўным перакладчыкам.

— Вам дазвалялі выносіць дакументы?

— Не-не-не. Яны давалі нам дакументы час ад часу. Дакладней, копіі дакументаў. Затым мы іх перакладалі і вывучалі.

— Гэта былі тэчкі ў поўным аб’ёме альбо выбраныя старонкі?

— Тэчкі былі толькі невялікай часткай таго, з чым мы працавалі ў Мінску. Галоўным сталіся інтэрв’ю людзей, якія ведалі Освальда. Мы пачыналі з думкай зрабіць тое, што хочам, на аснове матэрыялаў КДБ, але скончылі серыяй сапраўды кранальных інтэрв’ю з людзьмі, якія ведалі Освальда. Мы атрымалі нашмат лепшую карціну Мінска і Освальда ў Мінску на пачатку 1960-х.

Кніга Мэйлера стала правадніком па мінскім жыцці героя. Мэйлер адкрыў шмат якія дзверы і зазірнуў у куткі, дзе дзесяцігоддзямі не ступала нага даследніка, і не толькі даследніка ў цывільным (у тым цывільным, якое звычайна бяруць у двукоссе).

Амерыканец зрабіў тое, што мусіў бы зрабіць мясцовы аўтар.

На такі ўдар па амбіцыях крыўдаваць не выпадала.

Гэта быў удар не па амбіцыях, а па мячыку — і ён цяпер быў на беларускім баку поля.

Дзве памяці, плюс-мінус

Гістарычны час у Мінску цёк іначай, чым у Амерыцы — тут, на думку Мэйлера, можна было сапраўды зрабіць падарожжа на дзесяцігоддзі назад.

Галоўнае, што дазволіла зрабіць кнігу, надзвычай станоўчы момант — у адрозненне ад цяжкасцяў з КДБ — было тое, што мы распытвалі людзей, якія ведалі Освальда падчас яго жыцця ў Мінску на працягу двух гадоў і чатырох з паловай месяцаў. У яго і жонкі Марыны было шмат сяброў. Да іх пасля забойства прэзідэнта Кенэдзі падыходзілі людзі з КДБ і казалі: ні слова пра Освальда.

Калі паглядзець з вышыні гадоў, дык трэба зразумець, што з пун-

кту гледжання КДБ, які вельмі шчыльна сачыў за Освальдам, ён быў абсалютна бяскрыўдны. І яны былі ў моцным шоку пасля забойства. Яны лічылі, што ён невінаваты. Што гэта правакацыя ЗША. Некаторыя людзі ў КДБ думалі — што, калі ЗША спрабуюць распачаць Трэцюю сусветную вайну? Была атмасфера сапраўднага ціхага жаху. Бо яны не маглі гэта зразумець.

Освальд не займаўся ніякімі значнымі справамі ў Беларусі. Ён не зрабіў на КДБ ніякага ўражання — яго не ўспрымалі як нейкага сур’ёзнага чалавека. Ён зусім не ўразіў КДБ. Ім было вельмі цяжка паверыць, што ён мог такое зрабіць. Яны меркавалі, што цяпер ЗША выкарыстоўваюць яго, бо ён быў у Расеі.

Яны думалі, што яго выкарыстоўваюць — без ягонага ведама. Яны верылі ў гэтую версію. Яны хутка сустрэліся з усімі, хто ведаў Освальда, і ўсіх папярэдзілі: заткніцеся, не гаварыце пра гэта. І людзі гэта хавалі ў сабе ўсе гэтыя гады.

Мы з’явіліся праз 30 гадоў. Савецкая сістэма сканала. Сталінізм у далёкім мінулым. І людзі цяпер гатовыя гаварыць. І вялікай перавагай, з нашага пункту гледжання, сталася тое, што іх памяць была абсалютна чыстая, яны ніколі не гаварылі пра гэта. Яны маўчалі, бо баяліся КДБ, і з пачуцця самааховы не гаварылі амаль 30 гадаў.

І мы атрымалі цудоўны матэрыял. Свежы, надзвычай свежы матэрыял. Вось маленькі прыклад таго, які матэрыял мы здабылі: адна жанчына сказала, што ёй падабаўся Освальд, ён быў разумны, але ў яго былі два недахопы. Ён любіў чытаць амерыканскія коміксы, якія яму прысылала маці, і пры гэтым рагатаў як ашалелы, што выклікала раздражненне Марыны і яе самой — ён быў «некультурны». А другое — ён псаваў паветра, як яна выказалася.

І наадварот, калі мы вярнуліся ў Амерыку — нічыім успамінам пра гэты перыяд нельга было давяраць. Гэта ўжо было поле бітвы, на якім пракацілася туды й назад армада танкаў. Гэта было балота. Хочаш атрымаць сапраўдныя ўспаміны — і маеш справу з багнай. Кожны даваў інтэрв’ю шмат разоў, кожнага распытвалі. Усе ўжо ведалі пра справаздачу Камісіі Уорэна і ведалі, што там лічылася праўдзівымі звесткамі, што не, і яны забыліся, што было насамрэч. Безнадзейная справа. Урэшце я прыйшоў да таго, што сам мусіў узяць справаздачу Камісіі за аснову як найлепшы матэрыял, які магла даць людская памяць. Але нават гэта было ненадзейна.

У нас быў кантраст: цудоўныя, дакладныя, падрабязныя інтэрв’ю ў Мінску і ніводнага сапраўднага інтэрв’ю ў Амерыцы. Патрабавалася складаць шмат кавалачкаў, каб атрымаць сэнс.

Вось якая якасная ў Беларусі памяць.

І яшчэ неблагая ў Беларусі даведачная служба тэлефонаў. Там, напрыклад, адразу далі нумар абанента, чыё прозвішча Освальд згадвае ў сваіх самых першых запісах у Мінску напачатку 1960 года.

**Дзённік ЛХО
8 студзеня 1960**

Сустрэкаюся з мэрам горада таварышам Шарапавым, які вітае мяне і абяцае «неўзабаве» знайсці для мяне бясплатную кватэру, папярэджвае пра «некультурных людзей», якія часам абражаюць замежнікаў.

Празь пяцьдзясят гадоў пасля гэтага запісу Васіль Іванавіч Шарапаў, які сапраўды ўзначальваў Мінскі гарвыканкам з 1954-га па 1967-мы, гледзячы мне ў вочы, ціхім упэўненым голасам скажа:

— Я з Освальдам не сустракаўся.

У Шарапава зайздросная памяць: у 1945-м ён прыехаў у Мінск пасля дэмабілізацыі па раненні, называе прозвішчы, імёны і пасады людзей, з якімі працаваў паўстагоддзя таму, памятае назвы вуліц, якіх няма на мапе, тлумачыць, чаму і як тыя, што ёсць, былі перайменаваныя, адзінае чаго не помніць — сустрэчы з Освальдам.

Пра Освальда ўсё ж нешта чуў — быццам быў такі амерыканец, прыехаў у Мінск з жонкай, потым з’ехаў. Нават працаваў тут, здаецца. Пра жонку казалі, быццам лёгкіх паводзінаў. Гуляла, казалі. Ён піша, што сустракаўся са мной? І я казаў пра некультурных людзей? Не памятаю такога. Ці размаўлялі са мной з КДБ пра яго? Не думаю. Пра кватэры са мной шмат хто гаварыў. Кожную пятніцу веў прыём па кватэрным пытанні, бясконцы паток людзей, у кожнага свая гісторыя, свае праблемы, не хапала жылля ўсім. Ці былі на прыёме замежнікі — так, бывалі, напрыклад, разы з чатыры сустракаўся з адным рэпатрыянтам з Аргенціны, Зігер прозвішча, Аляксандр Раманавіч, у яго яшчэ дзве дачкі было, адна вельмі прыгожая спявачка, Элеанора, а другая — здаецца, Аніта, далі яму кватэру. А Освальд? Не памятаю. Здаецца, званілі ад-

нойчы, з сакратарыяту Хрушчова, здаецца, але кватэру яму даваў завод, можа, мы далі заводу, такое магло быць...

Цёплым вераснёўскім днём 2010-га на дачы, праз тры гадзіны гутаркі, падчас якой гаворка таксама ішла пра гістарычны прыпынак у Мінску цягніка Сталіна на Усходнім вакзале, адкуль адкрываўся від на руіны, і пасажыр нумар адзін быццам сказаў тагачаснаму першаму сакратару Панамарэнку, што Мінск можна адбудаваць, толькі пасадзіўшы тут два заводы саюзнага значэння, і яны выцягнуць, і так з'явіліся аўтамабільны і трактарны, пра знакаміты «нацыянальны» пленум ЦК КПБ 1953 года, калі спрабавалі памяняць першага сакратара расейца Патолічава на кандыдата Берыі беларуса Зімяніна, пра помнік Сталіну, як ставілі і як зносілі, і дзе захоўвалі 9-метровы бронзавы статуі пасля дэмантажу, пра першага сакратара ЦК КПБ і патрыёта Беларусі Кірылу Мазурава, пра прыезды ў Беларусь валютарыста Хрушчова, пра мінскае падполле, якое Шарапаў дапамагаў рэабілітаваць насуперак партызанскай мафіі, пра ссылку з пасады першага сакратара гаркама ў міністры, бо новаму першаму сакратару ЦК Машэраву не падабалася, што ён не раздаваў вымовы налева-направа, пра пабудову «дарогі нумар 1» да Маскоўскай алімпіяды і закладку новай транспартнай інфраструктуры,

закупы імпартнай тэхнікі і выхаванне кадраў дарожнікаў, якія дагэтуль штогод прыязджаюць на дзень народзінаў свайго любімага міністра, ужо на развітанне былы чыгуначнік, салдат Другой сусветнай вайны, самы доўгатрывалы мэр у гісторыі беларускай сталіцы, член ЦК КПБ і ўдзельнік паўтузіна з'ездаў КПСС, чалавек, чыё прозвішча пасля публікацыі часопіса «Life» ў 1964-м стала ўсясветна вядомым, дзякуючы не таму, чаго ён дасягнуў у сваім жыцці, а таму, што яго згадаў у сваім непісьменным дзённіку 20-гадовы амерыканскі наведнік, Васіль Іванавіч Шарапаў, 94-гадовы беларус з-пад Барысава, у добрым здароўі і жывым розуме ўсміхнуўся і сказаў:

— Ну, трэба Вам напісаць, што я сустракаўся з Освальдам — ну, напішыце.

А Мэйлер наракае на амерыканскую памяць.*

«Russia» ці «Belorussia»?

Першы амбасадар ЗША ў незалежнай Беларусі Дэйвід Суорц любіў паказваць дом Освальда гасцям з Вашынгтона — яны слупянелі ад здзіўлення, якое выклікае раптоўная сустрэча з гісторыяй. Усе думалі, што Освальд жыве ў Маскве.

Калі Суорц ляцеў у Мінск у 1992-м, ён таксама нічога не ведаў пра

* Гэта трапная заўвага — так у 70-80-я гады мяне бянтэжылі два тыпы ўспамінаў пра мінулае. Ветэраны вайны, якія выступалі ў школе, інстытуце, па тэлебачанні, гаварылі не толькі адно і тое ж, але і аднолькава. Мемуары розніліся толькі геаграфічнымі назвамі і прозвішчамі. Тэма была так зафармалізаваная, забоўтаная, што ператварылася ў закасячаныя біблейскія тэксты, дзе ўсё было як ва ўсіх. І хаця пасля вайны мінула толькі некалькі дзесяцігоддзяў, і час ад часу адкопвалі незарваныя бомбы, знаёмым пацанам адрывала пальцы знойдзенай гранатай, яшчэ не выйшлі на пенсію і працавалі салдаты вайны, здавалася, яна адбылася ў іншую эпоху і, магчыма, на нейкай іншай планеце. Патрабаваўся маштаб і талент Васіля Быкава, каб узламаць панцыр афіцыйнага і дабрацця да праўды.

Ветэраны ГУЛАГу, наадварот, калі пасля дзесяцігоддзяў маўчання пераадольвалі страх і пачыналі гаварыць, гэта былі настолькі свежыя, непасрэдныя ўспаміны, непадробленыя эмоцыі й жывыя дэталі, што міжволі нараджалася адчуванне, што ўсё гэта было толькі што, учора, і можа паўтарыцца заўтра. Менавіта на такой якасці асабістых успамінаў, дасланых Аляксандру Салжаніцыну, пабудаваная гіганцкая жывая канструкцыя «Архіпелагу ГУЛАГу». Магчыма таму для новых пакаленняў небяспека сталінізму адчувалася куды больш моцна і пагрозліва, чым небяспека новай вайны.

жыццё там амерыканскага грамадзяніна Освальда — ведаў толькі, што той жыў у Савецкім Саюзе.

Суорц быў прафесійным дыпламатам, які ў 1972 годзе ўжо працаваў у амбасадзе ў Маскве, што ж казаць пра іншых, менш дасведчаных амерыканцаў. СССР быў адна вялікая Russia, ніхто не расшыфроўваў чатыры зычныя, якія ўтваралі самую даўгую свісцячую абрэвіятуру для назвы краіны ў гісторыі чалавецтва. (І самую хлуслівую: не саюз, а імперыя, не рэспублік, а аўтакратыяў, не савецкіх, а партыйных, не сацыялістычных, а фэадальных — ІПФА.*)

Самае цікавае ў пытанні «Ці быў Освальд у Беларусі?» — гэта тое, як бы ён адказаў на яго сам.

Дзённік ЛХО 11 студзеня 1960

Наведваю мінскі радыёзавод, дзе буду працаваць. Там сустракаюся з аргенцінскім эмігрантам Аляксандрам Зігерам, польскім габрэем паводле нараджэння. Ён іміграваў у Аргенціну ў 1938-м і назад на польскую радзіму (цяпер частку Беларусі) у 1955-м. Гаворыць па-ангельску з амерыканскім акцэнтам. Працаваў на амерыканскую кампанію ў Аргенціне. Ён загадчык аддзела, ужо далёка за 40 гадоў, мяккія манеры, прыемны. Здаецца, хоча мне нешта сказаць. Я паказваю яму мой часовы дакумент і кажу, што хутка буду мець расейскае грамадзянства.

Можна прачытаць сотні старонак кнігі Мэйлера, так ці іначай прысвечаных людзям і падзеям у Беларусі, і не зразумець, што гэта не Расея. Усіх знаёмых Освальд лічыць расейцамі (выключэнне — габрэі, якія, аднак, таксама расейцы), навокал размаўляюць па-расейску, кіно, опера, канцэрты, назвы вуліц, рапарты КДБ — усё па-расейску.

Рабочыя на заводзе, бальшыня якіх прыехала ў Мінск з вёскі, дзе навучанне было па-беларуску, маглі гаварыць на роднай мове. Але на перадавой вытворчасці і ў сталіцы трэба было гаварыць «па-гарадскому» — тым больш з амерыканцам.

* Напісаў і сам зацікавіўся, што б гэта ІПФА значыла. Google, як заўсёды, выдаў першы тузін адказаў пад рубрыкай «анамальныя сэксуальныя паводзіны», з якіх самым прыстойным быў «індывидуальны профіль функцыянальнай асіметрыі». Нешта ў гэтым ёсць.

У сваім дзённіку Освальд згадвае назву Беларусі тры разы: першы, калі атрымлівае навіну пра сваё размеркаванне ў Мінск (аказваецца, гэта не ў Сібіры), другі — калі піша пра рэпатрыяцыю Зігера, і трэці — восенню 1960-га, у лірычнай (і камічнай) сумесі надвор'я і геаграфіі:

Мой жах перад новай расейскай зімой растае ў цудоўным золаце і чырвані восені ў Беларусі.

Якраз тады, калі Освальд напіша гэтыя радкі, пытанне беларускай мовы будзе абмяркоўвацца на яго радзіме, у Амерыцы, людзьмі, з адным з якіх ён неўзабаве пазнаёміцца і нават будзе госцем у доме.

Тут патрэбнае адступленне: у Беларусі даўно ходзіць паказка пра тое, як кіраўнік партыі і ўрада Мікіта Хрушчоў падчас прыезду ў Мінск сказаў, што беларусы першыя прыйдуць да камунізму, бо ўжо адмовіліся ад роднай мовы і перайшлі на расейскую, якая будзе мовай камуністычнага грамадства. Існуюць розныя версіі, дзе і калі гэта было сказана — якія, аднак, не пацвярджаюцца ні стэнаграфамі, ні пісьмовымі сведчаннямі сучаснікаў па гарацых слядах.*

Дакладна ж вядомае якраз супрацьлеглае.

Увосень 1960-га адбывалася сесія ААН, на якой БССР і Украіна, як звычайна, былі прадстаўленыя асобнымі дэлегацыямі. Мікіта Хрушчоў, удзел якога ў гэтай сесіі звычайна ўзгадваюць у сувязі са стуканнем чаравікам па сталю, піша ва ўспамінах, як папрасіў кіраўнікоў дэлегацыяў выступіць на родных мовах. Хрушчоў разлічваў на ўвагу ўкраінскай і беларускай дыяспары ў ЗША і Канадзе.

Прышоў дзень іх выступаў. Украінцы зрабілі, як я ім параіў, а з Беларуссю не выйшла. Я быў вельмі засмучаны. «Мы не можам падрыхтаваць тэкст на беларускай мове, — апраўдваліся прадстаўнікі БССР, — нават друкарскай машынкi няма з беларускім шрыфтам».

«Калі не можаце, дык іншага выйсця, вядома, няма, але гэта наносіць шкоду нацыянальнай палітыцы. Ворагі савецкай сістэмы скарыстаюць гэты факт у прапагандзе: няма ў саюзных рэспублік ніякіх правоў, усё там робіцца напаказ замежжу, суцэльная фікцыя. Расейцы душаць усіх, і нават на такім міжнародным форуме,

* Хоць мог і сказаць — і не такое нёс. А маглі і мясцовыя таварышы ад стараннасці дадумаць, тыя яшчэ кадры былі.

як сесія ААН, яе член выступае не на сваёй роднай мове, а па-ра-сейску».

Думаю, гэта разумеў і прадстаўнік Беларусі. Але ён асабіста не быў падрыхтаваны, не ведаў сваёй роднай мовы.

Прадстаўніцтва БССР было ўтворанае ў 1958 годзе, і яго кіраўніком, насуперак прапановам Мінска, быў прызначаны член КПСС з 1927 года супрацоўнік МЗС СССР Феадосій Гразноў. У пашпарце ён пісаўся бела-русам, але мовай не валодаў. У 1961-м яго замяніў кандыдат Мінска П. Астапенка — але беларускай мовы ў ААН не пабольшала.

Кіраўніком дэлегацыі ў 1960-м быў першы сакратар ЦК КПБ Кірыл Мазураў — ён не толькі ведаў мову, але й лісты пісаў па-беларуску, і нават вершы. І ў 1959 годзе выступіў па-беларуску на ўрачыстасцях да 40-х угодкаў утварэння БССР, за што нават атрымаў прачуханку ад пераменлівага Хрушчова. У складзе дэлегацыі быў і вядомы паэт Максім Танк.

Афіцыйную прамову трэба было чытаць з паперкі — не было як надрукаваць.*

І тут ужо нават чалавек, які пагражаў закапаць капіталізм і размахваў вадароднай бомбай, быў бяссьільны.

У, бадай, самы важны дзень свайго жыцця ў Мінску, калі ён сустрэў будучую жонку, Освальд пазнаёміцца таксама з членам той беларускай дэлегацыі ў ААН, Лідзіяй Чаркасавай, і нават будзе разглядаць яе здымак разам з Хрушчовым. Чаркасава выступала з публічнай лекцыяй пра сваю паездку на сесію ААН. Але нават калі пасля афіцыйнай часткі Освальд апынецца ў Чаркасавай дома, драму з беларускай мовай ніхто не згадае (можа, таму, што драмы не заўважаць — Чаркасава была біёлагам, прафесарам медінстытута, родам з Украіны, у Мінск прыехала ў 1950-м).

* Друкарскай машынкi з беларускім шрыфтам у місіі ААН не было яшчэ і ў першы год незалежнасці. Больш за тое, тагачасны прадстаўнік Беларусі ў ААН Генадзь Бураўкін узгадваў, што дакументы з МЗС па-беларуску з Мінска прыходзілі без «ў», а замест «і» ставілі клічнік. А сябра дэлегацыі 1960 года Максім Танк у дзённіку скандал з беларускай мовай зашыфраваў так, што і не зразумееш, што да чаго: напісаў, што кіраўнік украінскай дэлегацыі М. Падгорны гаварыў на ўкраінскай мове, а пра Мазурава — што той выступаў двойчы. А потым патлумачыў: «Як вядома, толькі главы ўрадаў маюць права выступаць на сваёй мове, а ўсе іншыя дэлегаты павінны выступаць на любой з рабочых моваў: англійскай, іспанскай, рускай, французскай ці кітайскай». Падгорны, як і Мазураў, быў першым сакратаром ЦК кампартыі, а не кіраўніком урада.

У дзённіку Освальда тагачасная назва Беларусі па-ангельску («Byelorussia») ніводнага разу не напісаная правільна.

І справа не толькі ў дыслексіі.

Адказ на пытанне, ці быў Освальд у Беларусі, Мэйлер даў у кнізе: Освальд быў у СССР.

Нават БССР ледзь праступае праз расейскую мову, расейскія назвы, агульную савецкую рэчаіснасць і будучыню, якая як снегам пакрывае ўвесь ландшафт.

Цікава, што гэтае самае пытанне можна адрасаваць і Мэйлеру — ці быў ён у Беларусі?

Адказ Мэйлера — ён быў у Мінску.

Самагонка для Мэйлера

Любы горад адзін для яго жыхароў і іншы для наведнікаў. Калі Мэйлер упершыню прыехаў у беларускую сталіцу, з усіх магчымых вызначэнняў Мінска яго, верагодна, больш за ўсё здзівіла б «горад сонца».

— Калі я быў у Мінску, гэта быў вельмі цяжкі час для людзей. Інфляцыя — за тры паўгода, што мы там былі, курс упаў ад дзвюх з паловай да сямі з паловай тысяч рублёў за даляр. І гэта было яшчэ значна менш у параўнанні з інфляцыяй, якая наступіла пазней. Людзі прадавалі сваю маёмасць. У нейкай ступені падобна да таго, што было ў Нямеччыне, у Веймарскай рэспубліцы. Людзі ў Мінску пераважна стаялі на кансерватыўных пазіцыях і былі не надта радыя гэтым вялізным нечаканым пераменам. Яны прывыклі да савецкай сістэмы. Гэта было адно з некалькіх месцаў, дзе старая сістэма працавала. Напалову працавала. І раптам — новая сітуацыя, якую яны не разумелі. Гэта быў час дрэннага настрою, неразбярыхі. Многія з тых, з кім мы сустракаліся, былі вельмі прывабныя. Вельмі годныя людзі, большасць з тых, каго мы сустракалі ў Мінску.

Мэйлер прыехаў у Мінск у верасні 1992-га. Спачатку ён пасяліўся ў гатэлі, затым яму знялі кватэру, дзе ён жыў да лютага 1993 года.

— Я жыў кіламетры за тры ад цэнтру, у рабочым раёне, у доме, дзе жылі рабочыя, у маленькай цёмнай кватэры. Паводле мінскіх

стандартаў гэта была шыкоўная кватэра. Невялікая кухня, дзве маленькія спальні, сярэдняга памеру гасцёўня. Я плаціў каля 200 даляраў за месяц, што ў 20 разоў перавышала кошт кватэры для ўласніка.

Гэта быў нялёгкі перыяд і для 70-гадовага пісьменніка: раз на трычатыры тыдні ён вяртаўся ў Амерыку, потым прыязджаў зноў. Давалася ў знакі розніца ў часе, штодня адбываліся сустрэчы і вяліся гутаркі пад запіс. У Мінску не было чаго рабіць вечарамі, апроч як «пайсці на абыякую ежу ў сумным рэстаране, бо Мінск ніколі не будзе вядомы сваёй кухняй, прынамсі, цягам наступнага дзесяцігоддзя ці двух».

— Змрочнае месца з выглядам у двор. Адзіную рэч, якую я памятаю — сонца ніколі не было ў Мінску ад кастрычніка да лютага. Як толькі сонца выглядала на 10 хвілінаў, маці высыпалі на двор разам з дзецьмі й вазочкамі і трымалі сваіх дзяцей на сонцы. А калі сонца хавалася, яны беглі назад дадому, каб дзеці не прастылі.

Мэйлер і яго калегі нанеслі візіт у амерыканскую амбасаду, дыпламаты ім ахвотна дапамагалі, яны разам адзначалі Дзень удзячнасці, які амерыканцы святкуюць у апошні чацвер лістапада. Рэзідэнцыя амбасадара месцілася ў Драздах, у велізарнай дачы, дзе раней жыў сакратар ЦК, з холам для прыёмаў і сваёй кіназалай. Лэры Шылер, які шмат і паспяхова працаваў у Галівудзе, быў у захапленні ад праекцыйнай апаратуры — антыкварыят! Шылеру ўдалося зняць кватэру ў тым самым комплексе будынкаў, дзе некалі жыў Освальд, і туды на вечарынкi яны запрашалі амбасадара і яго супрацоўнікаў.

Але Мэйлер жыў асобна.

— Гэта быў рабочы раён. Падлеткі, 18-19 гадоў, напіваліся ўвечары ў пятніцу і суботу. Але гэта былі неблагія дзеці. Мне нават падабалася там.

Часам, калі Мэйлер ішоў дадому, падлеткі віталіся з ім і прапаноўвалі самагонку.

Мэйлер дзякаваў і адказваў адной з некалькіх фразай, якія вывучыў, кожны раз аднолькава:

— Я — амерыканскі!

Гэта заўсёды выклікала выбух смеху.

Мінск быў усё ж не змрочны горад.*
Не беларускі толькі.

Acherontia atropos, сямейства чэкістых

Мэйлер сустракаўся з сямнаццацю афіцэрамі КДБ у Маскве і Мінску.

Гэтая лічба ў кнізе падобная да шчыгрынавай скуры: толькі пяць з тых, хто займаўся Освальдам, пагадзіліся на інтэрв’ю па тэме, у кнізе фігуруюць толькі тры, бо трох з пяцёркі давялося аб’яднаць пад адным імем, ніводзін з іх не пагадзіўся даць сваё сапраўднае імя.

Адзін з тых, чыё сапраўднае імя згадваецца ў кнізе — першы кіраўнік КДБ незалежнай Беларусі Эдуард Шыркоўскі. Мэйлер так сфармуляваў сваё ўражанне падчас інтэрв’ю:

— Я думаю, гэта тыповы чалавек КДБ. Моцны, крыху брутальны, з добрымі манерамі — для брутальнага тыпу. Цынічны. Глыбока цынічны.

«Генерал Мараў» — зборнае імя для трох высокапастаўленых чыноў КДБ у Маскве.

«Ігар Іванавіч Гузьмін», ён жа «Ігар» — начальнік управы КДБ у Мінску, якая займалася Освальдам.

«Сцяпан Васілевіч Грыгор’еў», ці проста «Сцяпан» — яго падначалены, афіцэр КДБ, які непасрэдна, з дня ў дзень, на працягу двух з паловай гадоў займаўся Освальдам.

Адзін з ветэранаў шчыта і мяча сціпла патлумачыў сваю нелюбоў да галоснасці зразумелымі і святымі для амерыканцаў каштоўнасцямі прыватнага жыцця:

Каб на пенсіі журналісты не дакучалі пытаннямі.

* Гарадское самагонаварэнне існавала заўсёды, і са знікненнем прыватнага сектару яно перакачавала ў шматпавярховыя панэльныя дамы. Практыкаваўся як традыцыйны гарачы метаг, калі брагу грэлі на газавай пліце, а змеявік ахалоджвалі водаправоднай вадой, так і больш просты халодны спосаб — брагу залівалі ў пластыкавыя пакеты ад малака, клалі ў маразільнік, сусла замярзала, алкаголь заставаўся зверху і разліваўся ў бутэльку. У першым выпадку самагонка была больш чыстая, у другім — адразу халодная.

Амерыканцы, трэба спадзявацца, зразумелі правільна.

Яшчэ да выхаду кнігі Мэйлера чэкістаў расшыфравалі. У інтэрнэце, газетах можна ўведаць, што генерал «Ігар Гузьмін» быў Галубцовым, яго прыслалі ў Мінск з Масквы «на ўмацаванне кадраў» у 1946-м, да Освальда ён займаўся пошукам калабарантаў, напачатку 1950-х лавіў парашутыстаў (чацьвёрка Вострыкава), і выйшаў у адстаўку з пасады начальніка ўправы контрразведкі ў 1977-м.

Мэйлер дае такі партрэт 70-гадовага генерала КДБ у адстаўцы:

Вялікі чалавек, стары, з чырвоным вялікім тварам, які мог належаць ірландскаму паліцыянту ў Нью-Ёрку, твар уражвае: ад вострага носа і ўверх — выцвілыя блакітныя вочы, гатовыя загарэцца праведным маральным агнём; але ад вуснаў і ўніз ён выглядаў карумпаваным — двойное падбароддзе, раздзьмутая шыя паліцэйскага шэфа.

А непасрэдны куратар Освальда «Сцяпан» ідэнтыфікаваны як капітан Аляксандр Фёдаравіч Касцюкоў, ураджэнец Гомельскай вобласці — у 1992-м яго імя надрукавалі «Известия», менавіта так ён быў прадстаўлены і дэпутату Сяргею Навумчыку.

«Сцяпану», як і «Ігару», прысвечаны асобны раздзел у кнізе. Мэйлер цытуе «Гузьміна» пра Касцюкова: інтэлігентны, прафесійны, сур'ёзны, з халоднай галавой, характар устойлівы, цярплівы, чысты беларус, добра ведаў мясцовую спецыфіку, лавіў і дапытваў нямецкіх і брытанскіх шпіёнаў — тутэйшых жыхароў, якіх падчас вайны занесла на Захад, а потым дадому.

Касцюкоў нарадзіўся ў вёсцы на Сожы, ваяваў, быў паранены, прыйшоў у органы яшчэ за часам Цанавы і Берыі, а перад тым быў супрацоўнікам раённага аддзела статыстыкі. Мэйлеру ён расказваў, што не піў, не паліў, не гуляў у даміно, быў маральна ўстойлівы, толькі працаваў. Кватэра была за тры кіламетры ад працы, выходзіў з дому рана, ішоў пешкі ціхай вуліцай да парку Горкага, праходзіў каля парку Купалы, далей па праспекце, да дома з калонамі, падымаўся на свой трэці паверх і быў за сталом а палове дзявятай. Яму падабалася, што вокны выходзілі ў двор — ціха, нічога не перашкаджае. Пачынаў дзень з працы над дакументамі, якія заўсёды замыкаў у сейфе, нават калі выходзіў на хвіліну. І не таму, што у кабінэце быў яшчэ адзін супрацоўнік, а таму што такі парадок. Потым сядзеў на нарадах, сходах, абеданых у службовай сталойцы,

вельмі добрай (біфштэкс ці катлеты, салаты, чай з 20% вяршкамі), у абед выходзіў ва ўнутраны дворык, пасядзецц на сонцы, часам згуляць у валейбол, ён быў хоць і невысокі, але няблага біў крукам.

Праца была творчая, тлумачыў ён Мэйлеру, нешта можна было вырашыць за месяц, а нешта за год. Нельга было абмяжоўвацца часавымі рамкамі — заўсёды ўзнікала нешта нечаканае. Хто, напрыклад, мог прадбачыць, што Освальд ажэніцца з Марынай? Былі заданні, якія немагчыма было выканаць, як ні старайся. Часам сыходзіў уначы, жонка ставілася з разуменнем, сама працавала на вызваленай камсамольскай пасадзе, дзеці былі ў кругласутачных яслях, кожны панядзелак службовы аўтобус адвозіў іх ад будынка КДБ на былую дачу Цанавы пад Мінскам і там яны заставаліся да пятніцы.

Калі справа Освальда падыходзіла да завяршэння, Касцюкова пакрыўдзілі: прызначылі намеснікам начальніка аддзела, далі асобны кабінет, але званне засталася ранейшае — капітан. Паўгода ён маўчаў, але потым усё ж пайшоў у аддзел кадраў, аказалася, проста забыліся — хадзілі ж у цывільным.

Калі Мэйлер папрасіў яго пакрытыкаваць самога сябе, Касцюкоў сказаў, што быў занадта патрабавальны да дзяцей, занадта дамагаўся дысцыпліны. І часам быў нецярыплівы, калі суразмоўцы гаварылі не па дзелу, тады ён перапыняў і накіроўваў гаворку да сутнасці справы.

У дзяцінстве ён хацеў стаць настаўнікам.

Калі шукаць аналогіі ў межах лепідэптаралогіі, дык чэкісты, канечне, належаць да *Acherontia atropos*, сямейства сфінксаў ці бражнікаў. Як пішуць у папулярнай энтамалагічнай літаратуры:

Матылёк «Сфінкс Мёртвая Галава» з'яўляецца прадметам прымхаў і жаху сярод простых людзей з-за яго тужлівага гукання і выывы чэрапа на грудзях.

Тужлівае гуканне на пачатку 1960-х чуваць было нашмат радзей, чымся ў папярэднія дзесяцігоддзі, калі газеты не паспявалі друкаваць паведамленні пра выкрыццё варожых змоваў і вокамгненныя прысуды. Цяпер гукалі звычайна раз на год, у снежні, на дзень народзінаў органаў. Напрыклад, калега «Ігара» і «Сцяпана» Міхаіл Аценкаў, расеец, з мяшчан, член КПСС з 1916-га, чэкіст з 1920-га, зэк з 1938-га (патрапіў пад хвалю чыстак НКВД ад «яжоўшчыны»), пасля адседкі на Поўначы — жыхар Мінска і заслужаны ветэран, пісаў у «Звяздзе» на 45-я ўгодкі ўтварэння ЧК:

Дарэмна цёмныя сілы міжнароднай рэакцыі висоўваюць сваё ядавітае джала. Яго адсячэ цвёрдая рука нашых слаўных чэкістаў! Адшчапенцам і наймітам, людзям з чорнымі душамі не звіць сваіх гнёздаў на нашай зямлі.

У 1926-м Аценкаў атрымаў вымову «за п'янства ў прытонах», якая падарожнічала за ім у асабістай справе праз усё жыццё — можа гэтым і выкліканая была некаторая туга, уласцівая «бражнікам».

Аматыры мастацкай літаратуры могуць разгарнуць апавяданне Эдгара По «Сфінкс»: герой сустракае страхавітага монстра, у якога з камятай масы шчаціністых валасоў вытыркаецца дваццаціметровы хобат з пашчай на канцы, з поўсці тырчаць таксама два бліскучыя іклы як у дзіка, хобат з бакоў прыкрываюць два крыштальныя прызматычныя рагі, дзве пары пакрытых металічнай лускай крылаў, якія раскінуліся на дзвесце метраў у шырыню. На грудзях ярка бялела выява чэрапа. Монстр зароў, і герой самлеў.

Аказалася — звычайны матылёк.

Толькі вырас бескантрольна.

Палёты «Справы № 34451»

У 1990-м, калі ў часопісе «Крыніца/Родник» рыхтавалася да друку маё першае даследаванне Освальда і пераклад «Гістарычнага дзённіка», рэдакцыя звярнулася ў КДБ БССР з запытам пра архіўныя матэрыялы. У адказ было паведамлена, што ніякіх матэрыялаў у іх няма. Ніхто тады ў гэта не паверыў і, як высветлілася, дарма.

Усе сакрэтныя тамы мінскай «Агентурнай справы № 34451» былі ў Маскве ўжо на наступны дзень пасля забойства Кенэдзі.

Як расказваў Мэйлеру «Сцяпан», увечары 22 лістапада 1963 года Мінск атрымаў загад з Масквы — тэрмінова даставіць дакументы. На наступны дзень «Сцяпан» склаў тэчку — усё змясцілася ў адну шэрую паштовую сумку — і адправіўся на аэрадром. Яго суправаджаў узброены ахоўнік. На вайсковым аэрадроме ў Люберцах іх чакалі. Праз гадзіну яны ўваходзілі ў будынак КДБ на плошчы Дзяржынскага — на Лубянку. Пасля доўгага блукання па калідорах яго завялі ў пакой, дзе за сталом сядзелі некалькі чалавек. «Сцяпан» далажыў — згодна з вашымі

ўказаннямі матэрыялы дастаўленыя. Ён запомніў першае пытанне і свой адказ, быццам гэта было ўчора:

— **Ці рабілі вы спробы правесці вербоўку Освальда?**

— **Даю галаву на адсячэнне, мы не толькі не спрабавалі, нават гэтая думка нам у галаву не прыходзіла. Азнаёмцеся з гэтымі дакументамі. Там вельмі ясна бачна, у якім накірунку мы працавалі. Выконвалі вашы інструкцыі.**

Усе за сталом літаральна выдыхнулі з палёгкай.

Мэйлеру патлумачылі, што КДБ распрацоўваў некалькі версіяў. Першая — Освальд агент ЦРУ, бо служыў у марской пяхоце, адкуль нярэдка набіраюць агентаў у разведку. Падазрэнне выклікала заява Освальда пра тое, што ён марксіст — КДБ прыйшоў да высновы, што ён слаба ведаў марксісцка-ленінскую тэорыю. Была небяспека, што Освальд гаварыў па-расейску лепш, чым паказваў. Магчыма, разведзаданне палягала ў тым, каб высветліць, як савецкія ўлады працуюць з пераможчыкамі з ЗША. Яшчэ адна версія — Освальд сапраўды быў шчырым імігрантам, і апошняя — ён быў псіхічна няўстойлівым.

«Сцяпан» потым сказаў Мэйлеру, што калі пасля забойства Кенэдзі пачалася кампанія паклёпу на Савецкі Саюз, ён думаў, што, магчыма, Хрушчоў перадаць гэтыя тэчкі амерыканскаму ўраду:

— **І ўсе амерыканскія чуткі лопнуць, як мыльная бурбалка.**

Тэчкі, у якіх даследаваліся гэтыя версіі, не былі перададзеныя амерыканскаму ўраду. Яны ляжалі ў Маскве наступныя 27 гадоў — і іх дасталі са сховішча толькі пасля правалу камуністычнага путчу ў жніўні 1991-га. Старшыня КДБ Кручкоў пайшоў на турэмныя нары, а новы старшыня Вадзім Бакацін на пачатку восені ў адказ на пытанні амерыканскіх і сваіх журналістаў паабяцаў, што справу Освальда рассакрэціць.

Гэта амаль адбылося ў лістападзе 1991-га: памочнік Бакаціна прачытаў справу за тры вечары і перадаў яе для адпаведнага афармлення ведамаснай камісіі.

Газета «Известия» на першай паласе надрукавала партрэт Освальда і паведамленне пад загалоўкам:

КДБ мае намер рассакрэціць дасье на забойцу Джона Кенэдзі

Камісія экспертаў КДБ у пятніцу, 22 лістапада, скончыла выву-

чэнне сабранага савецкай контрразведкай дасье, якое захоўваецца ў архівах камітэта, на амерыканскага грамадзяніна Лі Харві Освальда, які падазраецца ў забойстве прэзідэнта ЗША Джона Кенэдзі, учыненым роўна 28 гадоў таму, 22 лістапада 1963 года. Як чакаецца, на пачатку наступнага тыдня вынікі працы будуць дакладзеныя Вадзіму Бакаціну, які прыме рашэнне, якія матэрыялы будуць апублікаваныя.

Ці то «Известия» ўважліва чыталі ў Мінску, ці нехта з маскоўскага апарату пазваніў, але на наступным тыдні Бакаціну патэлефанаваў старшыня беларускага КДБ Шыркоўскі, які папрасіў перад рассакрэчваннем улічыць меркаванне беларускага боку — большую частку агентурнай справы складаюць мінскія матэрыялы. Бакацін выслухаў — просьба выглядала лагічнай — і пагадзіўся.

У канцы лістапада «Агентурная справа № 34451» вярнулася ў Мінск.

У снежні сканаў Савецкі Саюз і Бакацін застаўся без працы і зваротнага адрасу.

Пасылку распакавалі, перайменавалі ў «Архіўную справу № 266», зрабілі надпіс «Без дазволу начальніка аддзела не выдаваць» і замкнулі ў асобным сейфе.

Палятала і хопіць.

Станіслаў Шушкевіч і шапка з вушамі

Гісторыя і час зусім не лінейныя рэчы і нават не рэчы зусім, таму тое, што выглядае, як забяганне наперад, насамрэч не забяганне (бо й пераду асаблівага няма), а найкарацейшы шлях у выгнутай прасторы, мост ці падземны пераход, прахадны двор, якія адразу выводзяць у іншае месца маршруту.

У інтэрв'ю Мэйлер так узгадваў перамену адрасу «справы Освальда»:

— Затым Беларусь аддзялілася ад Расеі, і Шылеру давялося ехаць у Мінск і пачынаць усё спачатку. Ён звязаўся з КДБ, ціснуў на прэзідэнта — як было яго імя, Шушкевіч?

— Шушкевіч.

— І яму ўдалося пераканаць Шушкевіча і яго людзей, што гэта добрая ідэя, што добра, калі вядомы амерыканскі пісьменнік зробіць

кнігу, якая прыцягне ўвагу да Беларусі. Усе перамовы вёў Шылер, ён прадаваў ідэю, і ён цудоўны гандляр. І ён пераканаў іх, што гэта добрая ідэя. І КДБ у гэты момант пагадзіўся.

— Якое Ваша ўражанне ад Станіслава Шушкевіча?

— Мне падалося, што гэта добры чалавек. Мне падалося, што крыху запозна прыйшоў у палітыку. Я не ведаю, што адбылося пасля нашага ад'езду, але тады ў мяне было вельмі добрае ўражанне.

У сваю чаргу, Станіслаў Шушкевіч так успамінаў пра сустрэчу:

— Калі да мяне звярнуўся чалавек і калі я даведаўся, што ён аўтар рамана «Голья і мёртвыя», што гэта вядомы Мэйлер, я сказаў, што з задавальненнем з ім сустрэнуся. Калі ён сказаў, што хоча пазнаёміцца са справай Лі Харві Освальда ў беларускім КДБ, я затэлефанаваў старшыні КДБ, ён сказаў, што вывучыць гэтае пытанне і дасць адказ, і пасля таго ён сказаў — калі ласка, калі хоча азнаёміцца — няхай знаёміцца.

Шушкевіч агаломшыў суразмоўцу расказам пра шапку Освальда — аказалася, ён асабіста ведаў амерыканца, і такая дэталі!

Шапку Освальд купіў яшчэ ў Маскве, дзе ў снежні тэмпература апускалася ніжэй за -20°C . Адзіны галаўны ўбор, што тады ляжаў на прылаўках, які можна было набыць без чаргі і знаёмстваў, была вушанка. І не проста вушанка, а самая простая з іх — салдацкая, з шэрага сукна і шэрай штучнай футры, з матузкамі. Гэта статусны галаўны ўбор, які, хто б яго ні надзеў, адразу ператварае генерала ў радавога, абаронцу айчыны ў салдата Чонкіна, замежніка ў асобу без грамадзянства.

Першае, што Шушкевіч успамінаў пра Освальда ў размовах з Мэйлерам і з іншымі, заўсёды была гэтая салдацкая шапка.

— Ён пачуваўся ў ёй вельмі камфортна, як джэнтэльмэн!

У выніку Шушкевіч патрапіў у кнігу Мэйлера і стаў вядомы многім амерыканцам — але не ў якасці дзеяча, датычнага да ўнікальнай у гісторыі чалавецтва падзеі — мірнага распаду імперыі, а ў ролі настаўніка расейскай мовы. Мэйлер нічога не напісаў пра асабістую гісторыю «члена сям'і здрадніка радзімы» Станіслава Шушкевіча, як рабіў гэта з іншымі сваімі суразмоўцамі.*

* Бацька Шушкевіча, беларускі паэт, правёў 14 гадоў у ГУЛАГу за «прыналежнасць да контррэвалюцыйнай нацдэмаўскай арганізацыі».

Няма нічога горшага за здраду радзіме — так праз тры дзесяцігодзі пасля ўрокаў расейскай мовы Шушкевіч патлумачыў амерыканскаму пісьменніку, чаму ён не ўпадабаў Освальда.

Шушкевіч быў выхаваны ў старых традыцыях — так патлумачыў Мэйлер сваім чытачам словы Шушкевіча.

Шапка як на джэнтэльмэне — крыху дзіўны камплімент, звычайна так кажуць пра капялюш, але гэта быў самы пазітыўны водгук, які Шушкевіч даў пра вучня пры сустрэчы з Мэйлерам.

Освальд Шушкевіча ў сваім дзённіку не згадвае.

Але ў нататніку яго імя ёсць.

Першыя дні «расейскага рабочага»

Загадам № 6 ад 12 студзеня 1960 года Лі Харві Освальд быў прыняты на працу рэгуліроўшчыкам 1-га разраду ў эксперыментальны цэх Мінскага радыёзавода.

Генерал «Ігар» патлумачыў Мэйлеру, што:

- а) КДБ не займаўся працаўладкаваннем Освальда,
- б) не падбіраў яму кватэру,
- в) гэта была прэрагатыва Савета міністраў,
- г) з органамі нават не кансультаваліся.

Мэйлер паўтарае гэтыя словы без каментароў.*

Падрабязнасці першага працоўнага дня зафіксаваныя КДБ.

Рапарт вонкавага назірання КДБ

13.01.60

Ад 08:00 да 24:00

У 8:00 было ўсталяванае назіранне за прахадной на радыёзаводзе, дзе цяпер працуе Лі Харві.

У 16:25 Лі Харві выйшаў з радыёзавода і пайшоў уніз па Чырвонай і вуліцы Захарава да тралейбуснага прыпынку, там сеў на тралейбус № 2 і, не ўступаючы ні з кім у размовы, даехаў да прыпынку «Вуліца

* Тлумачэнню «Ігара», верагодна, можна даць веры. Калі б з КДБ у Мінску кансультаваліся, ніхто б не пасяліў амерыканца, якога падазраюць у сувязях з ЦРУ, побач з трыма рэжымнымі аб'ектамі з кругласутачнай аховай: у двары тэлецэнтру, побач з радыёкамітэтам і з відам на штаб вайсковай акругі.

Валадарскага», выйшаў з тралейбуса і пайшоў у гатэль. Было 17:00, калі ён увайшоў у гатэль. Пайшоў адразу ў свой пакой.

У 21:55 Лі Харві пакінуў свой пакой у гатэлі і спусціўся ў рэстаран, дзе сеў за вольны столік, замовіў у афіцыянткі ежу, павячэраў, затым расплаціўся і вярнуўся ў пакой у 22:25.

З пакоя не выходзіў. У 24:00 назіранне было спыненае да наступнай раніцы.

За Освальдам пільнавала некалькі груп супрацоўнікаў КДБ, якія, як выглядае, не павінны былі ведаць адна пра адну. Усе рапартаў траплялі да «Сцяпана», які рабіў рэгулярныя справаздачы «Ігару», а той інфармаваў напасткі Маскву. Старшыня КДБ генерал Васіль Пятроў таксама ведаў пра аперацыю. Ад Лубянкі Освальда аддзялялі толькі тры іерархічныя прыступкі.

Дзённік ЛХО

13-16 студзеня 1960

Працую «кантралёрам», слесарам, зарплата: 700 рублёў у месяц. Праца вельмі лёгкая. Хутка вучу расейскую мову. Усе вельмі пры-

язныя і добрыя. Сустракаю шмат маладых расейскіх рабочых майго ўзросту, у кожнага свой характар, усе хочучь пра мяне ведаць, нават прапануюць правесці сход, каб я пра сябе раскажаў. Ветліва адмаўляюся.

Вечарамі з Розай хаджу ў тэатр, кіно ці оперу амаль штодня. Жыву на шырокую нагу і вельмі задаволены. Атрымліваю «дапамогу» ад Чырвонага Крыжа, 5 дня кожнага месяца. Гэта 700 рублёў. Цалкам у месяц у мяне выходзіць 1400. Амаль як у дырэктара завода!

1400 рублёў — гэта «старымі», да рэформы 1961 года, якая адняла адзін нуль. Афіцыйна сярэдняя зарплата ў СССР складала 783 рублі.*

Што можна было купіць за гэтыя грошы? Свой досвед жыцця і працы ў СССР Освальд выкладзе ў рукапісе, які назаве «Калектыў — жыццё расейскага рабочага». Аўтар не абмяжуецца назіраннямі за заводскай прахадной. Падчас шпацыраў па Мінску Освальд не толькі заходзіў у ГУМ, каб купіць электравілку, але і для вывучэння прапановы, попыту і коштаў (у новых рублях), якія акуратна запісаў.

Кавалак пра ГУМ атрымаўся насычаны:

Тут можна купіць усё, што прадаецца ў малых спецыялізаваных крамах, запісацца на халадзільнік, пыласос, нават машыну (нічога з гэтага нельга купіць адразу). Чарга на халадзільнікі (112 мільёнаў прададзена з 1952 па 1958 год) — тры месяцы, столькі ж на пыласосы. На аўтамашыны чарга ад шасці месяцаў да года, у залежнасці ад таго, на якую з трох мадэляў унесены задатак. «Масквіч» каштуе 2 500 рублёў, лічыцца найлепшым, і таму яго чакаць трэба амаль год; аднак «Пабеда» і «Волга» крыху таннейшыя, і іх можна дачакацца праз шэсць-сем месяцаў.

Тут Освальд наблытаў: «Масквіч» каштаваў 2500 рублёў, «Волга» — 4000. (Абедзве антыкварныя маркі 1960 года выпуску можна купіць і праз паўстагоддзя, але розніца ў кошце ўжо трыццаціразовая — на карысць «Волгі».)

Машыны тут купляюць збольшага пад замову. Мадэлі не надта

* Мэйлеру ў КДБ паведамілі, што месячная зарплата куратара Освальда «Сцяпана» складала тады 80 рублёў (новымі). Падманулі. Касцюкоў меў званне капітана, займаў пасаду старэйшага оперработніка, атрымліваў надбаўку за выслугу гадоў. Выходзіла ўдвай больш.

ўражваюць. «Масквіч» выглядае як скрынка на колах, а «Волга» — як «Студэбекер» 1938 года, паводле якога, дарэчы, яна і зробленая, «даваенная дапамога Амерыкі».

Матацыклы і тэлевізары, аднак, можна набыць адразу за гатоўку. Добры, з магутным рухавіком матацыкл каштуе 350 рублёў, і іх якасць лепшая, чым у больш складаных аўтамабіляў. Тэлевізар каштуе ад 80 рублёў за экран памерам 6 на 6 цаляў, да 350 рублёў за добра зроблены апарат з экранам 22 цалі. Іншыя мадэлі, лёгкія настольныя, каштуюць 190 і 145 рублёў.

Ні матацыкла, ні тэлевізара Освальд не купіў. Купляў кашулі, гальштукі, касцюм.

Тут можна купіць гатовыя касцюмы, пашытыя з грубай тканіны. Больш танныя, двубортавыя блакітныя за 110 рублёў, альбо лепш пашытыя на трох гузіках за 250 рублёў. Пінжак каштуе 40 рублёў, і пара штаноў не менш за 15 рублёў. Таксама звычайна прадаюцца і танныя пінжакі, па 30 рублёў.

Освальд не згадвае ў гэтых запісах самую важную і самую даўгую чаргу па тое, што выдавалася бясплатна — жыллё.

Кватэра для кавалера

Праз два тыдні пасля з'яўлення амерыканца на радыёзаводзе газета «Звязда» апублікавала дзіўны ліст рабочага гэтага самага завода.

Пад крыху гуллівым загалоўкам «А як жа халасцяку?» нехта М. Дзмітрыенка скардзіцца на дыскрымінацыю па сямейнай прыкмеце — ён жыве ў інтэрнаце, не жанаты, а такіх не ставяць на чаргу на атрыманне кватэры. Ён называе прозвішчы розных заводскіх і прафсаюзных начальнікаў, якія са смехам раяць яму знайсці дзяўчыну з кватэрай, ці спачатку пабрацца шлюбам і нарадзіць дзіцё, а потым запісвацца ў чаргу, і паведамляе — яму не да жартаў, бо да стварэння сям'і трэба ставіцца ўдумліва.

Дзіўным гэты ліст быў толькі з адной прычыны — што яго апублікавалі, бо такіх, як Дзмітрыенка, былі дзясяткі тысячаў. Газета нават атрымае тлумачэнні дырэктара завода «тав. Юдзялевіча» (у адрозненне ад

аўтара ліста — рабочага, ініцыялы дырэктара не называюцца) — але не надрукуе цалкам, а толькі пакпіць і назаве іх незразумелымі.

Ніводзін з трох удзельнікаў гэтай міні-эпістальярнай бойкі на газетных старонках не шчыры: кавалер ведае, што па кутах туляцца нават інваліды вайны, шматдзетныя сем'і, і робіць акцэнт на разважнае, сур'ёзнае стаўленне да сям'і.

Дырэктар ведае, што інструкцыя нічога не забараняе, але лічыць патрабаванні рабочага «незразумелымі», бо той забяспечаны інтэрнатам.

А газета дэманструе прынцыповасць, ні словам не згадаўшы саму праблему — развіццё цяжкай індустрыі і вайскова-касмічнага комплексу за кошт сацыяльных капіталаўкладанняў.

Усё адбываецца як у анекдоце Мэйлера пра садыста і мазахіста, толькі ніхто не задаволены.*

Дзённік ЛХО 16 сакавіка 1960

Атрымліваю невялікую кватэру. Адзін пакой, кухня, ванны пакой, недалёка ад завода (8 хвілін пешкі) з цудоўным выглядам з 2-х балконаў, амаль бясплатна (60 рублёў за месяц). Гэта мара расейцаў.

Пра кватэру на беразе рэчкі ў цэнтры горада на аднаго за менш чым 5% месячнага заробку 20-гадовыя рабочыя маглі з аднолькавым поспехам марыць і ў Нью Арлеане, і ў Маскве.

Больш рэалістычным не толькі для Амерыкі, але і для СССР выглядаў свой аўтамабіль. Для Освальда — «Запарожац», які пачалі выпускаць у 1960-м, і каштаваў ён 16 000 рублёў. Да свайго ад'езду з Мінска ў чэрвені 1962-га Освальд рэальна мог бы сабраць на машыну і стаць першым амерыканцам — уладальнікам гарбатага «Запарожца».

І потым перавезці яго ў Амерыку, і ездзіць на працу, і ў адзін лістападаўскі дзень ён заглух бы па дарозе, і замест складу падручнікаў кіроўца мусіў бы патрапіць у аўтамайстэрню і там доўга расказваць шакаваным механікам, адкуль такі цуд узьяўся, чаму замест матора наперадзе багажнік, і навошта там карабін і пачак патронаў.

Освальд у Мінску машыну не купіў.

Ён увогуле не меў правоў і не ўмеў вадзіць.

Але стрэльбу — купіў.

76 прыступак уверх і ўніз

Дом на вуліцы Калініна, 4** будавалі яшчэ палонныя немцы. Капітальныя сцены клалі з цэглы, а перагародкі ў кватэрах рабілі з дрэва, запаўнялі скрыжаваныя драўніны драбніцы азбестам, тынкавалі і клеілі шпалеры. Ліфта няма, да пляцоўкі чацвёртага паверха трэба адолець 76 прыступак.

Падлога паркетная, з невялікай вітальні адны дзверы вялі ў кладоўку, другія на кухню, справа дзверы ў ванны пакой, дзе разам з велізарнай

* Анекдот будзе расказаны на ст. 76.

** Цяпер Камуністычная, 4.

чыгуннай эмаляванай ваннай (давлялося дадаткова рабіць прарэз у вушаку, каб яна стала) быў туалет — белы стульчак, ад якога адыходзіла чыгунная труба да зліўнога, таксама чыгуннага бачка на вышыні двух метраў. Пацягнуеш за ланцужок — і рынецца ўніз вада, змываючы парваныя на дробныя кавалкі шыфроўкі, сакрэтныя дакументы, схемы аэрадромаў...

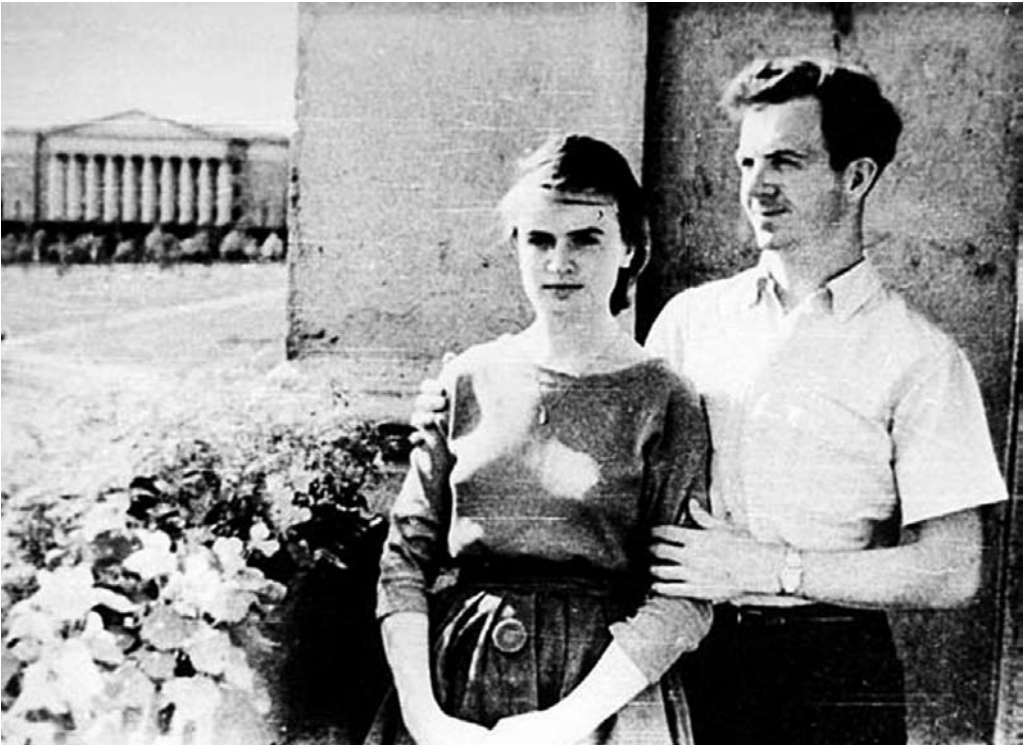
Нічога такога Освальд не змываў, бо не меў. Але чыгунныя трубы і прылады засталіся без зменаў і працягваюць служыць новаму гаспадару кватэры, які ходзіць па тым самым паркеце, глядзіць у тыя самыя вокны і ахвотна фатаграфуецца з журналістамі на балконе ў той самай позе, як некалі Марына і Освальд: сьпінай да сценкі, крыху заціснутыя, муж глядзіць на рэчку, жонка ў аб'ектыў.

Калі Эдуард Кадыравіч Сагындыкаў купляў кватэру ў 1990-х, ён нічога не ведаў пра знакамітага жыхара. Папярэдняя гаспадыня сказала, толькі калі былі аформленыя і падпісаныя ўсе паперы. Цяпер у сп. Эдуарда ў камп'ютары маса інфармацыі пра Освальда, інтэрв'ю, гістарычныя фотаздымкі, газетныя публікацыі.

Сагындыкаў сёе-тое перарабіў у кватэры — паставіў новыя вокны, змяніў грувасткую чыгунную батарэю на эфектыўную сучасную і прарэзаў сценку з пакоя ў кухню, каб кожнага разу не хадзіць кругам праз калідор. Шырыня ўнутранай сценкі — 12 сантыметраў, драўна, дрэва, пустоты — менавіта праз такую сценку вялі назіранне супрацоўнікі КДБ. Рэч у тым, што першапачаткова кватэра планавалася як большая, але потым з яе зрабілі дзве — і іх раздзяляе якраз такая несур'ёзная перагародка. Калі Сагындыкаў засынае і забывае выключыць тэлевізар, суседзі скардзяцца — усё чуваць.

Дом на беразе рэчкі быў адным з самых зайздросных у Мінску: у самым цэнтры, да плошчы Перамогі адна хвіліна праз двор, восем хвілін да заводскай прахадной, вокны на парк і на Свіслач, чыё вадзяное люстэрка выглядала тут як возера, з падвойнага балкона, больш падобнага да тэрасы, відаць было парк Горкага, Дом афіцэраў, будынак ЦК партыі злева, далей дзве вежы праваслаўнага сабора, тэатр оперы і балета і класічны франтон штаба Беларускай вайскавай акругі.

Проста пад вокнамі, крыху лявей, драўляны дом-музей 1-га з'езду РСДРП. Освальд не пакінуў сведчанняў, ці быў у музэі. Было б дзіўна, калі б не адведаў — малады марксіст мусіў прычасціцца такой гістарычнай святыні, з якой усё пачалося. І не мог не падумаць пра сымбалічнае значэнне месца — можа, і яму наканавана пакінуць свой след у гісторыі.

Калі пазней вуліцу Калініна перайменавалі ў Камуністычную, гэта магло стаць яшчэ адным знакам.

Сагандыкаў у музеі бываў, тым больш што да пераезду жыў побач, насупраць праз праспект, з боку парку Горкага. Жонка памерла, дзеці выраслі і раз'ехаліся, і ён перабраўся ў меншую кватэру. Калі некаму заманецца напісаць для сцэны гісторыю жыхароў кватэры, напрыклад, зрабіць м'юзікл, праблемы з выкананнем ролі цяперашняга гаспадара будуць большыя, чым з роляй Освальда.

Спачатку пытанне мовы — казах паводле пашпарта, Сагындыкаў разумее ідыш, на якім гаварылі ў Мінску да вайны, працаваў на беларускім тэлебачанні і можа гаварыць па-беларуску, але па-казахску не ведае ані слова.

Яго дзед, заможны мінскі габрэй-гандляр Онэфатэр, паглядзеў на паслярэвалюцыйны вэрхал і прыняў адзіна правільнае рашэнне — з'ехаць у Амерыку. Але чатыры дачкі-марксісткі цвёрда верылі ў ідэалы новага свету і засталіся яго будаваць. Адна з іх паехала на вучобу

ў Маскву ў камуністычны ўніверсітэт імя Свядлова, пазнаёмілася там з нацыянальнымі кадрам з Казахстана, як называлі прадстаўнікоў савецкіх рэспублік, і паехала з ім у Петрапаўлаўск, куды яго прызначылі сакратаром абкама партыі. Пасля нараджэння сына бацьку неўзабаве арыштавалі і расстралялі, маці як жонку ворага народа саслалі ў ГУЛАГ, а малага аддалі ў дзіцячы дом. Там яго пазней знайшла цётка, забрала і выхоўвала як сына — да 10 гадоў ён нічога не ведаў пра сваю гісторыю. Праз пару гадоў пасля вайны аднойчы ён вярнуўся са школы дадому і пабачыў дзвюх маці — сёстры былі блізнятамі. Ну і гэтак далей.

Мэйлер аж трэсся ад такіх гісторыяў і ўключыў у кнігу ўсё, што патрапляла пад руку, якое б далёкае дачыненне ні мелі жыццёвыя перыпетыі яго суразмоўцаў да цэнтральнай тэмы кнігі. Гэтай гісторыі ў кнізе няма не толькі таму, што інтэрнацыянальны гаспадар засяліўся ў дом на Камуністычнай ужо пасля выхаду кнігі.

За паўгода ў Мінску Мэйлер ні разу не быў у кватэры Освальда.

Освальд і яго імёны

Самае першае імя Освальда ў Мінску — «Алёша». Менавіта так пачынаюць называць яго дзяўчаты-перакладчыцы Інтурыста ў гатэлі «Мінск». Першая рэакцыя Мэйлера на гэта — канечне, паводле Дастаеўскага, як аднаго з братаў Карамазовых?..

У адказ перакладчыца расказвае пісьменніку гісторыю пра песню і балгарскі помнік савецкім воінам-вызваліцелям у Плоўдзіве, названы так пяхотна ў гонар салдата-сувязіста.*

На мінскім радыёзаводзе Освальда называюць «Алік» — ён адгукаецца на гэтае імя, і так яго большасць знаёмых і запамніла на многія дзесяцігоддзі.

Жонка называе яго яшчэ й «Алька».

Сам Освальд па-расейску часцей за ўсё падпісваецца «Алек».

Адзін выпускнік політэхнічнага інстытута, куды Освальд заходзіў са сваім заводскім сябрам, таксама студэнтам-завочнікам Паўлам Галава-

* Гэтае тлумачэнне — тыповая кантамінацыя, накладанне пазнейшых падзеяў на папярэднія, як нярэдка здараецца пры гістарычных рэканструкцыях. Папулярная песня, якая звязала помнік і імя, была напісаная толькі ў 1968 годзе.

човым, згадвае ў сваіх успамінах, што студэнты паміж сабой называлі яго па-расейску «Лихарь», «Лихаря» і нават «Харя».

У рапартах КДБ Освальда называюць «Лі Харві». Можа і пачціва, але малапісьменна, бо гэта толькі імя і другое імя, нават не імя па бацьку. Неўзабаве яму прысвойваецца мянушка «Ліхі» — тут ужо адчуваецца фанетычны густ.

Затым яна мяняецца на «Налім». Чаму — можна толькі здагадацца. Магчыма, звычайнае бюракратычнае суперніцтва розных управаў і аддзелаў, адсутнасць каардынацыі, можа, вынік рэжыму сакрэтнасці, калі кожны супрацоўнік ці група працуюць аўтаномна і не ведаюць, што робяць калегі. Дзве мянушкі некаторы час ужываюцца адначасна.

Таксама ўжываюцца абрэвіятуры: «ОЛХ» — да ліпеня 1961-га, пасля — «ЛХО», і зрэдку — «Л».

У канцы 1961 году амерыканца ў рапартах КДБ прадстаўляюць як савецкага грамадзяніна — «Освальд Л.Х.», у заводскай характарыстыцы — «Л.Х. Освальд».

Пасведчанне таварыства паляўнічых і рыбаловаў выпісана на імя «Аляксей Харвей Освальд». Поўны варыянт «Освальд Лі Харвеевіч» не сустракаецца.

У адным заводскім дакуменце напісана «Прозвішча — Освальд, Імя — Лі Харвей». Гэта — найбольш карэктны варыянт, ён ужываецца ў матэрыялах Чырвонага крыжа БССР, дзе Освальд стаяў на ўліку як «палітэмігрант».*

Этымалагічныя слоўнікі тлумачаць значэнне прозвішча як «боскую сілу, кіраванне Бога» — таму ў адной з амерыканскіх канспіралагічных тэорый Освальда звязваюць з імем чараўніка з Озу, які кіруе Смарагдавым горадам і знаходзіцца ў акультнай сувязі з ідэяй спынення жыцця. А прозвішча Рубі, забойцы Освальда — з рубінавымі чаравічкамі герані казкі Элі.

Страшна ўявіць, што будзе, калі аматары анамастыкі ўведаюць імя першай мінскай перакладчыцы Освальда — яе звалі Сталінай (пасля смерці «бацькі народаў» яна ператварылася ў Стэліну).

Яшчэ страшней уявіць, што было б, калі б Освальд застаўся ў Бела-

* У 1960 годзе ў Беларусі мелі статус палітэмігранта, апроч Освальда, яшчэ 22 чалавекі — усе гішпанцы.

русі і прыйшоў атрымліваць мясцовы пашпарт: Леў Георгіевіч Асвальдковіч.*

Дарэчы, прозвішча аўтара класічнага «Этымалагічнага слоўніка ангельскай мовы» — таксама Освальд, толькі Джон.

Першая памылка КДБ

Бацька Паўла Галавачова быў лётчыкам і двойчы Героем Савецкага Саюза, маці — хатняй гаспадыняй, якая суправаджала мужа па шматлікіх месцах службы, а сын — выключаным з камсамолу разгільдзяем, якога бацькі паслалі ў Мінск, дзе ў іх была кватэра, зарабляць вытворчую характарыстыку для вучобы ў інстытуце.

Дзённік ЛХО

17 сакавіка — 31 красавіка 1960

Працую. Страціў сувязь з Розай пасля пераезду ў кватэру. Я знаёмлюся з Паўлам Галавачовым. Малады чалавек майго ўзросту, прыязны, вельмі разумны, выдатны радыётэхнік. Яго бацька генерал Галавачоў двойчы герой, камандуючы ў Паўночна-Заходняй Сібіры.

Працоўнае месца Галавачова было за пяць метраў ад амерыканца. Калі сакратар парткама Лібезін спытаўся, хто на ўчастку ведае ангельскую, аказалася, што ўсе навокал вучылі нямецкую, адзін Павел крыху ведаў ангельскую.

— Будзеш дапамагаць, — сказаў партсакратар.

Рэч была ў тым, што ўжо ў першы дзень на заводзе Освальд ледзь не

* Апошні тэлефонны званок у сваім жыцці прэзідэнт Кенэдзі зрабіў з гатэля ў тэхаскім гарадку Форт Ворт, дзе яны з жонкаю правялі ноч перад Даласам (і дзе пахаваюць Освальда). Кенэдзі захацеў падзякаваць людзям, якія спецыяльна ўпрыгожвалі іх нумар кветкамі, вазамі, карцінамі з мясцовага музея. На століку ляжаў буклет, і Кенэдзі папрасіў злучыць яго з дамай, чыё прозвішча значылася першым, пазваніў, падзякаваў ашаломленай прэзідэнцкім званком актывістцы. Яе прозвішча было Джэй Лі Джонсан — свята анамастыкі. Джэй — так пачынаецца імя дырэктара ФБР Гувера, адказнага за агульную бяспеку (ФБР шчыльна цікавілася Освальдам, але ў лістападзе 1963 ніякіх дадатковых захадаў да яго не ўжывалі). Лі — імя Освальда, а Джонсан — прозвішча віцэ-прэзідэнта, які стаў прэзідэнтам пасля забойства. І гэта не ўсё — дзявочае прозвішча дамы было Картэр — так будуць зваць наступнага пасля Джонсана прэзідэнта ад Дэмакратычнай партыі.

пабіўся з рабочым: той абурыўся, калі нехта, пакуль ён выйшаў з цыгарэтай, разабраў падрыхтаваны ім прэс. Той рабочы таксама толькі пачаў працу на заводзе і не ведаў, каго ўзяў за грудкі. Сакратар парткама потым прымусіў яго прасіць прабачэння. Освальд не мог патлумачыцца, патрабавалася штодзённая дапамога на месцы, тут пад руку падвярнуўся малады хлопец з ангельскай. Назаўтра са слоўнікам у кішэні ён пачаў знаёміцца з амерыканцам.

Галавачоў узяў пачак запалак і выпусціў з рукі: так Освальд навучыўся першаму слову — упаў, падаць.

Аднойчы падчас доўгага інтэрв’ю з Мэйлерам начальнік управы КДБ «Ігар» прызнаўся, што і яны рабілі памылкі — ніхто не дасканалы. І адна з іх — дапусцілі знаёмства і сяброўства 18-гадовага юнака — генеральскага сына з амерыканцам.

А памылкі трэба выпраўляць. Ужо праз два тыдні пасля першай сустрэчы з Освальдам па дарозе дадому Паўла спыніў незнаёмы чалавек, паказаў пасведчанне КДБ і прапанаваў пагаварыць. Стаяў мароз, Павел мёрз і запрасіў «Сцяпана» зайсці ў кватэру (паблізу плошчы Перамогі). Оперработнік паказваў адзін за адным пяць фотаздымкаў і пытаўся — ведаеш? Павел нікога не пазнаў і спытаўся сам, хто гэтыя людзі. У адказ прагучала — дзяржаўныя злачынцы. Затым «Сцяпан» дастаў фота Освальда і патлумачыў Галавачову, што цяпер яго патрыятычны доўг дапамагчы радзіме.

Ніякага асаблівага доўгу перад радзімай Галавачоў не адчуваў, але, як ён патлумачыў Мэйлеру праз тры дзесяцігоддзі, існаваў вельмі моцны заменнік гэтага пачуцця.

Страх.

Рэпартаж КДБ

18.02.60

Шляхам асабістага назірання і ў размовах «Л» не заўважыў падазронах праяваў у паводзінах Освальда. Ён не надта цікавіўся працай і нярэдка рабіў заўвагі кшталту: «Чаму я мушу пілаваць гэты метал гэтай пілкай, я ж не збіраюся ў інжынеры. Мая сапраўдная мара — вывучыць замежныя мовы, і вывучыць добра». (Ён не ўдакладніў, якія менавіта.) У размовах стрыманы, адказвае на пытанні коротка, упэўнена.

Аднойчы, паводле «Л», яны чыталі прамову прэзідэнта Эйзен-

гаўэра ў «Правде». У гэтай прамове Эйзенгаўэр спрабаваў паказаць тэхнічную адсталасць Савецкага Саюза ў параўнанні са Злучанымі Штатамі. Освальд адказаў, што Эйзенгаўэр хлусіць, СССР не менш тэхнічна развітая краіна, чым ЗША.

Освальд амаль ніколі не расказвае пра жыццё ў сваёй краіне, альбо як ён патрапіў сюды. Часам, у абед, ён абмяняецца двума-трыма словамі з маладымі людзьмі, дзяўчатамі і хлопцамі, і параўнае жыццё ў СССР і ЗША. Але ў такіх выпадках ён таксама выказваецца станоўча пра стан рабочых у СССР.

Насамрэч пасля тыдня працы на заводзе Освальд заўважыў і адчуў нешта зусім іншае.

Дзённік ЛХО 16 студзеня 1960

Мне не падабаецца: партрэт Леніна, які глядзіць са свайго ганаровага месца, і фіззарадка з 11:00 да 11:10 штораціцы (абавязкова). Для ўсіх. (Цені Г. Уэлса!!!).

Мэйлер не піша, хто такі «Л» — бо не ведае. Хто заўгодна мог быць. Пасля званка Шушкевіча ў КДБ Мэйлеру пачалі дапамагаць, але адразу папярэдзілі пра абмежаванні:

Старшыня КДБ Шыркоўскі сказаў аднойчы, і ён ухмыляўся, калі гаварыў гэта: зразумела, мы не можам даць вам імёны нашых крыніц.

Мэйлер патлумачыў ухмылку — Шыркоўскі таксама сказаў яму:

Але калі крыху папрацуеце, паходзіце вакол, вы зразумеце, хто яны. І мы сапраўды ўведзілі.

— Калі вам давалі дакументы — гэта былі поўныя тэксты ці некаторыя часткі былі закрытыя?

— Яны былі вельмі асцярожныя. Яны не хацелі ніякім чынам пашкодзіць сабе тым, што нам давалі. Як я сказаў, частку больш цікавых матэрыялаў мы атрымалі з задняга ходу, але я сапраўды не магу пра гэта расказаць.

— Яны заўсёды дапамагалі вам матэрыяламі?

— У прынцыпе, так. Праз месяц ці два сутнасць пазіцыі КДБ была — так, мы далі абяцанне. Гэта было дурацкае абяцанне. І цяпер, калі даводзіцца яго выконваць, гэта сапраўды галаўны боль. І як, каб на іх халера, выканаць гэтае абяцанне? Давайце дамо ім мінімум таго, што можна даць.

— Ці быў нейкі важны матэрыял, які вы прасілі, але не атрымалі?

— Галоўнае, чаго мы не атрымалі — імёны крыніцаў.

Іх магло быць колькі заўгодна — просьба органаў сачыць за амерыканцам не выглядала незаконнай ці маральна сумнеўнай. Наадварот — патрыятычнай. Ні сваяк, ні зямляк, ні сябар, як з неба зваліўся — чужы, з варожай імперыі. І нават пасведчанне не трэба было паказваць — самі прыйдуць і раскажуць. Аднак каштоўнасць інфарматара ўзрастала па меры яго набліжанасці да аб'екта, таму менавіта блізкае кола мусіла цікавіць ў першую чаргу.

Як пісаў у газеце «Звязда» ў год прыезду Освальда ў Мінск старшыня КДБ генерал Пятроў:

Цесная сувязь органаў бяспекі з народамі — непарушная традыцыя савецкага грамадства, якая няспынна ўзбагачаецца і развіваецца.

Хаця што там ужо было ўзбагачаць і развіваць у гэтай традыцыі пасля папярэдніх дзесяцігоддзяў?..

Перабольшваў генерал. Але не пераменшваў.*

* Газета «Известия» ў 1992-м ацэньвала колькасць людзей КДБ вакол Освальда ў Мінску на два дзясяткі чалавек. «Сцяпан» казаў Мэйлеру, што сачэнне не каштавала зашмат — кола сяброў Освальда было невялікім, не мянялася рэзка, не ўяўляла асаблівых складанасцяў.

Карацейшы ў 38,6 раза

Гэты кароткі раздзел можна прапусціць і не чытаць, настолькі ён неабавязковы, неістотны, бескарысны для тых, каго цікавіць гісторыя амерыканскага перабежчыка.

Але калі ў папярэднім сказе паставіць кропку на два словы раней, дык чаму й не прабегчы вокам?

У студзені 1960-га, калі Освальд адчуў сябе ніякавата пад прыжмураным позіркам партрэта на сцяне, яму магло здацца, што нябожчык уваскрэс — калі б амерыканец чытаў мясцовы друк.

За першы месяц года ў рэспубліканскіх часопісах і газетах было апублікавана 733 артыкулы, якія кніжная палата БССР палічыла вартымі згадкі ў «Летапісе друку».

«Топ-20» студзеня 1960-га — толькі загалюкі (на мове арыгіналу) — выглядаў так:

1. В.И. Ленин о двух концепциях развития
2. Каштоўны ўклад у марксісцкую літаратуру
3. У.І Ленін аб перамозе камуністычнай працы
4. Ленинская идея соревнования — источник трудовых побед
5. Ленінскае адзінства партыі і сучасны рэвізіянізм
6. Як працаваў Уладзімір Ільіч
7. Встреча
8. У гуртку, якім кіраваў Ільіч
9. Бесконечно дорогое имя
10. Як Уладзімір Ільіч пісаў Дэкрэт аб зямлі
11. Вечна жывы
12. Ленін на трыбуне
13. Вялікі друг працоўнага сялянства
14. Любімы Ільіч
15. Как работал Владимир Ильич
16. Рысы генія
17. З глыбінь сэрцаў народных
18. «Вось гэта чалавек!»
19. Ленин и теперь живет всех живых, наше знание, сила и оружие
20. Мои последние встречи с Ильичем

Гэты кароткі раздзел мог бы быць у 38,6 раза даўжэйшым, калі б рэдактар дазволіў надрукаваць увесь спіс за студзень. А Освальд наракае на партрэт...*

Аргенцінскае танга на Чырвонай

Чым, апроч працы і вучобы, займаўся Освальд на заводзе першыя сто дзён, з кім яшчэ пасябраваў, як праводзіў вольны час, Мэйлер не піша — у кнізе няма цытатаў з матэрыялаў КДБ за гэты перыяд (нецікавыя? не далі?..), у «Гістарычным дзённіку» таксама ніводнага запісу.

Матылёк не пакінуў слядоў.

Гістарычнае свята ўключаяцца 1 траўня 1960-га: хаця свята рабочай салідарнасці прыпала на нядзелю, адзначалі яго два дні — у панядзелак на працу было не трэба.

Дзённік ЛХО

1 траўня 1960

Першага траўня стала маім першым святам, усе заводы і г.д. закрытыя. Пасля відовішняга вайсковага параду дэманстрацыя рабочых перад трыбунай, са сцягамі і партрэтамі містэра Х. Паводле амерыканскай традыцыі адзначаю свята тым, што ўсю раніцу сплю.**

Змена на «Гарызонце» пачыналася рана, і жаданне 20-гадовага Освальда выспацца цалкам натуральнае.

Рапарт назірання КДБ

01-02.05.60

ад 07:00 да 01:50

У 10:00 Лі Харві выйшаў з дома № 4 на вуліцы Калініна і пайшоў на

* Дзеля справядлівасці — далей у спісе не толькі пра самага чалавечнага з усіх чалавекаў. Але і ў годзе не толькі адзін месяц...

** Пасля таго, як адзін амерыканскі чытач выказаў захапленне тым, як у 1960-я ў Мінску любілі аперэту, што аж насілі партрэты персанажаў «Прынцэсы цырка» на дэманстрацыі, я мушу пазначыць, што «Містэр Х.» Освальда — гэта не Містэр Ікс Імрэ Кальмана. Гэта «Першы сакратар ЦК КПСС, старшыня Савета Міністраў СССР Мікіта Сяргеевіч Хрушчоў».

плошчу Перамогі, дзе 25 хвілін назіраў за парадом. Затым пайшоў на вуліцу Калініна і гуляў уверх-уніз па ўзбярэжнай Свіслачы. Вярнуўся дадому ў 11:00.

Ад 11:00 да 12:00 некалькі разоў выходзіў на балкон свайго дома. У 13:35 выйшаў з дома, сеў на тралейбус № 2 на плошчы Перамогі, даехаў да Цэнтральнай плошчы, выйшаў апошнім, пайшоў уніз па вуліцы Энгельса, Маркса, Леніна ў булачную на праспекце Сталіна.

Там купіў 200 грам ванільнага печыва, пайшоў у кафэ «Вясна», выпіў кубак кавы з печывам і паспяшаў у бок кінатэатра «Цэнтральны». Пераглянуў афішу і купіў газету («Знамя юности»), яшчэ раз зайшоў у булачную, адразу выйшаў, сеў на тралейбус № 1, і даехаў да плошчы Перамогі, і быў дома ў 14:20.

У 16:50 выйшаў з дома і пайшоў на адрас Чырвоная, дом 14.

У доме 14 жыла сям'я інжынера Аляксандра Зігера. Освальд пазнаёміўся з ім у свой першы дзень на заводзе і стаў частым госцем у доме.

Гэта быў незвычайны асяродак — у 1950-я хваля рэпатрыяцыі прынесла на радзіму многія тысячы сем'яў, якія пасля Другой сусветнай былі раскіданыя па свеце. Вырасыла вярнуцца і габрэйская сям'я Зігераў — «Дон Аляксандра», як звалі яго знаёмыя — з жонкай і дзвюма дочкамі. Зігеры прыехалі з Буэнас-Айрэса і прывезлі не толькі поўныя валізы рэчаў, але яшчэ й вялікі ложак і матрац, бо ведалі, што ў СССР ложка маленькія. Іх дочки шакавалі суседзяў, калі выйшлі на балкон за гараць у бікіні. На вечарынах у Зігераў гучала музыка, была моладзь.

І там гаварылі адкрыта.

Дзённік ЛХО. Працяг

Увечары іду на вечарынку з дочкамі Зігера, каля 40 чалавек, многія з Аргенціны. Мы танцуем, і забаўляемся, і п'ем да другой раніцы, пакуль вечарына не сканчаецца. Леанора Зігер, старэйшая дачка, 26 гадоў, афіцыйна разведзеная, таленавітая спявачка. Аніта Зігер, 20 гадоў, вельмі вясёлая, не такая прывабная, але мы ўпадабалі адно аднаго. Яе кавалер Альфрэд — вугорац, маўклівы і задумены, непадобны да Аніты. Зігер раіць мне вяртацца ў ЗША. Гэта першая апазіцыйная думка, якую я пачуў. Я паважаю Зігера, ён бачыў свет. Ён гаворыць пра многія рэчы, пра якія ў СССР я не ведаю. Я пачынаю адчуваць сябе не надта, сапраўды!

Кватэру Зігераў не падслухоўвалі.* Але тое, пра што там гаварылася, можна было ўведаць і іншым спосабам.

Рапарт вонкавага назірання КДБ. Працяг

У 01:40 Лі Харві з іншымі мужчынамі і жанчынамі, сярод якіх былі дочки Зігера, прыйшоў дадому. У гэты час назіранне было спыненае да раніцы.

У доме аргенцінца ў Освальда пачаўся лёгкі раман з адной з сябровак Аніты, паштаркай Альбінай, як адзначыць Мэйлер — бландзінкай. Раман вялікага развіцця не атрымае, але менавіта яна ўвосені 1960-га пазнаёміць Освальда з адным з самых значных яго знаёмых у Мінску, сваім аднакласнікам Эрыкам Цітаўцом.

* «Цяжка паверыць!» — напісаў на палях рукапісу адзін скептычны чытач. Праверым, калі перад тым, як адкрыць, ня спяляць архівы КДБ...

Цітавец таксама будзе атрымліваць запросіны на вечарынкi да Зігераў. Але, як напіша Мэйлер, нядоўга. Пасля загадкавага выпадку — нехта паведаміў уладам пра не зусім легальнае падарожжа сваяка Зігера з Вільні, і потым былі непрыемнасці з міліцыяй — Аляксандр Зігер рэзка абмяжуе колькасць гасцей.

Забарона, натуральна, не будзе тычыцца Освальда.

Пачутую параду — вяртацца ў ЗША — Освальд ні з кім не абмяркоўваў.

Але запомніў.

«Ідэот», не ідыёт

За Освальдам сачылі не толькі штатныя лепідаптэролагі з КДБ — яго знаёмыя таксама папаўнялі аператыўную справу, давалі справаздачы пра свае ўражанні ад амерыканца. Сустрэчы праводзіў «Сцяпан», які затым запісваў змест гутарак і акуратна падшываў.

Мэйлеру паказалі адзін такі дакумент, дзе ў якасці крыніцы выступала перакладчыца «Таня» з мінскага Інтурыста.

Рэпартаж КДБ

08.07.1960

У выніку сустрэчаў крыніца ўсталявала добрыя адносіны з Лі Харві. Ён разглядае крыніцу як чалавека, з якім можна добра правесці час. Не праяўляў цікавасці да дэталей біяграфіі, за выняткам узросту. Лі Харві цалкам задаволены сваёй кватэрай і наяўнымі зручнасцямі. Яна яшчэ не абстаўленая, але цалкам прыдатная для кавалера.

Калі крыніца была ў кватэры, Лі Харві задаў ёй пытанне: «Чаму ты не пытаешся пра мае ўражанні ад Савецкага Саюза?»

Крыніца адказала: «Я думаю, ты сам падзеліўся са мной сваімі ўражаннямі». І затым быў адказ Лі Харві. Ён пачаў дзяліцца ўражаннямі. Яго расказ быў поўны энтузіязму да савецкай рэчаіснасці.

Заўважыўшы дзве пары чобатаў, якія ён набыў, крыніца спыталася са здзіўленнем: «Навошта табе чобаты?»

Ён адказаў: «Я люблю ўсё расейскае. Я хачу выглядаць як расеец».

Гаворачы пра сваіх знаёмых, ён паказаў крыніцы некалькі фатаграфіяў, на якіх ён зняты ў кампаніі сяброў, аргенцінца і яго жонкі. Адначасна ён паінфармаваў крыніцу, што мае яшчэ аднаго сябра, расейца, які працуе на радыёзаводзе.

Агульнае развіццё Лі Харві, кола яго інтарэсаў падаюцца нашай крыніцы абмежаванымі. Ён дрэнна разбіраецца ў мастацтве, музыцы, жывапісе, нічога ўжо не кажучы пра марксісцка-ленінскую тэорыю. Ён імкнецца паступіць у Інстытут замежных моваў і збіраецца, у дадатак да ангельскай, самастойна вывучаць нямецкую.

Што да чобатаў, крыніцы можна было даваць веры, а вось дыслексія Освальда збіла з тропу і крыніцу і, самае галоўнае, — КДБ. І на шмат гадоў наперад.

Освальд любіў класічную музыку і выдатна ў ёй разбіраўся — дома была вялікая калекцыя кружэлак, якія ён мог слухаць гадзінамі, а калі канцэрт перадавалі па радыё, ён лёгка ўгадваў кампазітара і твор.

Яго дзённік сапраўды поўны граматычных памылак.

Першая кніга па-расейску, якую ён атрымаў у падарунак пасля прыезду ад сваёй перакладчыцы з маскоўскага Інтурыста — раман Дастаеўскага «Ідыёт». У дзённіку ён напіша — «Идэот». Але на чытанні дыслексія не адбіваецца.

Герберт Уэлс — гэты пісьменнік прыходзіць яму на памяць, калі ён піша ў дзённіку пра парадкі на заводзе (абавязковая фіззарадка, сходы) — рабочыя як здані з раманаў Герберта Уэлса. Верагодна, асацыяцыя са сцэнаў будучыні ў раманах «Машына часу» ці «Першыя людзі на Месяцы». Эрнэст Хэмінгуэй — урыўкі яго апавяданняў ён начытвае ў Мінску на магнітафон.

Калі двух папярэдніх пісьменнікаў «крыніца Таня» магла чытаць, дык наўрад ці яна і «Сцяпан» разгортвалі антыўтопію Джорджа Оруэла «1984». Гэты раман Освальд прачытаў яшчэ да паездкі ў СССР.

У сваіх нататках «Калектыў — жыццё расейскага рабочага» ён саркастычны ў апісанні савецкай літаратуры:

Гісторыі пра любоў вельмі рэдкія і звычайна складаюцца з эпизодаў кшталту «хлопец любіць — трактар — дзяўчыну», альбо як Іван павялічыў прадукцыйнасць працы, каб спадабацца Наташы, брыгадзіру.

Няблага зразумеў Освальд і савецкую выдавецкую палітыку што да замежных аўтараў:

Некаторыя з гэтых аўтараў вельмі папулярныя і ў ЗША, але не з тых самых прычынаў. Джэк Лондан пісаў, як мы лічым, прыгодніцкія гісторыі, а расейцы думалі, што гэта адлюстроўвае сённяшняе жыццё.

Эрнэст Хэмінгуэй напісаў «Стары і мора», глыбока кранальную гісторыю барацьбы чалавека з прыродай і морам, якую тут лічаць абвінавачаннем капіталістычнага грамадства, хаця Хэмінгуэй, у адрозненне ад Джэка Лондана, ніколі не быў сацыялістам.

У чалавека, які чытае дэтэктыўныя гісторыі замежных аўтараў, узнікаюць вельмі дэпрэсіўныя адчужанні, яго прыдушвае шэрасць і сум жыцця, якое там апісана.

Освальд згадвае раманы нямецкага празаіка Леанарда Франка, ангельскага Уільяма Голдынга, класікаў амерыканскай і ангельскай літаратуры. Хаця кола яго чытання ў Мінску зусім іншае.

Калі дзве студэнткі ін'яза, з якімі Освальд пазнаёміўся на канцэрце ў

філармоніі, упершыню прыйшлі ў яго кватэру, каб паглядзець ангельскія кнігі, яны хваляваліся — вось зараз пабачаць кнігі Хэмінгуэя, Фолкнера, магчыма, нешта забароненае, рэдкае.

На паліцы стаялі творы Маркса і Леніна па-ангельску.

— **І ты гэта чытаеш?!**

— **Вельмі цікава, праўда?**

— **Мы ўсё гэта вывучалі па-расейску, навошта нам чытаць тое самае па-ангельску?**

— **Ну, я не чытаў, і мне вельмі цікава.**

«Ідэот», магчыма, так і застаўся неадоленым — але тэарэтыкаў камунізму ён чытаў.*

У сваім дзённіку Освальд не згадвае перакладчыцу «Таню», але піша пра перакладчыцу Розу Кузняцову, бландзінку, не замужам, працавала ў мінскім Інтурысце і не раз бывала ў гасцях у амерыканца дома.

Яе імя ён піша без двукосся. Можна, не здагадваецца, што некаторыя асобы з ліку яго знаёмых маюць больш за адно імя. Ці проста не ведае граматыкі і таму з усіх знакаў прыпынку карыстаецца толькі кропкай.

Але пакуль яе ставіць было рана.

Чый Освальд?

Нікому не рана, і ніколі не позна, як папулярна тлумачыў шлюб адзін персанаж савецкага кіно, і як усе мудрыя думкі, гэтую можна прыкласці шмат да чаго. Напрыклад, забегчы наперад дэтэктыўнага сюжэту і адразу задаць пытанне, вынесенае ў заглавак.

* І не толькі іх. У 1963-м ён складзе сваю ўласную тэорыю таго, што павінна прыйсці на змену адначасна капіталізму, сацыялізму і камунізму, і назаве гэта «Афінская сістэма». У ёй гарантуецца прыватная маёмасць (як пры капіталізме), уводзіцца бясплатная абавязковая адукацыя (як пры сацыялізме), касуюцца падаткі (як абяцала КПСС), адмяняецца расавая сегрэгацыя (як абяцала Дэмакратычная партыя ЗША), не дапускалася нацыяналізацыя і манапалізацыя (як пры камунізме і капіталізме), забараняўся фашызм, нацыянігілізм і выраб зброі масавага знішчэння, а прэсе гарантавалася свабода (як прапаноўваў акадэмік Сахараў), уся дэмакратыя мелася ажыццяўляцца на мясцовым узроўні без цэнтралізаванай дзяржавы (як вучыў Аляксандр Салжаніцын). Як для самавука, дык выйшла моцна — калі б гэтыя ідэі авалодалі масамі, дык грамадзянскай вайны не пазбегнуць было б ні ў ЗША, ні ў СССР.

Сачэнне за Освальдам у Савецкім Саюзе мела на мэце высветліць, ці працаваў ён на ЦРУ, а ў ЗША спрабавалі разабрацца, ці не з'яўляўся ён крэатурай КДБ.

Гэтае самае пытанне задавала і маці Освальда Маргарыта. Пасля ліста ад сына, дзе ён парываў усякія сувязі з сям'ёй, яна звярнулася да свайго кангрэсмэна, затым у Дзярждэпартамент — чаму сын у СССР? Як імігрант ці выконвае нейкае заданне амерыканскага ўрада? Іншымі словамі — ці не агент ЦРУ?

Мэйлер уключыў у кнігу эпізод, які сведчыць не толькі пра настойліваць Маргарыты Освальд, але і пра амерыканскую дэмакратыю.

21 студзеня 1961 года маці Освальда вырашыла паехаць у Вашынгтон. Дарога заняла тры дні і дзве ночы, і адразу з тэлефона на вакзале яна набрала нумар Белага дома і сказала, што хоча гаварыць з прэзідэнтам Кенэдзі. Было толькі 8 раніцы, апэратар адказаў, што праца пачынаецца а 9-й. Яна перазваніла а 9-й, ёй паведамлілі, што Кенэдзі на нарадзе і прапанавалі запісаць паведамленне для яго. Яна адмовілася і папрасіла сустрэчы з дзяржсакратаром Раскам. Узамен ёй прапанавалі сустрэчу з Дэвісам Бостэрам, высокапастаўленым дыпламатам, які займаўся справамі СССР. У той самы дзень а 2-й гадзіне яе прынялі ў Белым доме.

Яна задала галоўнае пытанне — ці з'яўляецца яе сын амерыканскім агентам? Калі так, яна хоча, каб яго вярнулі, бо сама хворая і патрабуе дагляду. Калі ён перабегчык, што ж — ён мае на гэта права як асоба.

Сына, які не быў дзяржаўным агентам, ёй вярнуць не змаглі, але выслухалі і нават не абвінавацілі яго ў здрадзе:

Місіс Освальд, мы хочам, каб вы ведалі, што мы таксама так лічым.

І гэта — пра перабегчыка ў разгар халоднай вайны.

ФБР Освальдам таксама зацікавілася. Але не тады, калі ён паехаў у Маскву і адмовіўся ад амерыканскага пашпарта, а калі ён вырашыў вярнуцца.

Камісія Уорэна. Матэрыялы

Следчая справа на Освальда была заведзеная ФБР 31 траўня 1962 года. Іміграцыйная служба была абавязаная паведаміць ФБР пра яго ўезд у краіну. Следства павінна было высветліць, ці Освальд быў завербаваны савецкай разведслужбай.

Падчас нашай тэлефоннай гутаркі Мэйлер скажа:

Яны мяне ў прынцыпе пераканалі, што КДБ не спрабаваў скарыстаць Освальда ў якасці агента. Яны сапраўды былі вельмі разумныя, а іхнія аргументы доказыныя. Яны казалі: паслухай, Освальд мог працаваць на нас у Японіі — ён мог супрацоўнічаць кароткі час у Японіі з камуністамі. Аднак ён траціць сваю каштоўнасць, калі прыязджае да нас у Маскву і заяўляе, што ён пакідае Амерыку. Цяпер гэта не каштоўны агент, а дадатковая адказнасць. Чаго вартае тое, што ён спрабуе адмовіцца ад амерыканскага грамадзянства ў амбасадзе і там паводзіць сябе вельмі-вельмі гучна. Яны згадалі той факт, што ў іх былі жучкі для падслухоўвання ў сценах у амбасадзе. Гэта смеху варта. Ён гаворыць вельмі гучна, бо, верагодна, хоча, каб жучкі гэта запісалі. Калі б ён і меў нейкую карысць для іх, усё было разбурана ягоным прыездам у Расею.

Праз год пасля звароту Освальда па савецкае грамадзянства з такой самай заявай публічна выступілі яшчэ два амерыканцы. У верасні 1960-га шыфравальшчыкі Нацыянальнага агенцтва бяспекі ЗША Уільям Марцін і Бернан Мітчэл на прэсавай канферэнцыі ў Маскве папрасілі палітычнага прытулку і савецкага грамадзянства. У якасці прычыны яны назвалі абурэнне метадамі амерыканскай разведкі — сакрэтнымі палётамі над тэрыторыяй СССР, перахопам інфармацыі.

Яны таксама крытыкавалі ўнутраную і знешнюю палітыку ЗША, захапляліся Савецкім Саюзам і асабліва правамі жанчын (адзін з іх ажаніўся ўжо праз чатыры месяцы пасля прыезду). У амерыканскіх газетах пра іх пісалі пераважна як пра асобаў з сэксуальнымі адхіленнямі.

Шкода амерыканскай бяспецы ад гэтых перабежчыкаў была ацэненая як вельмі вялікая.*

Мэйлер паспрабаваў спрачацца са сваімі суразмоўцамі з КДБ: маўляў, Освальд шмат што ведаў пра вайсковыя справы.

Яны рассямяліся і казалі, што ў іх была вельмі добрая разведвальная служба ў Японіі ў той час, у 1958-59, 1960-61 гадах. Нам не патрэбная была яго інфармацыя, якая да таго ж састарэла. Мы маглі распытаць яго ўскосна, праз пасярэднікаў. Але мы ніколі не рас-

* Абодва потым расчараваліся і спрабавалі вярнуцца ў ЗША, але былі пазбаўленыя грамадзянства. Першы памёр у Мэксіцы ў 1987-м, другі ў Расеі ў 2001-м.

пытвалі яго напраткі, не выклікалі ў КДБ. Мы лічылі, што не мае сэнсу яго распытваць.

Мэйлер прывёў яшчэ адзін аргумент КДБ, які падаўся яму вартым даверу:

Яны казалі: а што, калі ён шчыры? Мы тады хацелі верыць, што нашая сістэма лепшая за амерыканскую, і было б трагедыяй, калі б мы адаслалі гэтага хлопца назад. І ён сапраўды быў шчырым.

Такім чынам, пазіцыя КДБ будавалася на трох кітах: першы — яны ведаюць, што ён не іх агент, другі — магчыма, ён сапраўды той, за каго сябе выдае, і трэці — не выключана, што ён з ЦРУ.

Яны насамрэч думалі, што гэта нейкая дурацкая правакацыя ЦРУ, што ЦРУ пасылала пробны шар, каб паглядзець, як КДБ будзе рэагаваць на гэты нечаканы раздражняльнік. Яны вырашылі нічога адкрыта з ім не рабіць, не праводзіць допыту.

З гэтага, сказаў Мэйлер, вынікала толькі адно — за Освальдам трэба было сачыць.

Яны казалі, што хацелі трымаць яго пад наглядам, каб сачыць, што ён збіраецца рабіць. Але яны выключылі магчымасць прамога кантакту з Освальдам, бо ЦРУ стала б гэта вядома, калі б, як меркавалася, Освальд інфармаваў ЦРУ пра метады дзейнасці КДБ. І яны хацелі захаваць свае метады ў тайне. Гэта мела сэнс, калі яны адстойвалі свой пункт гледжання. І сапраўды, калі паглядзець у матэрыялы справы, дык мы пабачылі, што там у асноўным спробы высветліць, ці ён сапраўды быў тым, за каго сябе падаваў.

Калі кніга выйшла, Мэйлер патлумачыў логіку спецслужбаў дзвюх краінаў старым анекдотам:

— Стукні мяне, — сказаў мазахіст.
— Не буду, — сказаў садыст.

І абодва задаволеныя.

Песня для Хрушчова

На халоднай вайне перабягалі нашмат часцей з савецкага боку.

Невядома, ці пра перабержчыка Освальда дакладалі прэзідэнту ЗША, а вось пра люстраны выпадак, які адбыўся на некалькі месяцаў раней за сустрэчу Маргарыты Освальд у Белым Доме, кіраўніку СССР дакладалі.

Увосень 1960-га савецкая дэлегацыя прыплыла ў Амерыку на сесію ААН. Мікіта Хрушчоў так узгадваў пра тое, што здарылася, калі цеплаход «Балтыка» прышвартаваўся да пірсу на ўскрайку порта (выбіралі які дзешавейшы):

Калі мы прыбылі ў Нью-Ёрк, мне даклалі аб надзвычайным здарэнні. Адзін матрос пакінуў карабель і папрасіў палітычнага прытулку. Людзі, якія паведамлілі мне навіну, страшэнна хваляваліся. Я іх супакоіў і папрасіў не надаваць справе вялікага значэння: «Ну й што ж? Сышоў і сышоў. Няхай паспрабуе капіталістычных хлябоў, пачым яны ў Нью-Ёрку і як на смак». Я, зразумела, ведаў, што мяне неўзабаве сустрэнуць журналісты. І сапраўды, пры першай жа сустрэчы мне задалі пытанне. Адказваю: «Мне дакладалі пра гэта. Шкадую аб тым, што адбылося. Ён чалавек недасведчаны, не мае асаблівай працоўнай кваліфікацыі, і я яму спачуваю. Вельмі цяжка будзе яму прыстасоўвацца да амерыканскіх умоваў жыцця, бо ён нічога за душой не мае. Глупства зрабіў, не падумаўшы. Калі б ён мне сказаў, што хоча застацца, я б аказаў яму якую-небудзь дапамогу на першы час». Увесь накал, які быў у журналістаў, адразу знік. Так правалілася сенсацыя, і журналісты не змаглі зарабіць на гэтай справе.

Лішне казаць, што зрабілі б з матросам, калі б ён заікнуўся каму-небудзь на караблі пра жаданне застацца ў ЗША. Праўда, калі б ён сказаў пра гэта самому Хрушчову, дык патрапіў бы не ў лагер, а, хутчэй, у псіхіятрычную бальніцу. А вось людзям, якія страшэнна хваляваліся, калі дакладалі Хрушчову пра надзвычайнае здарэнне, баяцца было чаго — іх кар’еры разам з пагонамі і выслугай гадоў маглі пайсці кату пад хвост. Анкеты і характарыстыкі ў каманды ўрадавага рэйсу правяралі і зацвярджалі дзясяткі пільных вачэй, а вось жа прагледзелі.

Віктару Янімэтсу было 9 гадоў, калі яго краіну ў 1940-м акупавалі

савецкія войскі. Ён даўно хацеў збегчы з СССР, але, у адрозненне ад Освальда, чакаў тры гады, пакуль яго карабель не прышвартаваўся да амерыканскага прычалу. Выхад у горад дазвалялі толькі групамі, прызначаўся старэйшы, і свой шанец Янімэтс злавіў у перапоўненым танным універмагу на Манхэтэне. Калі група накіравалася ўжо да выхаду, ён крыкнуў, што яшчэ купіць брыльянціну, праштурхаўся праз натоўп, кінуўся да другога выхаду, выскачыў на вуліцу і пабег што было сіл.

Выпадковы суразмоўца ў бары дапамог знайсці эстонскі клуб, і ўвечары таго самага дня служба іміграцыі ўзяла яго пад сваю апеку.

Калі савецкія дыпламаты паспрабавалі выратаваць небараку, які не ведаў, што нарабіў, яны хутка пераканаліся, што Янімэтс дакладна ведаў і што, і чаму:

На маёй Радзіме Хрушчова ненавідзяць. Мы ўсе пад яго жалезным кулаком. Нідзе няма свабоды. Мы яго рабы. Гэта другі Гітлер.

Янімэтс таксама заявіў, што калі б магла, дык уцякла б палова каманды. Ньюёркскія газеты напісалі, што з гэтай высновай уцекача відавочна пагадзіліся на «Балтыцы»: усе звальненні на бераг былі адмененыя, на палубах стаў дзяжурыць узброены патруль.

Увосень 1960-га па радыё ўпершыню прагучаў незвычайны твор — музычнае пасланне кіраўніку СССР ад перабежчыка. Запіс адкрываў Янімэтс, а затым працягваў вядомы амерыканскі спявак і прадусар Дон Міган:

Адкрыты ліст Хрушчову

Мяне завуць Віктар Янімэтс, і я ўцёк з расейскага карабля. У маім новым свеце я знайшоў спакой і надзею. Я маю ліст для Мікіты Хрушчова, які прачытае мой амерыканскі сябар.

Далей на тле музыкі пачынаўся рэчытатыў Дона Мігана:

Дарагі містэр Хрушчоў, я цяпер жыву ў згодзе, у згодзе з сабой, у згодзе са светам, у згодзе з маім Стваральнікам. Вы калі-небудзь на хвіліну задумваліся, што азначае слова «згода» ці «мір», містэр Хрушчоў? Гэта цудоўнае слова з цудоўным сэнсам, але яго можна напісаць двума рознымі спосабамі.

Адзін — той, якім прымушалі шмат гадоў пісаць мяне.

Янімэтс ужывае ангельскае слова «PEACE», якое таксама азначае «мір», і ў песні расшыфроўваецца кожная літара. «P» азначае «persecution» — пераслед, «E» — «evil» — зло, «A» — «atheism» — атэізм, «C» — «confusion», «conflict» — канфлікт, непаразуменне, «E» — «earth» — Зямля.

Першая частка песні гучыць так:

«P» — пераследаваць, знішчыць любога, любую рэч ці народ, якія стаяць на шляху камунізму. «E» — зло, якое прынёс камунізм, і нянавісьць ёсць яго рухавіком. «A» — атэізм, там, дзе камунізм, няма Бога, няма законаў маралі, няма надзеі. «C» — канфлікт і непаразуменне паміж людзьмі, «E» — Зямля, якую камунізм мяркуе заваяваць і ўсталяваць паўсюль свой пераслед, зло, атэізм і канфлікты.

Затым Віктар Янімэтс і Дон Міган прапануюць іншую трактоўку.

Але гэта не сапраўдны сэнс згоды, містэр Хрушчоў. Я знайшоў новы цудоўны сэнс. Мільёны і мільёны людзей ва ўсім свеце чытаюць яго менавіта так.

«P» — «Prayer» — малітва. Ямагуўкленчыць і маліцца Стваральніку ў любым месцы і ў любы час, калі пажадаю, гэтаксама як іншыя мільёны людзей. «E» — Equality — Раўнапраўе. Усе людзі створаныя роўнымі. Яны атрымалі ад Стваральніка пэўныя неад’емныя правы. «A» — «Ashes to Ashes» — попел у попел, пыл у пыл. З пылу чалавек быў створаны, і ў пыл ператворыцца, і ён можа зрабіць шмат добрага за гэты час. «C» — «Christmas» — Раство. Урок Раства найвялікшы і самы просты з усіх: мір на Зямлі для ўсіх людзей добрай волі. «E» — «Eternity» — Вечнасць, дзе душа чалавека будзе заўсёды і назаўсёды. Зямля як пясчынка на марскім беразе. Вечнасць доўжыцца, і доўжыцца, і доўжыцца, як цудоўны Сусвет вялікага Стваральніка.

Песня сканчаецца зваротам:

Падумайце аб гэтым, містэр Хрушчоў, аб сапраўдным сэнсе згоды і міру. Падумайце аб гэтым.

Хрушчоў падумаў — і гэта заўважна ў яго мемуарах, якія ён мусіў

пісаць пад хатнім арыштам і потым тайна перапраўляць на Захад, абы толькі яны не патрапілі ў рукі яго таварышаў па партыі.

Па слядах Яанімэтса пайшлі і члены сям'і Хрушчова: сын і ўнучка перабраліся ў Амерыку, там жывуць праўнукі. Яшчэ раней туды ж уцякла і дачка Сталіна.

Яанімэтс перажыў Освальда на чвэрць стагоддзя. Ён атрымаў мноства прапановаў працы (кваліфікаваны матарыст), але спачатку аб'ездзіў Амерыку, выступаючы з аповедам пра жыццё ў акупаванай Эстоніі і савецкія парадкі.

У снежні 1960-га часопіс «Тайм» апублікаваў нататку пад загалоўкам: «Мікіта не змог, а перабежчык наведвае Дыснэйлэнд». Яанімэтс пасля канферэнцыі ў Каліфорніі паехаў фатаграфавання з героямі легендарнага мультфільма. У 1959-м Хрушчоў быў у Сан-Францыска і адразу пасля ад'езду заявіў, што яму не далі магчымасці бліжэй пазнаёміцца з амерыканскім народам і адведаць папулярны забаўляльны парк. Насамрэч парк са спісу выключыла савецкая служба аховы яшчэ за месяц да візіту.

Нават на волі кіраўнік краіны, куды перабег Освальд, не быў вольны.

І няма фатаграфіі «Хрушчоў і Мікі Маўс», пад якой, напэўна, журналісты не ўстрымаліся б і зрабілі прыпіску: «Хрушчоў справа». Ці злева.

Свабода...

Хэлоу, карова са штата Аёва

Калі Освальд прыехаў у Мінск, у Беларусі было чатыры мільёны кароў.

Так сцвярджае тагачасны энцыклапедычны слоўнік — на двух жыхароў была адна карова. Слоўнік яшчэ шмат што сцвярджаў: цягам дзесяцігоддзя СССР мусіў перагнаць Амерыку ў вытворчасці прадукцыі на душу насельніцтва, якое, у сваю чаргу, мусіла спалучаць духоўнае багацце, маральную чысціню і фізічную дасканаласць. На старонках газет з'явіліся загаловкі:

«Трымайся, карова са штата Аёва!»

Так выглядала гістарычная заканамернасць паводле савецкай энцыклапедыі.

Магчыма, з пункту гледжання марксіста, якім лічыў сябе Освальд, і яго першае лета ў Мінску было проста гістарычнай заканамернасцю. З рэалістычнага пункту гледжання, верагодна, больш падыходзіць жанр, у якім быў напісаны энцыклапедычны слоўнік — казкі.

Наступныя падзеі настолькі змяняць опытку, што ўжо мала хто будзе ў стане ацаніць неверагоднасць таго, што адбылося ўвосень 1959-га.

19-гадовы дэмабілізаваны салдат з амерыканскай правінцыі, з простаі сям'і, без грошай, адукацыі і прафесіі, таемна ад усіх блізкіх раптам прыязджае ў Маскву, робіць зварот па грамадзянства, здае свой пашпарт у амбасаду, спрабуе скончыць самагабствам, у няпэўным чаканні бавіць халодныя зімовыя дні і ночы ў самоце гатэльнага нумара і, нарэшце, атрымлівае падарунак ад улады рабочых і сялян: накіраванне ў Мінск, працу, асобную кватэру ў цэнтры і падвойную зарплату.

Да лета 1960-га, здаецца, асноўная драматычная падзея жыцця засталяся ззаду і забылася, усё ўсталявалася, вызначылася, уляглося.

Рапарты КДБ становяцца нуднымі, як кіламетры відэастужкі з камеры тэхнічнага назірання: выйшаў з дома, пайшоў на прыпынак, сеў у тралейбус, выйшаў, купіў газету, зайшоў у краму, нічога не купіў, выйшаў, сеў у тралейбус...

Спыняецца нават прыватны дзённік.

Потым, быццам спахапіўшыся, каб запоўніць каляндар, Освальд усё ж робіць некалькі кароткіх запісаў.

Дзённік ЛХО

Чэрвень — ліпень 1960

Летнія месяцы зялёнага характава, вельмі глыбокага сасновага лесу. Я баўлю выходныя ў ваколіцах Мінска з Зігерамі, у якіх ёсць «Масквіч». Альфрэд заўсёды ходзіць з Анітай, у Леаноры, здаецца, няма сталага кавалера, але шмат хто ёю захапляецца. У яе цудоўная гішпанская постаць, даўгія чорныя валасы, як у Аніты. Я не звяртаю на яе шмат увагі, яна для мяне застарая. Здаецца, ёй не падабаецца адсутнасць увагі з майго боку. Яна вельмі заведзеная.

Улетку Освальд уступае на тэрыторыю, на якую раней не зважаў і нават дэклараваў сваё да яе абьякавае стаўленне: якасць жыцця. Асобная кватэра, грошы толькі за тое, што ён амерыканец — гэтага аказваецца недастаткова.

І Освальд піша ўжо не проста пра садавіну — а пра яе адсутнасць большую частку года.

Нават пасля армейскай кухні ежа ў сталічным кафэ самаабслугоўвання на плошчы Перамогі выклікае нараканні.

Дзённік ЛХО. Працяг

Я прызвычаіўся да маленькага кафэ, куды хаджу вячэраць. Ежа звычайна нясмачная, і ў любым кафэ ў горадзе аднолькавае меню. Ежа танная, і мне насамрэч усё роўна пасля трох гадоў службы ў амерыканскай марской пяхоце.

Освальд быццам спрабуе пераканаць сам сябе, што яму ўсё роўна, і нават знайсці плюсы — танна. Але адначасна робіць яшчэ больш важную заўвагу — такая самая ежа, аднолькавы набор паўсюль.

Трэба сапраўды быць марксістам, каб толькі праз год пасля прыезду ў краіну сваёй мары заўважыць яе самую адметную рысу.

Няма выбару.

Нават горш — шчасця няма.

Адразу пасля прыезду ў Маскву ўвосень 1959-га Освальд пісаў ужо брату, што не разлічвае на нейкія выгоды ў СССР, бо «шчасце не асабістая рэч, яго не складаюць маленькі дом, браць і атрымліваць.» І ўдакладняў:

Шчасце ў тым, каб браць удзел у барацьбе, дзе няма мяжы паміж асабістым светам і светам увогуле. Я ніколі не лічыў, што я атрымаю больш матэрыяльных перавагаў на гэтым этапе развіцця Савецкага Саюза, чым я мог бы мець у ЗША.

За дзевяць месяцаў у Мінску Освальд істотна пераглядае свае погляды на шчасце.

Дзённік ЛХО

Жнівень — верасень 1960

Па меры таго, як паляпшаецца мая расейская мова, я ўсё больш усведамляю, у якім грамадстве я жыву. Агульная фіззарадка, абавязковыя сходы пасля працы, звычайна палітінфармацыі. Абавязковае наведванне лекцыяў і адпраўка цэлага цэху (апроч мяне) у калгас на бульбу ў нядзелю. «Патрыятычны доўг» збору ўраджаю. Гэта вялікі галаўны боль, на думку рабочых (не ўголос). Яны таксама не маюць вялікага энтузіязму і да іншых «калектыўных» абавязкаў, натуральнае пачуццё.

А цікава было б прачытаць запіс Освальда пра ўражанні ад паездкі на бульбу.

А потым рапарт КДБ.

І потым тлумачэнне Мэйлера амерыканскім чытачам, што гэта такое — прымусовае выпраўленне інжынераў і рабочых аднаго з флагманаў савецкага навукова-тэхнічнага прагрэсу на калгасныя палеткі, дзе ўзровень механізацыі вымяраецца вёдрамі і мяхамі, і як гэта стасуецца са спадарожнікам і вадароднай бомбай.

І, напэўна, нехта ўсклікнуў бы — і мы падчас халоднай вайны патрацілі мільярды супраць такога праціўніка?..

І адказ — так. Бо іначэй самі б ездзілі рваць кукурузу, і за надоі змагаліся б, і пасылалі б працоўныя рапартаў ў Белы дом.*

Шкада ўсё ж, што не паслалі амерыканца на бульбу.

* Штатаўская карова спалохалася, што можа патрапіць на калгасную ферму, і за наступныя пяцьдзясят гадоў павялічыла надоі з шасці з лішкам да дзевяці з лішкам тысяч кіло, а невыязная савецкая — з амаль трох да чатырох. 30.12.2006 БелТА разаслала сваім падпісчыкам навіну: «Упершыню ў гісторыі Беларусі сярэдні надоі малака ад каровы ў сельгасарганізацыях перавысіў 4 тыс. кг. Аб гэтым гаворыцца ў тэлегране, накіраванай прэзідэнту Беларусі Аляксандру Лукашэнку Мінсельгасхарчам».

Найважнейшае з мастацтваў

У дакументах КДБ зафіксаваныя фільмы, якія Освальд глядзеў у верасні 1960-га:

4 верасня: «Вецер» у кінатэатры «Летні»

6 верасня: «Бабета ідзе на вайну» ў кінатэатры «Мір»

7 верасня: «Партызанская іскра» ў кінатэатры «Перамога»

8 верасня: «Бабета ідзе на вайну» ў кінатэатры «Мір»

9 верасня: «Камандзір атраду» ў кінатэатры «Летні»

Освальд хадзіў на познія сеансы — усе пачыналіся пасля 8-й вечара, а французская «Бабета» ўвогуле а 10-й.

4 верасня — нядзеля (пасля кіно Освальд яшчэ схадзіў на танцы ў Дом афіцэраў). Затым — аўторак, серада, чацвер, пятніца. На працягу тыдня французскую стужку Освальд глядзіць двойчы. Галоўную ролю ў камедыі грала 25-гадовая Брыджыт Бардо, якая адразу завалодала сэрцамі не толькі мужчынскай часткі заляў, але й жаночай. Не толькі фрызура «бабета» імгненна стала моднай, усё а-ля Брыджыт Бардо — лёгкасць, манеры, усмешка і смех сталі ўзорам для дзяўчат. Мінск, як Освальд хутка пераканаецца, не быў выключэннем.

У кожным кінатэатры наведнікаў сустракала цытата Леніна: «З усіх мастацтваў для нас найважнейшым з’яўляецца кіно!».*

У кіно Освальд пачаў хадзіць адразу пасля прыезду ў Мінск — і адзін, і з дзяўчатамі, і час бавіць, і мову вучыць. Перад сеансам круцілі чорнабелыя выпускі кіначасопіса «Савецкая Беларусь».

Там паказвалі перадавікоў сямігодкі, якую тыя абяцалі выканаць за пяць гадоў, кадры з перадавога саўгаса, асобны сюжэт быў прысвечаны мінскаму фестывалю кінамастацтва (але давалі не ўрыўкі з фільмаў, а прэзідыум, які аператары маглі здымаць з заплюшчанымі вачыма), расказвалі пра модны капрон, на экране бегалі футбалісты (мінская «Беларусь» выйграла ў кіеўскага «Дынама»). Освальд мог пабачыць Кандрата Крапіву, які разразаў стужку на адкрыцці музея Янкі Купалы на беразе Свіслачы, новы помнік партызанам...

Адзін з выпускаў адкрываўся сюжэтам пра юбілей, як бы сёння ска-

* У гэтым сказе галоўнае не дзейнік «кіно», не выказнік «з’яўляецца найважнейшым», нават не прадказанне палітычнай сілы ўздзеяння кіно і тэлебачання на масавую свядомасць, а брутальнае, як удар чобатам паміж ног, дапаўненне «для нас», якое азначала акалічнасць — дзяржаўную манаполію.

залі, гendarнага свята. Раз на год дзяржава лічыла патрэбным афіцыйна заявіць, што жанчыны таксама людзі. На фоне бравурнай музыкі закадравы голас абвяшчаў:

У Мінску адбыўся ўрачысты сход, прысвечаны 50-годдзю міжнароднага жаночага дня.

Сход адкрыла дэпутат Вярхоўнага Савета БССР Мацюшка. Са слаўнай гадавінай беларускіх працаўніц цёпла віталі сакратар Цэнтральнага камітэта Камуністычнай партыі Беларусі Шавура, вядомы сталявар аўтазавада Барашкін, доктар біялагічных навук Чаркасава і другія таварышы.

Камера дае панараму прэзідыума, у якім пераважаюць мужчыны, і залі, дзе жанчын больш, але на першым плане зусім не яны. Буйны план на залю даецца двойчы, і абодва разы з адной кропкі, таму ў кадры заўсёды цалкам відаць толькі адну жанчыну гадоў трыццаці, з зачасанымі назад хвалістымі валасамі і бліскучымі завушніцамі, у чорнай сукенцы з кароткім рукавом, з неглыбокім дэкальтэ, якое завяршае вялікая круглая брошка. Вакол яе старэйшыя таварышы — у больш строгіх сукенках з адкладнымі белымі каўнярамі і шалямі.

Жанчына з завушніцамі ведае, што яе здымаюць, і з нечалавечай засяроджанасцю ні разу не міргае, напружана глядзячы на сцэну.

Кадр, па ўсіх законах мантажнага кіно, перабівае цягнік. Ну, не зусім цягнік — пад бой барабанаў, са сцягамі над галавой у праход паміж крэсламі імкліва ўрываецца і пераразае экран атрад дзяцей.

Павіншаваць жанчын прыйшлі піянеры. Яны горача віталі слаўных працаўніц, барацьбітоў за мір і шчасце, — кажа дыктар.

Канец сюжэту — на ўсё пра ўсё 40 секунд.

Аўтары класічна выканалі задачу: тут і жанчына-дэпутат, і сакратар кампартыі, перадавік цяжкай індустрыі і жанчына-прафесар, і, канечне, дзеці — наша будучыня.

З піянерамі ўсё ясна — закінулі букеты на стол прэзідыума, памахалі ў паветры сцяжкамі і пайшлі, як і прысягалі, далей «горача любіць сваю Радзіму, жыць, вучыцца і бароцца, як завяшчаў вялікі Ленін, як вучыць Камуністычная партыя».

І з кіношнікамі таксама ясна — пайшлі надалей ствараць летапіс.

І з Освальдам ясна, але не ўсё — у дзённіку пра кіначасопіс няма ніводнага слова.

Можа, не зразумеў — дыктарскі тэкст быў беларускі.

Ці недацаніў, прыняўшы класіку жанру за халтуру.

А можа проста таму, што не кіно было для Освальда найважнейшым з мастацтваў.

Ён любіў класічную музыку, і пасля адкрыцця сезону ў кастрычніку стаў заўзятым наведнікам оперы і філармоніі.

Да асабістай сустрэчы з членам прэзідыума жаночага сходу доктарам біялагічных навук Чаркасавай, якая верасень 1960-га праводзіла ў Нью-Ёрку, заставалася паўгода.

Дзень той сустрэчы зменіць яго жыццё, як палёт матылька мяняецца моцным парывам ветру.

«Аооаох!» — і міма

Сваю самую вядомую зброю, карабін Манліхер-Каркан Освальд набыў увосень 1962-га ў Тэхасе на замову праз пошту. Такія ліберальныя законы аб зброі, сцвярджаў шмат хто, і прывялі да амерыканскай трагедыі.

Насамрэч гэтаксама можна было купіць зброю і ў Мінску.

Ва ўсіх газетах друкавалася рэклама тульскай крамы «Тавары Поштай» — правобразу пазнейшых інтэрнэт-крамаў — якая на выбар прапаноўвала «дробавыя, двухствольныя, курковыя паляўнічыя стрэльбы з адёмнымі стваламі 16-га калібру для стрэльбы чорным і бяздымным порахам, папяровымі і металічнымі гільзамі» па 456 рублёў за звычайную стрэльбу, 624 — за арнаментна-чаканную, а за 848 рублёў можна было замовіць адмысловую, ручной працы, зброю.

Але Освальд на пошту не пайшоў — у жніўні 1960-га ён купіў тульскую аднаствольную стрэльбу ў мінскай краме «Рыбалоў-паляўнічы», далучыўся да заводскага паляўнічага клуба і з новымі калегамі выправіўся на зайца.

Рапарт вонкавага назірання КДБ

10.09.60

Ад 13:00 да 15:20

У 14:30 Ліхі выйшаў з працы і хутка пайшоў дадому.

У 14:55 выйшаў з дому з паляўнічай стрэльбай у чохле і сумкай з прадуктамі і прыйшоў да прахадной радыёзавода. Там Ліхі падышоў да групы з 7 мужчын, таксама са стрэльбамі, і ўступіў у размову. Праз хвілін 13 Ліхі й іншыя селі ў машыну БО 18-89 і ў 15:20 выехалі з горада па Старажоўскай вуліцы на Даўгінаўскі тракт.

Паводле дамоўленасці з начальнікам аддзела, назіранне за Ліхім у гэты момант спынена да 17 верасня 1960 года.

КДБ ведаў, што Освальд набыў стрэльбу і збіраўся на паляванне. Хто з паляўнічых сачыў за ім, невядома — рапарту Мэйлеру не далі. Затое ён запісаў успамін Леаніда Цагойкі, арганізатара і ўдзельніка гэтага палявання. Яны ішлі адзін за адным, Освальд са стрэльбай наперавес — перадапошні, за ім Цагойка, калі заяц выскачыў літаральна з-пад ног.

Мэйлер піша, што Освальд крыкнуў: «Аооаох!» і пальнуў у паветра.

— Божа, Освальд, ты мяне застрэліш з гэтага ружжа! — ахнуў Цагойка.

— Заяц напалохаў мяне, — патлумачыў сваю рэакцыю амерыканец.

Пазней ён страляў яшчэ раз і зноў прамазаў.*

Справаздача з палявання збянтэжыла КДБ: няўжо былы марскі пехацінец не ўмее абыходзіцца са зброяй, мажа па мішэні? Маскіроўка агента, які хавае свой досвед?.. Проста не пашанцавала ў той дзень?..

Мяркуючы са стылю рапартаў КДБ, там наўрад ці адлюстраванае рэха спалоханага выкрыку няўдалага паляўнічага пасярод беларускага поля ўвосень 1960-га.

— Аооаох!..

Зусім няблага, хаця, канечне, увесь набор эмацыйных выказаў, якія ўжываюць паляўнічыя ў падобных выпадках, больш багаты і разнастайны.

Станіслаў Шушкевіч вучыў Освальда размоўным выразам — невядома, праўда, да якой ступені. Але на заводзе любы рабочы мог навучыць амерыканца асновам прафесійнай лексікі.

* Ранняя вясной 1993 года гэтае паляванне было паўторана: разам з Цагойкам і некаторымі іншымі яго ўдзельнікамі мы са здымачнай групай амерыканскага грамадскага тэлебачання выехалі ў паляўнічы домік у Мінскі раён, каб адтуль выйсці ў поле і прайсці маршрут 33-гадовай даўніны. (Домік уяўляў сабой трохпавярховую даміну з більярднай, саўнай, пакоямі для гасцей). Зіма была снежная, і ў фільме паляўнічыя брыдуць па калена ў сумётах, чорным ланцужком на белым тле. Цагойка паказваў, як Освальд нёс стрэльбу і як з пярэпалаху пальнуў у паветра. Агульны тон успамінаў быў крыху зняважлівы.

Былы мінчук Валеры Лебедзеў, які працаваў у політэхнічным інстытуце і ведаў Паўла Галавачова, узгадваў, як той прыводзіў Освальда на рэпетыцыі інстытуцкага джаз-аркестра. Галавачоў загадваў радыёвузлом і, калі ламаліся мікрафоны ці ўзмацняльнікі, што здаралася часта, Освальд каментываў.

Гучала, як піша Лебедзеў — «не перадаць», але ўсё ж перадаў:

Плохо советска рэйдио. Х... техник. П... твой юсилител ор дивайс-дайнемикс. Ё... твоя мат ваша лайф!

Освальд хадзіў на паляванне яшчэ раз, нічога не ўпаляваў. Апроч трапнасці стральбы, КДБ цікавілі яшчэ два пытанні — ці браў ён з сабой фотаапарат і ці адставаў ад групы.

Усе тры адказы аказаліся адмоўнымі.

Матылёк не выклікаў падазрэння, і гэта выклікала падазрэнне.

Сачэнне працягвалася.

Мэйлер і падзякі

Найлепшыя амерыканскія дакументальныя даследаванні — біяграфіі, мемуары, сацыяльныя нарысы, гістарычныя эсэ 2-й паловы ХХ стагоддзя, напісаныя літаратарамі, уражваюць аб'ёмам карпатлівай і добрасумленнай чарнавой працы і акадэмічным стандартам дакладнасці.

У «Гісторыі Освальда» на 800 старонак тэксту прыпадае 695 спасылак на дакументальныя крыніцы — публікацыі, кнігі і матэрыялы Камісіі Уорэна з указаннем больш чым тысячы старонак — крыніц цытатаў, фактаў, меркаванняў. Гэта — без уліку копіяў дакументаў КДБ з мінскай справы Освальда.

У раздзеле «Падзякі» напрыканцы кнігі Мэйлер згадвае больш за сто прозвішчаў людзей, якія так ці іначай дапамаглі ў стварэнні кнігі — ад жонкі Освальда Марыны, мінскіх перакладчыкаў да амерыканскіх даследнікаў і пісьменнікаў.

У асобную групу аб'яднання людзі, якія ведалі Освальда ў яго «савецкі перыяд» і пагадзіліся даць інтэрв'ю для кнігі — 44 прозвішчы асобаў, бальшыня з якіх жыла ў Мінску падчас прыезду Мэйлера. Вось як яны пададзеныя ў кнізе:

Роза Агафонава, Люба Аксёнава, Галіна і Юры Бялянкіны, Муся Берлава, Канстанцін Бандарын, Валянцін Бараўцоў, Вольга Дмоўская, Ле-

анід Гельфант, Эла Герман, Аляксандра Раманава, Павел Галавачоў, Людміла і Міхаіл Кузьмічы, Надзея і Дзяменці Макнавец, Галіна Макоўская, Юры і Лідзія Меражынскія, Валянцін Міхайлаў, Алег Нічыпарэнка, Стэліна Пажалуістэ, Аляксандар Піскалёў, Іна Пісенка, Галіна Пракапчук, Макс Прахорчык, Паліна і Валянціна Прусаковы, Яніна Сабела, Тамара Санкоўская, Ларыса Севасцянава, Альбіна Шалякіна, Рыма Шыракова, Анатоль Шпанко, Станіслаў Шушкевіч, Аляксандр Сімчэнка, Соня Скопа, Міхаіл Смольскі, Наталля Цітавец, Леанід Цагойка, Раіса Ведзянеева, Інэса Яхліель, Раіса Жынкевіч, Аляксандра Зігер.

У гэтым спісе няма двух чалавек, якія блізка ведалі Освальда. Адзін — інжынер радыёзавода Аляксандр Зігер, рэпатрыянт з Аргенціны, які гасцінна прыняў Освальда ў сваю сям'ю і стаў першым, хто параіў яму вярнуцца ў ЗША. На пачатку 90-х Зігер з'ехаў з Мінска назад у Аргенціну і памёр там у 1992 годзе.

Другі — чалавек, якога даследнікі і журналісты часам называюць «самым раннім і блізкім сябрам» Освальда, Эрнст Цітавец застаўся ў Мінску і нават сустракаўся з Мэйлерам і яго памочнікамі.

Сем разоў.

Але падзякі ў кнізе яму няма.

Мэйлер і Цітавец

Студэнт медычнага інстытута Эрнст Цітавец, ці Эрык, як яго ўсе звалі, пазнаёміўся з Освальдам праз сям'ю Зігераў. Яго школьная знаёмая працавала на пошце і дапамагала Зігерам у атрыманні пасылак з Буэнас-Айрэсу.

У інтэрв'ю праз паўстагоддзя Цітавец так узгадвае знаёмства:

Неяк мне знаёмыя казалі, што ў нашым тады яшчэ маленькім горадзе Мінску, дзе не было з кім пагаварыць па-ангельску, з'явіўся амерыканец. Я ўгаварыў пазнаёміць мяне з такім дэфіцытам. Увосені 1960-га мяне запрасілі ў госці, дзе быў і Освальд. Ён аказаўся вельмі цікавым чалавекам, у нас з'явілася нават псіхалагічная сумяшчальнасць, апроча таго мы былі аднагодкамі — таму пачалі мець цесныя зносіны.*

* Інтэрв'ю Э. Цітаўца сайту «Белорусские новости» (www.naviny.by) 11 чэрвеня 2010 года.

Цітавец быў апантаны ангельскай мовай, часам нават выдаваў сябе за замежніка. Ён слухаў БіБіСі, займаўся самастойна і нават здаў экзамен па мове ў медінстытуце за ўвесь курс наперад, каб не хадзіць на занадта прымітыўныя для яго заняткі. Освальд для яго быў каштоўнай лінгвістычнай знаходкай — як і ён для Освальда.

Дзённік ЛХО Лістапад 1960

Эрык Цітавец на чацвёртым курсе медычнага інстытута. Вельмі разумны хлопец.

Мэйлер выдатна разумеў каштоўнасць успамінаў Цітаўца для свайго даследавання — хоць праца з архіўнымі дакументамі КДБ працягвалася, але іх выбарачны характар і фрагментарнасць адсунулі задакументаваную гісторыю на другі план у параўнанні з аповедамі сучаснікаў.

Мэйлер і яго памочнікі сустракаліся з Цітаўцом, цяпер доктарам біялагічных навук, прафесарам, сем разоў — але, як высветлілася, сваю каштоўнасць былы прыцель Освальда ацаніў яшчэ вышэй, чым амерыканскія госці. Мэйлер піша, што аніводнага разу яму не ўдалося ўзяць сапраўднае інтэрв'ю. Цітавец уразіў яго тым, што мог гаварыць гадзінамі, але не сказаць нічога.

Былая жонка Цітаўца, якую Мэйлер таксама распытваў, апісвае мужа як чалавека «надзвычай скрытнага, халоднага, які ўсё пралічвае». Мэйлер піша:

Хаця мала хто з мужчынаў хацеў бы, каб яго ацэньвалі меркамі былой жонкі, пасля сустрэчаў з Цітаўцом, ладна скроеным і добра збітым чалавекам, з супярэчлівай аўрай, жаноцкай і мача адначасна, стала відавочна, што ён жыву гэтаксама пранырліва і сам па сабе, як разбэшчаны гепард.*

Аднойчы Цітавец ужо пагадзіўся на інтэрв'ю, але на самым пачатку зазваніў тэлефон і яго выклікалі па нейкай неадкладнай справе. Мэйлер

* Пачатак фразы цяжка ацаніць, калі не ведаць, што Мэйлер сам быў жанаты шэсць разоў і стаўся героем выкрывальніцкай біяграфічнай кнігі адной са сваіх жонак. Жонка нумар два прысвяціла кнігу ўспамінам, як пад час п'янай сваркі Мэйлер двойчы пырнуў яе сцізорыкам, яе даставілі ў шпіталь, але паколькі яна адмовілася пісаць заяву на бацьку сваіх двух дзяцей, справа скончылася ўмоўным прысудам.

быў упэўнены, што званок падстроіў сам Цітавец — выслізуў, як кот (гепард належыць да сямейства каціных).*

Мэйлер быў абражаны і раззлаваны такімі паводзінамі няўлоўнага мінскага доктара і адпомсціў па-літаратурнаму.

Не атрымаўшы ніякай змястоўнай інфармацыі, ён вырашыў са сведкі ператварыць Цітаўца ў персанажа і паказаць яго ў дачыненні да іншых герояў і падзеяў.

Насадзіць на вастрыве пярэ і навесці павелічальнае школо.

Мэйлер і «Цітавец»

Персанаж «Цітавец» паўстае як эгаістычная, пыхлівая, самаўпэўненая і падступная асоба.

Дзеянні «Цітаўца» знаходзяцца на аж занадта блізкай адлегласці ад інтарэсаў КДБ, ён выглядае выканаўцам некаторых даручэнняў, знаёмыя здзіўляюцца, як ён адзін здолеў захаваць свой архіў, звязаны з Освальдам, і зрабіў кар’еру.**

Вядомасць у амерыканскім свеце «освальдазнаўства» Цітаўцу прынеслі перш за ўсё магнітафонныя запісы голасу Освальда. Цітавец прасіў Освальда начытаць перад мікрафонам некалькі кавалкаў прозы, каб, як ён патлумачыў, лепш адчуць амерыканскі акцэнт. Першыя запісы рабіліся ў лінгафонным кабінце медінстытута, дзе Цітаўца добра ведалі і не пярэчылі, калі ён прывёў незнаёмага чалавека для запісу. Паводле ўспамінаў Цітаўца, ён не казаў, што госць — амерыканец.

Для чытання былі выбраныя «Пігмаліён» Бернарда Шоу, даведнік Оксфардскага ўніверсітэта, падручнік з тэкстам Шэкспіра (Освальд чытаў маналог Атэла з 3-й сцэны 1-га акту). Затым Освальд яшчэ начытваў асобныя гукі і словы.

Значна большую вядомасць атрымаў другі запіс, зроблены Цітаўцом у

* У тэлефоннай гутарцы са мной Цітавец, наадварот, скардзіўся на Мэйлера: аднойчы яму прызначылі сустрэчу, ён прыйшоў і мусіў чакаць пятнаццаць хвілін. Так справы не робяцца, гэта непавага да запрошанага, і ён паведаміў амерыканцам усё, што думае з гэтай нагоды.

** Мэйлер, аднак, нідзе наўпрост не піша, што Цітавец быў агентам КДБ. Цікава, што ў дакументах падслухоўвання і вонкавага назірання КДБ, якія далі Мэйлеру, можна пабачыць і Зігераў, і Галавачова, і іншых знаёмых Освальда — але прозвішча «Цітавец» не трапляецца ні разу.

сябе дома ў снежні 1961-га. Яны выбіраюць Хэмінгуэя — Освальд чытае пачатак апавядання «Лагер індзейцаў», затым пераключаецца на «Забойцаў». Тэксты не падабаюцца яму, і, не мяняючы інтанацыі, Освальд лаецца, абзывае Цітаўца «ё... ідыётам», усё гэта застаецца на стужцы. Цітавец не крыўдуе, бо, як потым патлумачыць, «канцэнтруецца на мове».

Генерал КДБ «Гузьмін» казаў Мэйлеру, што, нягледзячы на хуткі прагрэс Освальда ў расейскай мове, ім трэба было мець некага побач з ім, хто добра гаварыў па-ангельску. Але не толькі гаварыў — хто таксама мог бавіць з ім вольны час, сябраваць і нават разумець яго думкі.

У інтэрв'ю Мэйлер патлумачыў мне сітуацыю больш дэталёва:

— У КДБ быў чалавек, які доўга гутарыў з ім па-ангельску ў Мінску. Прычына — высветліць, ці яго акцэнт быў чысты ці не? У іх быў лінгвістычны аналітык, які мусіў высветліць, ці гэта сапраўды амерыканскі акцэнт, ці сапраўды ён з Поўдня, і яны вывучалі яго акцэнт. І вырашылі — так, у яго паўднёвы акцэнт, ён паходзіць адтуль, адкуль ён кажа. Іхняя задача была пабудаваць сістэму спраўджвання, і яны гэта зрабілі.

Мэйлер цытуе фрагмент запісу, зробленага дома ў Цітаўца — але не літаратурны, а іншы.

Адклаўшы кнігі ў бок, Цітавец і Освальд пачынаюць імправізаваць — гуляць у інтэрв'ю, дзе Освальду выпадаюць ролі прафесара, забойцы, спартовага каментатара, журналіста.

Эрык пытаецца, Лі адказвае:

— Раскажыце нам пра ваша апошняе забойства?

— Гэта была маладая дзяўчына пад мостам. Яна ішла і несла бохан хлеба. Я перарэзаў ёй глотку ад вуха да вуха.

— Навошта?

— Ну, зразумела, я хацеў хлеба!

— О'кэй. (Паўза) А якое, на вашу думку, ваша самае знакамітае забойства ў вашым жыцці?

— Ну, гэта калі я забіў восем чалавек у Баўэры, на ходніку.* Яны стаялі там, бавілі час, і мне не спадабаліся іх твары, і я ўзяў і рас-

* Ньюёркская вуліца на Манхэттане, вядомая тэатрамі і танцавальнымі заламі, у 1950-я гады месца збору бяздомных і алкаголікаў.

страляў іх з кулямёта. Гэта было знакаміта, усе газеты напісалі (смех).

Гэты смех мільёны амерыканцаў упершыню пачулі ў лістападзе 1993-га.

Цітавец прадаў гэты запіс амерыканскай тэлекампаніі PBS, якая здымала ў Мінску дакументальнае кіно «Хто быў Лі Харві Освальд». Мэйлер узяў тэкст з фільма. Адразу пасля дыялогу з архіўным смехам Освальда ў амерыканскім тэлеэфіры прагучала тлумачэнне прафесара Цітаўца:

— Мы проста добра бавілі час і насамрэч мы паміралі са смеху.

Калі паспрабаваць перадаць ньюарлеанскі акцэнт у перакладзе на беларускую мову, дык можна, напрыклад, напісаць па-палеску:

«Ну, то было колы я забыв восім чоловік в Бавэры на ходныку. Вони там стоялы, бавылыся, мні іх твары ну нэ сподобалыся, я взяв і пострыляв іх з кулімёту. Аж всі газэты напысалы».

Цікава, ці ФБР і ЦРУ таксама б вызначылі, з якога рэгіёна Беларусі гаворка?*

Гепард з хуткасцю чарапахі

Сваё нежаданне адкрыць карты Эрнст Цітавец тлумачыў Мэйлеру цалкам рацыянальна — ён сам збіраецца напісаць кнігу пра Освальда.**

І ён сапраўды выдаў сваю кнігу — праз 17 гадоў пасля сустрэчы з Мэйлерам.

Прычым адразу па-ангельску: «Oswald. Russian Episode» — «Освальд. Расейскі эпізод». Кніга была надрукаваная ў Беларусі, аўтар пачаў рас-

* Не скажу пра ФБР, а беларускі КДБ тады дык пэўна не расшыфраваў бы. У 1950-я гады, пасля арышту амерыканскага парашутыста Янкі Філістовіча, там доўга і беспаспяхова ламалі галаву над расшыфроўкай яго запісу «у горадзе в.ш. войска». Што за загадкавы горад схаваны за скаротамі? Філістовіч гаварыць адмаўляўся, з Масквы ціснулі, начальства нервалалася, пакуль арыштаваны не пашкадаваў следчага, які быў родам з Асетыі: «Вам скажу, бо вы каўказец — в.ш. — вельмі шмат» — так на пачатку 1990-х, падчас працы над кнігай «Філістовіч. Вяртанне нацыяналіста» расказваў мне палкоўнік у адстаўцы Рыгор Трапш, каўказец, які вёў справу Я.Ф.

** У сваёй кнізе Цітавец публікуе іншую версію: ён не захацеў нічога расказваць, бо ка-лега Мэйлера Лорэнс Шылер перадузята ставіўся да Освальда.

сылку, спрабуючы зацікавіць буйныя выдавецтвы, якія б дадрукавалі наклад і арганізавалі продаж.

На заднюю вокладку вынесеныя тры цытаты, якія маюць на мэце сцвердзіць паўнамоцтвы аўтара:

«Эрык... мой найстарэйшы існуючы знаёмы... мой сябар, які вельмі добра гаворыць па-ангельску». Лі Харві Освальд, «Гістарычны дзённік»

«Эрык Цітавец, як выглядае, быў самым раннім і, магчыма, самым блізкім сябрам Освальда ў СССР». Эдвард Эпстайн, «Хронікі забойства»

«[Эрнст Цітавец] найбліжэйшы сябра Освальда ў Мінску». Норман Мэйлер, «Гісторыя Освальда»

Гэтыя цытаты патрабуюць удакладнення.

Цітавец пазнаёміўся з Освальдам толькі ўвосень 1960-га. Але яшчэ ў студзені ў Освальда з’явіліся два знаёмыя, з якімі ён будзе сябраваць, сустракацца, бавіць час да самага ад’езду з Мінска — гэта Павел Галавачоў і Аляксандр Зігер.

Трэцяя цытата цікавая тым, што ўзятая з таго самага абзаца ў дадатку да кнігі Мэйлера, дзе ён параўноўвае Цітаўца з разбэшчаным катом.

Гепард, праўда, лічыцца самай хуткай наземнай жывёлай на свеце — хуткасць Цітаўца-мемуарыста хутчэй чарапахавая.

Ён скардзіўся, што скончыў кнігу ў 1999-м, але ніяк не мог знайсці выдаўца і тлумачыў гэта зместам кнігі — маўляў, яго версія падзеяў не супадае з афіцыйнай:

— Адразу пасля напісання кнігі я, на параду сяброў, звяртаўся да ангельскіх літаратурных агентаў, якія напачатку зацікавіліся кнігай, а потым пачыналі нешта муціць і цягнуць. Вось тады я і зразумеў, што на Захадзе гэтая кніга ніколі не выйдзе менавіта з-за тых высноваў, якія там зробленыя.*

Публікацыяў, дзе даводзіцца, што Освальд не мог быць і не быў забойцам — тысячы, і ўсе яны на Захадзе. Фактычна, усю апублікаваную на Захадзе літаратуру можна падзяліць на дзве часткі: адна

* Інтэрв’ю Э. Цітаўца сайту «Белорусские новости» (www.naviny.by) 11 чэрвеня 2010 года

адказвае «так», другая «не» на тое самае цэнтральнае пытанне і ніяк не абмінае яго.

Аднак доктар біялагічных навук Цітавец запэўнівае:

— Гэта не параноя, а рэальныя факты, што складваюцца ў вельмі цікавую гісторыю вакол гэтага выдання, якая яшчэ не скончылася. Мяне адсочвалі, з майго камп'ютара праз інтэрнэт былі сцёртыя ўсе файлы, якія мелі дачыненне да Освальда, а затым была адхіленая мая прапанова прыехаць з дакладам на канферэнцыю ў Даласе, прысвечаную забойству Кенэдзі, мяне прасілі прадаць мае магнітафонныя запісы дыялогаў з Освальдам.*

Але кніга ўсё ж выйшла — і на амаль пяцістах старонках аўтар дае сваю версію і ацэнкі часу і падзеяў.

Цітавец выступіў адразу ў дзвюх ролях. Адна — традыцыйнага даследніка, які, як Мэйлер, вывучае і аналізуе ўсю гісторыю Освальда на падставе дакументаў Камісіі Уорэна, публікацыяў, размоваў са сведкамі, і другая — мемуарыста, непасрэднага ўдзельніка падзеяў, які ўспамінае, як што было.

Гэта спалучальныя, але розныя задачы. Цяжка знайсці нешта сваё на пратаптаных сотнях даследнікаў палетках, яшчэ цяжэй дамагчыся, каб гэта заўважылі. Нюансы інтэрпрэтацыяў цікавыць толькі зацятых заўзятараў.**

Асабістыя ўспаміны, з другога боку, могуць быць унікальнымі — але могуць і не быць. Аўтар не адзіны, хто ведаў героя, і нават не найбліжэйшы да яго чалавек — аповеды жонкі ці запісы КДБ даюць зусім іншую ступень набліжанасці і нават інтымнасці.

Цітавец прызнаецца, што з некаторымі знаёмымі Освальда ўпер-

* Тут што ні сцверджанне, то пытанне: што значыць адхіленая «прапанова» прыехаць у Далас — аўтар прапанаваў арганізатарам запрасіць сябе? На якіх умовах — аўтар хацеў, каб яму аплацілі падарожжа і далі ганарар за выступ? Гарантавалі выданне кнігі? Ці арганізатары папрасілі прыслаць тэкст выступу? Хто яны — школьны гістарычны клуб, аматарскі гурток пры бібліятэцы, універсітэт, мясцовае аддзяленне Ротары?.. І, прынамсі, частку магнітафонных запісаў Цітавец прадаў амерыканскаму тэлебачанню, і яны даўно даступныя ў інтэрнэце...

** Значную частку кнігі займае апісанне палітычнай сітуацыі, халодная вайна, марксізм і сацыялізм, цытаты з тагачаснага англамоўнага савецкага тыднёвіка «Moscow Times», разважанні пра тое, чаму Освальд не мог быць забойцам і па вяртанні ў Амерыку не стаў ім, аналіз яго амерыканскіх рукапісаў. На ангельскай мове падобнага напісана і апублікавана столькі, ад студэнцкіх рэфератаў да паліталагічных кніг, што сам зварот да такога матэрыялу пакідае ўражанне другаснасці, маргінальнай аматарскай спробы.

шыню сустрэўся толькі ў 1990-я. І толькі тады пачаў высвятляць некаторыя сюжэты, цэнтральныя для сваёй кнігі. Сваіх галоўных канкурэнтаў на блізкае сяброўства з амерыканцам Цітавец згадвае мінімальна: Зігера нейтральна, Галавачова звысоку і непаважліва.

Што ж, кожны піша сваю кнігу і піша, як можа і як памятае. Цітавец памятае свой час з Освальдам выразна і падрабязна, не толькі падзеі, але й пачуцці, не толькі дыялогі, але й думкі.

Вось яны ўпершыню ідуць у Оперны тэатр, і Освальд кідае смецце пад крэслы і тлумачыць — каб была праца для прыбіральшчыц. Вось дурэюць у яго кватэры, гуляючы ў амерыканскіх салдат, і Эрык старанна выконвае каманды Лі: «Направа! Кругом! Налева! Зважай! Вольна!»

Вось ладзяць эратычную вечарынку з дзвюма студэнткамі (Лі з адной дзеўчынай зачыняецца на кухні, Эрык нясмела гладзіць сваю дзяўчыну ў пакоі, усё сканчаецца сканфужаным смехам).

Вось едуць у Ждановічы на рыбалку, вось робяць знакамітыя магнітафонныя запісы, вось спрабуюць сканструяваць гранату з украдзеных на заводзе двух металічных цыліндраў, вось прарываюцца ў інтэрнат ін'яза...

Абодва персанажы выглядаюць сімпатычнымі прыяцелямі, якія маюць крыху больш за 40 гадоў на дваіх, яны жывуць там, напачатку 1960-х, яшчэ ўсё ў іх наперадзе... Гэтыя сцэны дапаўняюць партрэт Освальда, створаны за апошнія паўстагоддзя, — але не мяняюць яго.

Цітавец паведамляе, што першае ангельскае выдавецтва, якое патрымала і не надрукавала кнігу, патлумачыла, што рынак перанасычаны. Другое пасля вывучэння тэксту таксама адмовілася выдаваць і параіла аўтару перадаць рукапіс у Бібліятэку Кангрэсу ЗША.

Іншымі словамі, рэдактары далі зразумець аўтару, што знаёмства са знакамітасцю не азначае аўтаматычнай вартасці ўспамінаў.

Мемуарыст выбраў не тую мову, не тых чытачоў, не той фокус, не той час.

Спазніўся.

Ці ведаў Освальд Цітаўца?

Логіка датаў і паслядоўнасці ў любым апаведзе мае сэнс, толькі калі яна парушаецца: у гістарычным люстэрку задняга бачання некаторыя адказы стаяць побач з пытаннямі, а часам нават перад імі.

Прафесар Цігавец сапраўды мае падставы сцвярджаць, што ён ведаў Освальда, яго мінскі побыт, браў удзел у важных падзеях яго жыцця.

Ці ведаў Освальд Цітаўца?

Увесну 1962-га завяршаецца больш чым гадавая барацьба Освальда за вяртанне ў Амерыку — першы ліст у амбасаду з просьбай вярнуць пашпарт на пачатку лютага 1961-га, сакрэтны палёт на тыдзень у Маскву ў амбасаду, ліставанне, высьвятленне, ці не арыштуюць яго за здраду, спробы атрымаць гарантыі ад Дзярждэпартамента, хадайніцтвы маці, зарука будучага працадаўцы, паездка ў Маскву жонкі і выключэнне яе з камсамолу ў Мінску, зноў перапіска з амбасадай ЗША, напружанае чаканне адказаў, бясконцыя абмеркаванні і спрэчкі з жонкай, размовы на гэтую тэму з Зігерамі і Паўлам Галавачовым, а таксама з дзядзькам і цёткай Марыны.

У адным з самых апошніх запісаў у «Гістарычным дзённіку» Освальд згадвае Цітаўца.

Дзённік ЛХО Сакавік 1962

Апошнія абмены камунікацыямі паміж мной і амбасадай. Прыходзяць лісты ад маці і брата ў ЗША. Я яшчэ не сказаў Эрыку, які з'яўляецца маім самым старым існуючым знаёмым, што мы збіраемся ў Штаты. Ён — ОК, але я баюся, што ён занадта добры член камуністычнага саюза моладзі, таму я пачакаю да апошняй хвіліны.

Чаго ці каго баяўся Освальд?

Цітаўца, які як лаяльны грамадзянін паведаміць уладам пра намер перабежчыка вярнуцца ў ЗША?

Ці Цітаўца, які праз свае ідэалагічныя перакананні асабіста абурыцца і пакрыўдзіцца на рашэнне амерыканца з'ехаць з СССР, пачне адгаворваць?

Ці Цітаўца, які ўяўляе нейкую іншую небяспеку, і яму нельга давяраць?

Цітавец у сваіх успамінах намалюе сцэну, дзе ён так гарача даводзіць Освальду перавагі сацыялізму, што той выбухае і кажа свайму суразмоўцу — вы жывяце як рабы!

Освальд напісаў тое, што напісаў.

Эрык — ОК, а ўсё астатняе — як той казаў, кантэкст.

Сам Цітавец потым у газетных інтэрв'ю і кнізе патлумачыў гэты запіс жаданнем Освальда выгарадзіць яго такім чынам перад савецкімі ўладамі.

Дзеля чаго трэба зрабіць адно дапушчэнне і пагадзіцца з высновай, якая з яго вынікае.

Трэба дапусціць, што Освальд чамусьці ведаў, што яго дзённік патрапіць у рукі савецкіх спецслужбаў і гэтак хацеў абараніць Цітаўца. І непазбежная выснова — што тады такім чынам ён свядома «здае» спецслужбам іншых сваіх знаёмых, пра якіх піша ў дзённіку прыхільна — Аляксандра Зігера, які раіў яму з'язджаць, Паўла Галавачова, які пастаянна вядзе антысавецкія размовы, дзяўчат, якія занадта блізка сыходзяцца з амерыканцам.

Падставаў для такіх высноваў і такога дапушчэння Освальд нідзе ніколі не даваў.

Калі праз два месяцы амерыканец з сям'ёй назаўсёды будзе ад'язджаць з Мінска, сябры прыйдуць на вакзал.

Цітаўца сярод іх не будзе.

Як ён тады патлумачыць Паўлу Галавачову — не ведаў.*

* Пра гэтую версію Цітаўца тады ж, у 1962-м, Галавачоў напісаў Освальдам у Амерыку, яго ліст захоўваецца ў матэрыялах Камісіі Уорэна. Тое самае — што Освальд збіраўся сказаць Цітаўцу пра ад'езд толькі напярэдадні і нават пайшоў да яго дадому, але не заспеў, і Цітаўца не было на вакале, Марына ў 1964-м расказала Прысцыле МакМілан, і так гэта прадстаўлена ў яе кнізе, выдадзенай у 1977-м. Сам Цітавец цяпер у кнізе, надрукаванай у 2010-м, сцвярджае, што развітаўся з Освальдам за дзень да ад'езду таго з Мінска, а на вакзал не прыйшоў, бо не любіў доўгія развітанні.

«Здрастуй!» І бывай...

У раздзеле «Падзякі» Мэйлер згадвае Іну Андрэеўну Пісенка — і ў дужках пазначае, што ёй належыць асаблівая ўдзячнасць за дапамогу з перакладамі спецыяльных праектаў.

Некалькі пакаленняў студэнтаў ін'яза былі таемна загаханыя ў бліскучую і эlegantную Іну, двайную чэмпіёнку Беларусі ў плаванні (фрыстайл і батэрфляй), выкладчыцу з абсалютным фанетычным слыхам і выдатную сінхраністку.

Яна адказвала на мае пытанні пра сустрэчы з Мэйлерам, а потым спыталася — а пра Освальда нецікава?

— А Вы што, яго ведалі?! —

— Вельмі добра. Нават дадому прыводзіла.

Маёй суразмовіцы сапраўды быў прысвечаны раздзел у кнізе Мэйлера, але там яна фігуравала пад дзявочым прозвішчам, і яе знаёмства з Освальдам было для мяне нечаканасцю.

— Мы пазнаёміліся ў філармоніі, у мяне быў гадавы абанемент, і я хадзіла на ўсе канцэрты. У перапынку я пачула ангельскую мову — а гэта была такая рэдкасць у Мінску, і мы з сяброўкай падышлі пазнаёміцца.

— А што гралі ў той дзень?

— Першы канцэрт Мендэльсона з аркестрам.

Мэйлеру пашанцавала — чалавек, які памятае рэпертуар філармоніі праз паўсотні гадоў, памятае і шмат чаго іншага. Памяць, канечне, патрабуе падказак — Іна Маркава расказвала, як унікальныя пытанні Мэйлера і яго памочнікаў, па-майстэрску сфармуляваныя і падабраныя, дапамагалі ўспомніць даўно, здавалася, забытыя рэчы, акалічнасці, дэталі.

Эрык Цітавец, які быў з Освальдам на канцэрце, таксама паспрабаваў выдаць сябе за замежніка, але дзяўчаты не далі веры. І Освальд не падтрымаў гульні — сказаў, што толькі ён амерыканец.

Пасля канцэрту новыя знаёмыя прагуляліся да плошчы Перамогі, Іна дала свой тэлефон, і ўжо назаўтра, у нядзелю, пазваніў Цітавец і спытаўся, ці можна ім прыйсці ў госці.

Мэйлер піша:

Бацька Іны займаў высокую партыйную пасаду і быў палкоўнікам. Вельмі патрыятычны чалавек. Ён не пацярпеў бы, каб у яго доме быў хто-небудзь з-за мяжы.

У перакладзе гэта можа значыць, што палкоўнік быў нармальным савецкім чалавекам, які баяўся, вядома, не замежнікаў, а суседзяў, якія маглі данесці, і начальства, якое магло сапсаваць кар’еру. Помнік Сталіну па-ранейшаму ўзвышаўся ў цэнтры Мінска, вуліцы, заводы і калгасы па-ранейшаму насілі імя генералісімуса.

Але дома была толькі маці, і Іна запрасіла на сустрэчу таксама сяброўку, з якой была ў філармоніі.

Візіт быў нядоўгім — з-за граматыкі.

Освальд сказаў маці Іны «здрастуй» замест «здравствуйте», тая выклікала дачку на кухню і пачала ўшчуваць, што гэта за нявыхаваных грубіянаў, якія не ведаюць як звяртацца да старэйшых, прыводзіць тая дадому.

— Мама, ён не рускі. Ён амерыканец.

Маці збялела і сказала — забяры яго, хутка вернецца бацька.

Але дачка ўгаварыла ўстрывожаную жанчыну, і госці засталіся, пілі чай і слухалі музыку.

Больш сюды Освальд не прыходзіў.

Наступны раз дзяўчаты сустрэліся ў Освальда дома — яны прыйшлі

паглядзець яго бібліятэку, якую, на іх здзіўленне, складалі не амерыканскія аўтары, а Маркс і Энгельс.

Пасля гэтага сустрэчы адбываліся на новым месцы, на нейтральнай тэрыторыі — калі так можна назваць пакоі з кратамі на вокнах, куды ўваход дазваляўся па прапусках і ахоўваўся кругласутачнай вахтай.

У студэнцкім інтэрнаце.

Паходы ў манастыр

Новае месца было зусім блізка ад плошчы Перамогі. Адрас — Омскі завулак, 13, на шыльдзе было пазначана — інтэрнат.

Дзённік ЛХО

15 лістапада 1960

У лістападзе я пазнаёміўся з чатырма дзяўчатамі, якія жывуць у інтэрнаце Інстытута замежных моваў. Нэлі вельмі цікавая, таксама як і Томка, Томіс і Ала. Я звычайна хаджу ў інстытуцкі інтэрнат з сябрам, які вельмі добра гаворыць па-ангельску. Эрнст Цітавец на чацвёртым курсе медынстытута. Вельмі здольны хлопец. У інтэрнаце мы шасцёра сядзім і гаворым гадзінамі па-расейску і па-ангельску.*

Каб прайсці ў інтэрнат, пропуск патрабаваўся нават насельнікам, гасцей запісвалі ў адмысловую кнігу, патрабавалі дакументы ў заклад, па пакоях хадзілі праверкі, не дазвалялі заставацца позна.

Калі пра гэтую працэдуру расказалі Мэйлеру, ён быў так уражаны, што напісаў наступную фразу:

Да дзяўчат, якія вучыліся ў ін'язе, ставіліся як да юных лэдзі ў манастыры.

* Не ведаю, наколькі зразумелае гэтае жаданне сёння, але за савецкім часам студэнты ін'яза аж млелі ад магчымасці пагаварыць з «носьбітам мовы», як называлі замежнікаў. Ін'язаўцаў цікавілі не біяграфія, не прафесія, не сам чалавек і нават не тое, што ён кажа — а як гаворыць, яго вымаўленне, ідыёмы, слэнг. Студэнтаў вучылі выдатныя выкладчыкі, але свае, замежнікі былі вялікай рэдкасцю нават у 1970-80-я гады, а што казаць пра ранейшыя дзесяцігоддзі. Цэлыя выпускі потым вучылі дзяцей замежным мовам, так ніколі ў жыцці й не паразмаўляўшы з жывым «носьбітам».

Юныя лэдзі, аднак, манашкамі зусім не былі, а іх кавалераў не спынялі жалезныя краты на вокнах першага паверха: пруткі можна было разагнуць, мацаванні расхістаць, былі пажарныя лесвіцы, вадасцёкавыя трубы, па якіх можна было залезці адразу на другі паверх.

Освальд зайшоў у інтэрнат праз уваход.

Адна дзяўчына сказала, што на вахце працуе яе сваячка і прапусціць, у пакоі замкнулі дзверы — сапраўдны амерыканец, як цікава. За першым візітам пайшлі новыя.

Генерал КДБ «Ігар Гузьмін» так тлумачыў Мэйлеру бесперашкодных паходы Освальда ў інтэрнат:

Мы былі таксама гатовыя шукаць людзей у нашым Інстытуце замежных моваў. Як Вы можаце здагадацца, дзяўчаты з інстытута былі ў стане інфармаваць нас пра паводзіны Освальда. Контрразведка манітаравала ўвесь гэты працэс і была пра ўсё паінфармаваная.

Размаўлялі, распытвалі, жартавалі, часам збіралася па шэсьць дзяўчат, стараліся гучна не смяцца. Адкрывалі тлумачальны слоўнік ан-

гельскай мовы, выбіралі любое слова — і калі дзяўчаты не маглі здагадацца пра яго значэнне, Освальд заўсёды смяяўся — ён ведаў!

Сустрэчы працягваліся пару месяцаў, часам з удзелам Цітаўца, часам без. Адноўчы Освальд патрапіў у сітуацыю, пра якую потым напіша ў рукапісе «Калектыў»:

У 1961 годзе кітайская дэлегацыя прыехала ў Мінск, і яе павезлі з вакзала ў гатэль. Хаця было ўжо 10:30 ночы, па ўсім шляху супрацоўнікі МУС (бяспекі) забягалі ў дамы й інтэрнаты і загадвалі людзям выходзіць на вуліцу вітаць гасцей. Хаця загадзя не было ніякага паведамлення пра дэлегацыю, яшчэ адзін спантанна прывітальны камітэт сустрэў кавалькаду чорных лімузінаў і паслухмяна памахаў рукамі зацягнутым машынам, з якіх крыху высоўваліся жаўтаватыя далоні. Я сам быў у гасцях у сяброў у інтэрнаце, калі супрацоўнік бяспекі выклікаў нас дзеля гэтага. Я адразу пайшоў разам з усімі ў натоўп, і ведаю, што гэта не проста праўда, а стандартная працэдура.

Дзяўчаты да Освальда прывыклі і нават пачыналі нудзіцца — яго гісторыі паўтараліся, жарты былі ўжо не смешныя, сам ён нягеглы, нехта нават сказаў, што ён ходзіць сюды, бо дзяўчаты больш нідзе з ім не зачочуць сустракацца.

Мэйлер, аднак, прыйшоў да высновы, што менавіта ў ін'язаскім манастыры Освальд знайшоў сабе каханку.

Як бы гэта далікатней удакладніць: не першую.

«Заўважана імкненне знаёміцца з бландзінкамі»

Інтымнае жыццё Освальда да шлюбу вывучана двума даследнікамі, КДБ і Мэйлерам. Ад Мэйлера можна даведацца, што першай жанчынай Освальда была японка (амерыканскія салдаты на базе Акінава свабодна наведвалі бардэлі), ні разу не было амерыканкі.

Ад КДБ — што яму падабаліся бландзінкі. Так, прынамсі, сцвярджала ў справаздачы «Сцяпану» крыніца «Таня», перакладчыца мінскага Інтурыста.

**Рапарт КДБ
08.07.60**

У паводзінах Лі Харві было заўважана імкненне знаёміцца з дзяўчатамі, перш за ўсё з бландзінкамі, якія гавораць па-ангельску, адначасна з разлікам, які мяжуе са сквапнасцю. Напрыклад, ён можа пайсці на спатканне з дзяўчынай, а потым пайсці ў рэстаран адзін, бо лічыць, што аднаму танней. Ён шмат разоў арганізоўваў сустрэчы з крыніцай, бо можа прыйсці ці пазваніць ёй на працу. Крыніца схільная думаць, што Лі Харві апошнім часам астыў у сваіх заляцаннях, бо яго патрабаванне, што ён заслужыў пацалунак пасля шасці месяцаў сустрэч, не было задаволенае. Ён прыкінуўся, што расчараваны ці пакрыўджаны і пасля гэтага стаў сустракацца з крыніцай не так часта.

Трэцяй крыніцай інтымнай інфармацыі стаў сам Освальд.

**Дзённік ЛХО
Дадатковая старонка. Без даты.**

Іна Т.*
Я сустрэўся з ёй у 1960-м у Зігераў, яе сям'я, якая паслала яе ў Мінск, відавочна, заможная. Іна любіць моднае адзенне, добры абутак і бялізну. У кастрычніку 1960 года мы становімся вельмі блізкія, кульмінацыяй стаў палавы акт 21 кастрычніка. Яна была цнатлівая і вельмі цікавая. Мы сустракаліся такім чынам 4 ці 5 разоў, апошні — 4 лістапада 1960-га. Па заканчэнні апошняга курсу Мінскай кансерваторыі яна з'ехала з Мінска ў Рыгу.

Што менавіта запісана ў матэрыялах праслухоўвання КДБ 21 кастрычніка 1960 году, Мэйлеру не паказалі.

**Дзённік ЛХО
Снежань 1960**

**У мяне лёгкі раман з Нэляй К.
Нэля К. Высокая, 5 футаў 11 цалюў, 150 фунтаў, добрыя прапорцыі,**

* У «Дзённіку» імёны дзяўчат Освальд піша цалкам і так, поўнасю, падае іх Мэйлер у сваёй кнізе. Калі каму моцна карціць, могуць самі пайсці ў бібліятэку і замовіць «Oswald's Tale».

вялікія высокія грудзі, шырокія і прыгожыя сцэгны, прапарцыйныя, сама з вёскі непадалёку ад польскай мяжы, чыста расейскага вясковага паходжання. Далікатная, добрая, жаноцкая і ўсё разумее, з гарачым і строгім сэрцам. Яна спалучала ўсе найлепшыя жаночыя рысы з добрым, вялікім расейскім сэрцам. Я пазнаёміўся з ёй праз суседку ў пакоі Томку. Нэлі і Томка і яшчэ тры дзяўчыны жылі разам у пакоі інтэрната Інстытута замежных моваў каля плошчы Перамогі. Я пачаў сур'ёзна звяртаць увагу на Нэлю, калі разышоўся з Інай Т.

Пазней на асобным аркушы Освальд дапісвае:

Нэля напачатку не звяртае на сябе вялікай увагі, яна проста выглядае і надта вялікая, але я адразу адчуў, што яна добрая і яе жарсці адпавядаюць яе памерам, што ўдалося высветліць толькі пасля доўгага вывучэння прадмету. Пасля лёгкага раману, які цягнуўся да студзеня і нават лютага, мы падтрымлівалі сяброўства, але нічога больш аж да траўня 1961-га, і пасля жаніцьбы больш не сустракаліся.

Гэты запіс, зроблены, верагодна, ужо пасля вяртання ў Амерыку, Мэйлер называе адзіным, апроч радкоў пра студэнтку кансерваторыі, канкрэтным сведчаннем сэксуальнага жыцця Освальда ў Мінску да жаніцбы.

Канкрэтыкі ў гэтым выпадку якраз і няма. Ёсць крыху нацяжная спроба гумару.

Восенню 1960-га ў Освальда развіваецца нашмат больш сур'ёзны трэці раман, які завершыцца прапановай рукі і сэрца.

Дарэчы — брунетцы.

КДБ і «мужчыны з вялікай задніцай»

Сэксуальнае жыццё Освальда цікавіла шмат каго.

Будучы прэзідэнт ЗША Форд, сябра Камісіі Уорэна, таксама зрабіў унёсак у гэтую тэму, спытаўшы, ці не быў Освальд «імпатэнтам». Жонка Освальда ў адказ заявіла, што не разумее, як такі чалавек мог стаць прэзідэнтам.

Аднак чытаючы Мэйлера, можна ўявіць, што пытанні, якія ён высьвятляе, сфармуляваныя ў аддзеле маркетынгу выдавецтва. Напрыклад — ці быў Освальд гомасэксуалістам?

Генерал «Гузьмін» цьмяна заявіў, што Освальд быў «нячысты і карыстаўся сітуацыяй, калі яна з'яўлялася».

Але непасрэдны куратар «Сцяпан» катэгарычна абвергнуў гэта. Освальд часам прыводзіў дзяўчат дадому, і «Бог ведае што яны там рабілі». Верагодна, гэта было да ўсталявання прамога назірання ў кватэры, бо потым КДБ ведаў шмат чаго даволі дакладна.

З расшыфроўкі падслухоўвання КДБ

26 ліпеня 1961

21:50 ЛХО ідзе на кухню, вяртаецца.

22:10 Яны кладуцца ў ложак.

22:15 Інтымная гутарка.

22:30 Ціха, яны спяць.

23:00 Назіранне завершана.

Як тлумачыў «Сцяпан», у КДБ не было праваў, як запісваць інтым-

ныя моманты. Звычайна чалавек, які расшыфроўваў запіс, пазначаў, што акт адбыўся, але не даваў дэталю.

Але на практыцы гэта залежала ад задачы:

— Уявіце, што я працую ў ФБР ці ЦРУ і хачу завербаваць савецкага інжынера. Мне давалося шукаць на яго кампрамат, перш і важней за ўсё — сэксуальныя рэчы. Як аналітык я б загадаў: запісвайце ўсё як найпадрабязней. Усе сэксуальныя працэсы. Рабіце фота. Усё залежыць ад мэты.

«Сцяпану» даводзілася весці справу, па якой праходзілі гомасэксуалісты — за крымінальнае злачынства «мужаложства» прадугледжвалася пакаранне да пяці гадоў турмы. Ён патлумачыў Мэйлеру, як гэта выглядала вачыма КДБ 60-х гадоў:

— Звычайна ў гомасэксуаліста тонкі голас, нешта жаночае, ён цікавіцца жанчынамі толькі фармальна, але яго вочы загараюцца, калі ён бачыць мужчыну, асабліва — прабачце — з вялікім задам. Яго пастаянна можна бачыць у грамадскіх прыбіральных, і часта там яны і здзяйсняюць акты. Такім чынам, у гомасэксуаліста ёсць пэўныя выразныя рысы, паводле якіх яго можна выявіць, і такіх рысаў мы за Освальдам не назіралі.

Дзяржаўную бяспеку аднаполае каханне падрывала да 1993-га, калі яно фармальна і афіцыйна перастала быць злачынствам.

Мэйлер і гіганты сэксу

У 2007 годзе апошні раман Мэйлера «Замак у лесе» пра дзяцінства Гітлера атрымаў шырока вядомы ў амерыканскім прыгожым пісьменстве прыз часопіса Literary Review «За дрэнны сэкс у мастацкай літаратуры».

Назвы ранейшых твораў гавораць самі за сябе: «У палоне сэксу», «Геній і жарсць», «Прывід прасталыткі», крыху менш кідаюцца ў вочы «Пра жанчын і элегантнасць» і «Мэрылін», але дзеля справядлівасці трэба сказаць, што самы першы раман «Голья і мёртвыя» не пра тое, што можна падумаць, калі прачытаць усе загалюкі разам.

Мэйлер лёгка пераплянуў КДБ у асвятленні мінскага сэксуальнага жыцця (без уліку таго, што там яшчэ схавана ў архівах, вядома).

Так, у кнізе знаёмы Освальда Юры Меражынскі, сын доктара біялогіі Чаркасавай (якая час ад часу выскоквае паміж літараў у самых нечаканых месцах), прадстаўнік «залатой моладзі» 1960-х, а на пачатку 1990-х, паводле апісання Мэйлера, заслужаны алкаголік, тлумачыць амерыканскаму чытачу мінскія норавы і тыпы на прыкладзе свайго знаёмага:

Ён быў вышэйшы і большы за мяне. Яго мянушка была «Ган-дончык», ад слова гандон, шырокі гандон. Ён скупляў гандоны па 4 капейкі за штуку, і купляў адзежныя шчоткі. Прабіваў чатыры дзірачкі ў гандоне, даставаў шчаціну са шчоткі і ўстаўляў у дзірачкі, а зверху нацягваў яшчэ адзін гандон. І прадаваў прастытуткам, і шмат народу купляла. За вялікія грошы. Таму яго празвалі «Ган-дончык», таму што ён рабіў жанчын шчаслівымі, так. У той час можна было мець нават гандон з вусамі. Ну, і такая мянушка. Ган-дончык, Ган-дончык. Вялікі даход, канечне. Яго вельмі любілі жанчыны.

Раздзел кнігі «Закаханы ў Элу» Мэйлер пачынае з аповеду Паўла Галавачова, які працаваў на заводзе разам з Освальдам і Элай Герман і бачыў пачатак іх раману.

Лі не надта паказваў свае пачуцці. Фактычна, ён ніколі не казаў, што ён з некім пераспаў. Напрыклад, была Магда, вялікая, як кабыла. Яна лёгка дала. Людзі казалі, што гэта муж зрабіў яе такой. На начной змене мужыкі нават спрачаліся, чыя чарга кінуць палку. Яна важыла 120 кілаграмаў. Яе звалі «Наша кабыла», «Наш халадзільнік».

Наконт халадзільніка: у 1950-я Мэйлер, як і шмат хто, захапляўся вучнем Зігмунда Фрэйда Вільгельмам Райхам, якога называюць бацькам сэксуальнай рэвалюцыі. Яшчэ на пачатку 1930-х ён злучыў вучэнне Маркса і Фрэйда і заснаваў «Сэкспол» — Нямецкую асацыяцыю Пралетарскай Сэксуальнай Палітыкі, якая неўзабаве налічвала 40 000 членаў. Райх лічыў аргазм панацэяй, і праз яго вынайшаў першасную касмічную сілу — «энергію аргону». Пасля эміграцыі ў Амерыку ён пачаў будаваць акумулятар аргону, які стаў вядомы як «аргазматрон». «Арга-матрон» уяўляў сабой драўляную скрыню з фермагнітнымі ўстаўкамі

і збіраў «аргон» з атмасферы. «Аргон», са словаў Райха, дапамагаў не толькі ад імпатэнцыі і фрыгіднасці, але лячыў ад раку і радыяцыі. У патэнце Райху адмовілі, але сярод тых, хто паспрабаваў на сабе дзеянне «аргазматрона», апроч Мэйлера, былі Джэром Сэлінджэр, Сол Бэлоў, Ален Гінзбург і першы Джэймс Бонд — Шон Конэры. Прэса пісала пра некантраляваныя эрэкцыі ў сэкс-скрынях, папулярнасць набылі ручныя пераносныя акумулятары таямнічай энергіі, Райх нават пабудаваў аргонную ўстаноўку для выклікання дажджу, і, калі верыць публікацыі ў мясцовай газеце штата Мэйн, атрымаў за гэта грошы ад шчаслівых фермераў.

З Райхам звязваюць знакаміты пастулат з рамана «1984» Джорджа Оруэла: «Мы скасуем аргазм». Мэйлер, здаецца, гатовы быў шукаць аргазм нават у халадзільніку. У пасляслоўі ён бярэ імя «Магда» ў двукоссе, што азначае — псеўданім. Увесь анекдот спатрэбіўся амерыканскаму аўтару, каб напісаць:

Павел не думае, што Лі што-небудзь рабіў з Магдай.

Больш гіганты мінскага сэксу 1960-х «Гандончык» і «Магда» нідзе ў кнізе не ўсплываюць.

Але тэма сэксу на гэтым не сканчаецца.

Цнота

Былі, былі ў 1960-м у Мінску і цнатлівыя людзі.

Дзённік ЛХО

Дадатковая старонка. Чэрвень 1960

Эла Герман — прыгажуня-габрэйка з чорнымі ядвабнымі валасамі, з прыгожымі цёмнымі вачыма і скурай белай, як снег; цудоўная ўсмешка і добры, але непрадказальны характар. Яе адзіны недахоп — у свае 24 гады яна захавала цноту, бо так сама пажадала. Я сустрэў яе, калі яна пачала працаваць на заводзе. Я яе пабачыў і, магчыма, закахаўся з першага погляду.

На заводзе ў Освальда былі тры канфліктныя сітуацыі: калі ён разабраў падрыхтаваны да працы чужы прэс, калі аднойчы задзёр ногі на

стол і абвясціў, што гэта сядзячая забастоўка, і трэцяя — з-за Элы. Ён дапамагаў ёй з ангельскай у пакоі адпачынку і выключыў радыё. Іншы рабочы ўстаў і зноў уключыў. Освальд ізноў выключыў і сказаў: «Расейская свіння!»

І не атрымаў у адказ па пысе. Хутчэй за ўсё, не таму, што Макс Прахорчык, як звалі рабочага, не быў расейцам, а таму што аднойчы ён ужо сутыкнуўся з Освальдам і потым быў вымушаны выбачацца — гэта ён некалі ўзяў Освальда за грудкі ў спрэчцы за прэс. Рабочы пакінуў пакой.

Апроч недарэчнай абразы па нацыянальнай прыкмеце свайго будучага мужа (Прахорчык ажаніўся з Элай Герман ужо пасля ад'езду Освальда), Эла ўзгадала, а Мэйлер цытуе яшчэ некалькі выказванняў Освальда:

Я багаты жаніх — у мяне кватэра!

Калі ў будучыні нам што-небудзь спатрэбіцца, я магу пайсці да мэра. Мы атрымаем, што трэба.

У траўні 1960 года над Уралам быў збіты амерыканскі самалёт-разведчык У-2, і жывым захоплены пілот Фрэнсіс Геры Паўэрс:

Эла, думаеш, мне гэта пашкодзіць, бо я амерыканец?

Тут, у Мінску, мяне не відаць. Але калі я прыехаў у Маскву, я сапраўды вылучаўся.

І апошняе:

Калі я вярнуся ў Амерыку, мяне заб'юць.

Не самы спакойны душэўны стан.

Але наўрад ці прароцтва. Усё ж гэта ўспаміны Элы пасля таго, як усё адбылося, і нагаворана і напісана было шмат усяго і ўсялякага.

І ўсё ж...

Халтуршчыкі з КДБ

Аднойчы, калі Освальд праводзіў Элу дадому, да іх падбегла дзяўчына, у якой вырвалі сумачку. Освальд не пабег за злодзеем, а спытаў у Элы, ці нельга прайсці іншай вуліцай. І яны пайшлі іншай дарогай. Ахоўнікі законнасці з КДБ у такія сітуацыі не ўмешваліся.

Рапарт вонкавага назірання КДБ

02.07.60

Ад 12:00 да 24:00

У 14:30 Лі Харві выйшаў з працы і пайшоў на абед у кафэ самаабслугоўвання на плошчы Перамогі. Пад'еў, быў дома ў 15:00.

У 16:00 выйшаў з дома, сеў на тралейбус № 1 на плошчы Перамогі і паехаў да Цэнтральнай плошчы без аплаты праезду. Выйшаў праз заднія дзверы і пайшоў у краму саюздруку № 1 на вуліцы Маркса. Там купіў некалькі газет і пайшоў у гастраном № 13 на праспекце Сталіна. Нічога не купіў, выйшаў, пайшоў у ГУМ. Паглядзеў тавары ў адзеле пластмасы, нічога не набыў і пайшоў у кветкавую краму, затым у булачную, потым у кафэ «Вясна». Выйшаў з кафэ праз 5 хвілін, на прыпынку «Камсамольская» сеў на тралейбус № 1, выйшаў на плошчы Перамогі і быў дома ў 16:50.

У 20:20 Лі Харві выйшаў з дома і хутка пайшоў да Операга тэатра. Там пачаў хадзіць туды-сюды каля цэнтральнага ўваходу. Праз 10 хвілін пайшоў у бок скверу і на галоўнай алеі сустрэўся з незнаёмай жанчынай, мянушка «Дора». Яны павіталіся поціскам рук і пачалі гаварыць. Пагаварыўшы хвіліны тры, яны разышліся не развітаўшыся. «Дора» пайшла ў жылы дом на Лаўска-Набярэжнай

вуліцы, а Лі Харві застаўся на плошчы. Праз 20 хвілін «Дора» вярнулася, нешта сказала, і яны, узяўшыся за рукі, пайшлі да цырка. Паглядзелі на рэкламу ў вітрынах, пасля гулялі па праспекце Сталіна каля 35 хвілін і гаварылі пра нешта.

У 21:45 Лі Харві і «Дора» пайшлі ў цырк. Лі Харві прад’явіў квітку, і яны занялі свае месцы ў 10-м радзе і пачалі глядзець амерыканскі фільм «Лілі». У 23:45, пасля заканчэння фільма, яны павольна пайшлі да дому № 22 на Лаўска-Набярэжнай, там спыніліся, пагаварылі хвілін 15, пасля развіталіся. «Дора» ўвайшла ў свой дом (асоба высвятляецца), а Лі Харві пайшоў дадому і быў там у 24:00. Назіранне ў гэты момант было спыненае да наступнай раніцы.

Самае цікавае ў гэтым рапарце — дата.

Освальд пазнаёміўся з Герман яшчэ зімой, у першыя дні на заводзе.

І гэтае знаёмства заставалася невядомым для КДБ паўгода! Прынамсі, для групы вонкавага назірання.

Во засакрэцілі.

Разбітае сэрца Освальда

Увосень 1960-га Освальд круціць раманы адразу з чатырма дзяўчатамі: Інай з кансерваторыі, Нэляй з ін'яза, Розай з Інтурыста і Элай з завода. Але Мінск горад маленькі, і здараецца непазбежнае — яны сустракаюцца.

Дзённік ЛХО

18 кастрычніка 1960

Мой 21-ы дзень нараджэння сустракаю з Розай, Паўлам, Элай маленькім святкаваннем у мяне ў кватэры.

Эла вельмі прыгожая расейская габрэйка, з якой я апошнім часам гуляю, працуе таксама на радыёзаводзе. Роза і Эла раўнуюць адна адну, і гэта абуджае ў мяне цёплыя пачуцці. Абедзве ўпершыню ў мяне. Эла і Павел дораць мне папальніцы (я не палю), смяюся.

Освальд не піша, што потым на вечарынцы з'яўляецца трэцяя госця — Іна, што пасля выклікае бурную размову з Элай. У выніку Освальд развітваецца з музыканткай, спыняе паходы ў інтэрнат да студэнткі, не звоніць перакладчыцы і выбірае Элу.

Толькі, магчыма, не так хутка і не ў такой паслядоўнасці — вернемся на пару дзённікавых старонак назад.

У кастрычніку 1960 года мы становімся вельмі блізкія, кульмінацыйнай стаў палавы акт 21 кастрычніка. Яна была цнатлівая і вельмі цікавая. Мы сустракаліся такім чынам 4 ці 5 разоў, апошні — 4 лістапада 1960-га.

Гэтак Освальд піша пра Іну.

Але далей з Элай усё адбываецца хутка. Нават вельмі хутка.

Дзённік ЛХО

1 студзеня 1961

Новы год сустракаю ў доме Элы Герман. Думаю, я закахайся. Яна адхіліла мае менш высакародныя заляцанні, мы п'ём і закусваем у прысутнасці яе сям'і ў вельмі гасціннай атмасферы. Потым я іду дадому п'яны і шчаслівы. Ідучы ўздоўж рэчкі дадому, я вырашаю зрабіць Эле прапанову выйсці замуж.

Праз тры дзесяцігоддзі Эла Герман пераказала Мэйлеру словы, якія пачула ад сваёй маці раніцай 1 студзеня 1961 года:

— Эла, гэта твая справа — ты сама выбірай. Але я нешта хачу табе сказаць: у 1939-м цябе маглі арыштаваць толькі за тое, што ты нарадзілася ў Польшчы.

У сталінскім СССР арыштоўвалі не толькі за тое, што нарадзіўся ў няправільнай краіне, але й за тое, што ў няправільнай сям'і ад няправільных бацькоў. Але Эла разумела, што маці казала не пра мінулае, а пра будучыню.

Дзённік ЛХО
2 студзеня 1961

Пасля прыемнай прагулкі пад ручку ў мясцовы кінатэатр мы вяртаемся дадому, і на прыступках я раблю прапанову выйсці замуж. Яна вагаецца, потым адмаўляе. Маё каханне сапраўднае, а ў яе яго няма. У яе іншыя прычыны, апроч адсутнасці кахання: я амерыканец, і аднойчы мяне могуць арыштаваць, проста таму, як, на-

прыклад, польская інтэрвенцыя ў 1920-я прывяла да арышту ўсіх грамадзянаў Савецкага Саюза польскага паходжання. «Ты разумеш, якое міжнароднае становішча, зашмат усяго супраць цябе, і ты нават пра гэта не ведаеш».

Я ў шоку. Яна фыркае з маёй някемлівасці і паварочваецца, каб ісці. (Я занадта ўражаны, каб думаць!) Я разумею, што яна ніколі не ўспрымала мяне сур'ёзна, а толькі карысталася з таго, што я амерыканец, каб іншыя дзяўчаты, якія лічылі мяне не такім, як астатнія расейскія хлопцы, зайздросцілі. Я ў адчаі.

Мэйлеру раскавалі, што калі Освальд ішоў па цэху на сваё працоўнае месца, дзяўчаты-зборшчыцы сапраўды наперабой віталі яго «Алік, Алік!» І будучы муж Элы сапраўды звярнуў увагу на яе пасля канфлікту з Освальдам з-за ўключанага радыё.

Аднойчы на беразе Свіслачы Освальд і «Дора» паспрачаліся, як правільна пяюць жабы. Эла казала — «ква», Освальд — «фрок».

Не паразумеліся.

У Беларусі жабы крэчучць.

«Я — амерыканскі грамадзянін»

Галоўную падзею пачатку 1961-га — грашовую рэформу, якая скасавала адзін нуль на грошах, заробках і цэнах, Освальд не заўважыў ці не палічыў дастаткова істотнай, каб занесці ў дзённік.

У газетах друкавалі байку Эдуарда Валасевіча з вечна жывой назвай «Долар і Рубель»:

*На міжнародным рынку ці на кірмашы
Сустрэўся Долар з новенькім Рублём.
— А, канкурэнт стары! Ну як жывём?
Якія маем барышы?
Гавораць, што ты ў сілішчу вялікую ўвабраўся?... —
Ён прад Рублём нахабна выскаляўся. —
Давай падужаемся на руку!
Хто з нас мацней, хто з нас трывалей,
І перамога будзе на чыім баку...
Не гэтых малайцоў мы на лапаткі клалі!*

Далей адбываецца, тое, што з таго часу не надта змянілася ў беларускіх газетах: «Рубель» перамагае:

**Вось так Васпан, каб больш не зазнаваўся!
Твой курс упаў, а моц мая ўзрасла!
Нясеш народам ты і рабства і галечу,
А я — свабоду і жаданы мір!
На мне Серп, Молат — сімвал чалавечы,
А твой кумір —
Рабункі, беспрацоўе, войны...
А ну з дарогі прэч! Пастараніся, сэр!
Ідзе Рубель працоўны,
Рубель СССР!**

Але думкі Освальда былі заняты не грашыма, а зусім іншым.

**Дзённік ЛХО
3 студзеня 1961**

Я ў адчаі ад Элы. Я кахаю яе, але што зробіш? Гэты стан страху заўсёды быў у Савецкім Саюзе.

КДБ насцярожыўся, але потым расслабіўся: як генерал «Гузьмін» патлумачыў Мэйлеру, Освальд засмуціўся, але не парэзаў ізноў вены, не кінуў працу, не захварэў, не стаў піць, не рабіў нічога рызыкаўнага. Не было ніякіх падставаў для дадатковых захадаў.

КДБ не памыліўся ў ацэнцы псіхалагічнага стану Освальда. Ён думаў зусім пра іншае.

**Дзённік ЛХО
4 студзеня 1961**

Праз год пасля таго, як я атрымаў дазвол на жыхарства, мяне выклікалі ў пашпартны стол і спыталі, ці хачу я атрымаць грамадзянства. Я сказаў — не, проста працягнуце мой часовы пашпарт. Пагадзіліся, і мае дакументы працягнутыя да 4 студзеня 1962.

31 студзеня 1961

4-31 студзеня я пачынаю пераглядаць сваё жаданне застацца. Праца нудная, грошы, якія я атрымліваю, няма на што патраціць.

Ні начных клубаў, ні боўлінгу. Ні месцаў адпачынку, апроч танцаў у клубе прафсаюзаў, якіх мне ўжо было досыць.*

Жаданне Освальда прывяціць жыццё такому гераізму даўно выпарылася. Ды й які з яго даяр быў бы. Можа, гной вывозіць і даверылі б.

1 лютага 1961

Раблю першы запыт у амерыканскую амбасаду ў Маскве для перагляду сваёй пазіцыі: я заявіў, што «хацеў бы вярнуцца ў ЗША».

28 лютага 1961

Атрымаў ліст з амбасады. Рычард Снайдэр піша, што «я магу прыйсці на інтэрв'ю ў любы час, калі захачу».

* У першыя дні года газеты публікавалі рапарт берасцейскай даяркі Лідзіі Асіюк парты і ўраду: «Я брала абавязальства надаіць па 5.700 кілаграмаў малака ад каровы, а калі ўведала пра скліканне чарговага Пленума ЦК КПСС, я перагледзела сваё раней узятае абавязальства і вырашыла атрымаць ад каровы па 6.000 кілаграмаў малака». Каровы, калі меркаваць з рапарту, натхніліся пленумам яшчэ больш і далі аж па 6.130 кг. У тэлеграме ў адказ мінскія кіраўнікі жадалі даярцы новых поспехаў, здароўя і шчасця ў асабістым жыцці. Кароваў, нягледзячы на іх парыў, не павіншавалі зусім.

16 сакавіка 1961

1-16 сакавіка жыву ў чаканні вяртання ў ЗША. Я расказаў Зігеру, ён падтрымаў маю ацэнку, але параіў нікому з расейцаў не казаць пра маё жаданне вярнуцца. Я разумею, чаму.

Освальд пачаў абмяркоўваць жаданне з'ехаць з Мінска яшчэ ў мінулым годзе — з Элай Герман. Але напачатку гаворка ішла не пра Амерыку, а пра іншую сацыялістычную краіну — Чэхаславакію. Ці не пагадзілася б яна жыць у Празе?..

Але гэтыя гутаркі вяліся на вуліцы і заставаліся ў сакрэце ад КДБ.

Рапарт вонкавага назірання КДБ

23.12.60

08:00-24:00

У 20:45 аб'ект выйшаў з дома і пайшоў на ўсход да дома № 22, кв. 2 на Лаўска-Набярэжнай вуліцы. Праз 10 хвілін ён выйшаў з кантактам «Дора», і яны разам, пра нешта размаўляючы, пайшлі ўздоўж набярэжнай Свіслачы і ў 21:15 прыйшлі да кватэры аб'екта.

Уведаць пра намеры Освальда КДБ мог альбо ад свайго чалавека, якому той давяраў, альбо шляхам праслухоўвання яго размоваў.

Але Освальд жыві адзін, тэлефона не было, а праслухоўванне мае сэнс толькі калі ў кватэры ёсць нехта яшчэ.

Заставаліся лісты. СССР падпісаў Жэнеўскую канвенцыю, якая не дазваляла перлюстрацыю пошты, але гэта нікога не ўводзіла ў зман.

Першы ліст Освальда ў амбасаду ЗША быў адпраўлены з Мінска 5 лютага — у Маскве яго атрымалі толькі праз восем дзён.

Тыя, хто яго раскрыў у Мінску, пабачылі недвухсэнсоўны тэкст:

Прашу разгледзець маю просьбу пра вяртанне майго амерыканскага пашпарта. Я жадаю вярнуцца ў Злучаныя Штаты пры ўмове, што мы дасягнем пэўнага пагаднення адносна спынення любога юрыдычнага пераследу супраць мяне. Калі так, тады я змагу звярнуцца да расейскіх уладаў, каб яны дазволілі мне з'ехаць. Калі я змагу прад'явіць ім мой амерыканскі пашпарт, я лічу, што мне дадуць выязную візу. Яны ніколі не настойвалі, каб я прыняў расейскае грамадзянства. Я жыву тут з часовымі паперамі для замежніка. Я не магу пакінуць Мінск без дазволу, і таму пішу, а не

з'явіўся асабіста. Спадзяюся, што, аднаўляючы маю адказнасць перад Амерыкай, вы будзеце памятаць пра сваю, каб зрабіць усё магчымае і дапамагчы мне, бо я амерыканскі грамадзянін.

Гэта пачатак вялікай перапіскі пра вяртанне, у якой будуць удзельнічаць амерыканская амбасада ў Маскве, Дзярждэпартамент у Вашынгтоне і Освальд у Мінску.

Мэйлер адзначае агрэсіўную настойлівасць Освальда — ён умела выкарыстоўвае дэмагогію, цісне на свае правы амерыканскага грамадзяніна і патрабуе, вымагае, дамагаецца пашпарта, гарантыяў, грошай — аж пакуль не атрымае. Але на гэта спатрэбіцца больш за год.

Освальд будзе рабіць выгляд, што яму ўсё падабаецца, і ні з кім больш не загорыць пра прынятае рашэнне аж да канца чэрвеня.

Гэтае маўчанне стане глебай для наступных падзеяў, якія хутка ўцягнуць у свой вір зусім новыя персанажы і непазнавальна і назаўсёды зменяць іх жыццё.

На танцы

Тэлевізара ў Освальда не было, ён пераслухаў увесь оперны рэпертуар, спыніў візіты ў інтэрнат да студэнтак ін'яза, перастаў вітацца з Элай і нават на танцы хадзіў без ахвоты — больш проста не было куды.

Дзённік ЛХО

17 сакавіка 1961

Я і Эрык пайшлі ў прафсаюзы на танцы. Нудна, але ў апошнюю гадзіну мяне пазнаёмілі з дзяўчынай з французскай стрыжкай, у чырвонай сукенцы і белых туфлях. Мы танцуем, і я прашу дазволу правесці яе. Праводжу разам з яшчэ пяццю кавалерамі. Яе завуць Марына. Мы адразу адно аднаму спадабаліся. Яна дае мне нумар тэлефона і ад'язджае ў таксі з не такім новым, як я, сямрам. Я іду дамоў пешкі.

У пісьмовым пераказе свайго мінскага жыцця для ФБР Марына Прусакова падрабязна апісвае вечар знаёмства на танцах у Палацы прафсаюзаў.

Спачатку планавалася лекцыя пра Амерыку — выступала прафесар Лідзія Чаркасава, тая самая, якую Освальд мог бачыць у кіначасопісе пра жаночы дзень. Паводле таго самага прынцыпу, з-за якога яе саджалі ў прэзідыум юбілейных сходаў, яна была ўключаная ў склад дэлегацыі БССР на 15-ю сесію ААН, плыла разам з Хрушчовым на цеплаходзе «Балтыка» праз Атлантыку ў Нью-Ёрк, прывезла фота — на палубе яна сядзіць леваруч ад кіраўніка партыі, разам з іншымі сябрамі дэлегацыі.

Марыну танцы заўсёды цікавілі больш за міжнароднае становішча. Яна скончыла фарма-

цэўтычную вучэльню і пачала працаваць у Ленінградзе, дзе жыла з айчымам, але жыццё там не ладзілася, і яна пераехала да дзядзькі ў Мінск. У падпалкоўніка міліцыі Іллі Прусакова і яго жонкі Валі сваіх дзяцей не было, кватэра была вялікая, і пляменніца пачувалася як дома.

На вечарыну яе запрасіў закаханы ў яе студэнт медінстытута Аляксандр Піскалёў. У той сакавіцкі дзень яна затрымалася на працы ў аптэцы 3-й клінічнай бальніцы, потым дзве гадзіны пераадзвалася і сядзела перад люстэркам, зрабіла прычоску а-ля Брыджыт Бардо, затым страціла жаданне і пераадзелася ў хатнюю сукенку. І тут яе дзядзька пачаў кпіць, маўляў, ці варта дзеля гэтага было дзве гадзіны тырчэць перад люстэркам. Яна потым скажа:

І нарэшце, нешта проста пацягнула мяне на тую вечарыну, нават супраць маёй волі. Я магу шчыра сказаць — я адчувала нешта незвычайнае ў той вечар, але не надала гэтаму ўвагі.

З холаду, свежая, эфектная, яна ўваходзіць у залю напрыканцы вечарыны ў суправаджэнні Піскалёва, які выбягаў сустракаць яе кожныя дзесяць хвілін. Адразу даведваецца, што іншы хлопец, які ёй падабаўся, сышоў, як толькі пабачыў яе з Піскалёвым. Яшчэ

адзін студэнт-медык, душа кампаніі Юры Меражынскі, сын прамоўцы — прафесара Чаркасавай, знаёміць яе з Алікам, якога яна прыняла за жыхара Прыбалтыкі. У танцы яны застаюцца сам-на-сам.

Але далей яе ўспаміны пра тое, як скончыўся вечар, адрозніваюцца ад запісу ў дзённіку Освальда.

З пісьмовага сведчання Марыны Освальд для ФБР:

Пасля танцаў мы ўсе групай пайшлі дадому да Юрыя, чыя маці была ў ЗША. Я памятаю, што яны паспрачаліся крыху з Алікам, бо Алік гаварыў вельмі станоўча пра сваю краіну і вельмі цікава. Мне было вельмі прыемна, што ён стараўся прадставіць сваю краіну з лепшага боку.

Запісаў амерыканскай лекцыі прафесара Чаркасавай і яе спрэчак з Освальдам няма. Освальд яшчэ некалькі разоў адведваў яе дома, глядзеў фатаграфіі, размаўлялі — пакуль муж, таксама прафесар медыцыны тута Меражынскі, напалоханы візітамі амерыканца, не запатрабаваў іх спыніць.

Мэйлер сустракаўся з Чаркасавай і яе сынам Юрыем і ў яе прысутнасці спрабаваў высветліць, наколькі праўдзівы аповед яе сына. Юры хваліўся, што спаў з Марынай перад шлюбам і пасля, расказваў, як гадзінамі потым яго цягалі на допыты, як хаваўся ў Маскве ад мінскага КДБ. Маці спрабавала пярэчыць, расказвала Мэйлеру пра іншую прычыну ад'езду з Мінска — лячыць сухоты, сын абзываў яе сталіністкай, і ўвесь скандал, падрабязнае апісанне якога займае старонкі кнігі Мэйлера, нагадвае вартае жалю трызненне дэградаванага алкаголіка, ніводнаму слову якога нельга даваць веры.

Са сведчання Марыны Освальд для ФБР:

У той вечар Саша і Алік правялі мяне дадому. Мы засталіся адны на вуліцы на нейкі момант, і Лі спытаўся, калі яшчэ можа сустрацца. Я сказала, што, магчыма, зноў прыйду на танцы туды, дзе мы сустрэліся, але дакладна не абяцала. Але калі потым праз тыдзень я пайшла з сябрам на танцы — Лі быў там. У той вечар ён прыйшоў са мной дадому, і я прадставіла яго сваёй цётцы. Цётцы спадабаліся яго сціпласць і ветлівасць, а таксама тое, што ён быў

вельмі акуратны. Яна сказала мне са смехам, што ў маёй калекцыі не было толькі амерыканца.

Хто больш дакладна запомніў пачатак знаёмства — Освальд, які да таваў свае запісы досыць вольна і часам сумяшчаў падзеі, ці Марына, якая пісала сваё сведчанне амаль праз тры гады пасля сустрэчы, не так і важна.

Сустрэліся.

Дэман амнезіі

Праз чатыры дзесяцігоддзі пасля таго, як музыканты склалі свае трубы і кантрабасы, як апошні наведнік пакінуў Палац прафсаюзаў, як пагасла святло і адзіны, хто заставаўся на пляцы перад палацам, быў помнік Сталіну, у залю вярнуўся адзін з танцораў.

Раздзел кнігі Эрнста Цітаўца, прысвечаны танцам, называецца «Лі сустракае сваю будучую жонку». У эпіграф вынесеныя словы Льва Талстога:

Дзіўная рэч, якая поўная бывае ілюзія таго, што прыгажосць ёсць добром.

Цітавец піша:

Вечар 17 сакавіка 1961 года стаў гістарычным момантам жыцця Лі. У той вечар ён сустрэне прыгожую расейскую дзяўчыну, якую звалі Марына Прусакова, якая неўзабаве стане яго жонкай. Гэта здарылася падчас танцавальнай вечарынкi і, пры блізкім разглядзе, адкрыла шэраг цікавых супадзенняў. Супадзенняў, якія даюць падставу думаць, што ў рух былі прыведзеныя большыя сілы, чым выпадковая рамантычная сустрэча маладога чалавека і дзяўчыны.

Далей на 41-й старонцы (гэта другі па памеры раздзел кнігі, большая толькі заключная частка) аўтар даследуе гэтыя сілы.

Дакладней — даследуе, здаецца, усё, апроч гэтых сілаў. Спачатку гаворка ідзе пра прафесара Чаркасаву і яе вывучэнне гіпаглікемічнага ін-

сулінавага шоку ў псіхіятрычных пацыентаў, пра яе мужа прафесара Меражынскага, пра іх дачу ў Ждановічах, пра паездку Чаркасавай у ААН, пра яе грошы, пра яе сына Юрыя, пра яго хваробу, пра яго дзяўчат, пра яго сяброў, пра сваякоў яго сяброў...

Далей ідзе блізкі, праз сорак гадоў, разгляд атмасферы — выкладчыкі без белых халатаў, студэнты без гальштукаў, дзяўчаты, якія танчаць адна з адной — не лесбіянка, а наступствы вайны, праход з Освальдам па калідорах і лесвіцах, разглядванне дзявочых твараў, зазіранне ў пыльныя каморкі за сцэнай, і расставанне — амерыканец ідзе слухаць лекцыю, а Цітавец, як тады казалі, сачкуе.

Пасля лекцыі пачынаюцца танцы, падчас якіх Освальд зноў знаходзіць Цітаўца і просіць дапамагчы паразумецца з дзяўчынай, з якой толькі што пазнаёміўся. На дзвюх старонках аўтар апісвае, як яны ідуць праз залю і што ён пры гэтым думае, а на трэцяй старонцы паведамляе, што менавіта перакладаў: нумар тэлефона і адрас.

Гэта ўсё.

Так, прынамсі, піша сам Цітавец:

Лі ўважліва ўслухоўваўся праз танцавальны пандэмоніум у залі, што я яму перакладаў. Аказалася няшмат. Марына дала свой хатні нумар тэлефона і сказала яму, дзе жыве. Ён папрасіў мяне паўтарыць, я паўтарыў. Аказалася, што гэта ўся інфармацыя, якую Лі хацеў ведаць дакладна.

Больш Цітавец у гэты вечар з Освальдам і Марынай не бачыцца.

Пандэмоніумам называецца месца ў пекле, дзе жывуць дэмань. На наступных трох дзясятках старонак аўтар выпускае сваіх дэманаў на волю: дэман рэўнасці, дэман падазронасці, дэман канспіралогіі, дэман недаверу, дэман двухсэнсоўнасці, дэман здрады, — як гіганцкія матылькі, яны запаўняюць танцавальную залю і гістарычную прастору вакол яе ў Мінску і Амерыцы.

Гаворка, канечне, пра дэманічны КДБ — пра тое, як загадзя былі распісанья ролі ўсіх, хто быў на танцах, як арганізаваная харэаграфія

знаёмства, як марыянеткі танчылі пад чужую дыктоўку. І выснова — з сэнсам, няўлоўным, як матылёк:

Хоць амаль кожны вакол Освальда, здавалася, працаваў узгодненым чынам, каб звесці амерыканца і Марыну разам, малаверагодна, што хто-небудзь ведаў, каго яшчэ кантралюе КДБ, а хто проста на падхваце.

Іншымі словамі, мала таго, што ўся кампанія дружна займалася зводніцтвам, але яшчэ й не ведала, што рабіла. А Цітавец ведаў:

Такім чынам прафесіяналы КДБ дамагаліся сваіх мэтаў.

Для гэтага дэтэктыўнага раздзелу больш пасаваў бы эпіграф з трагедыі «Атэла» Шэкспіра, чым з «Крэйцаравай санаты» (менавіта там Цітавец знайшоў эпіграф пра падступную небяспеку прыгажосці). Хоць зварот да самага жанчынанавісніцкага твора Талстога з яго лютым антысэксуалізмам таксама небеспастаўны. Цітавец піша, што падчас знаёмства чары Марыны яго не ўразілі, яна гэта заўважыла і потым казала, што ён ёй напачатку не спадабаўся.

Але прызнае:

Ад гэтай дзяўчыны зыходзіла жывёльная сэксуальнасць, якая адштурхоўвала мяне, але, магчыма, менавіта гэтая рыса прыцягнула Лі.

Літаратуразнаўцы лічаць, што «Крэйцарава саната» была вельмі асабістай выявай драмы, якую перажываў аўтар.

Свой аповед Талсты адкрывае эпіграфам з Евангелля паводле Мацвея:

Я ж кажу вам: кожны, хто з пажадлівасцю глядзіць на жанчыну, ужо ўчыніў з ёю распусту ў сэрцы сваім.

Цітавец памятае, што ў сакавіку 1961-га ад Марыны крыху пахла віном і цыгарэтамі, памятае фрызуру а-ля Брыджыт Бардо, памятае яе вялікія шэрыя вочы, памятае яе вусны і асаблівае ўсмешкі, памятае нізкі выраз сукенкі, які падкрэсліваў грудзі, памятае яе беляя басаножкі на высокіх абцасах, памятае яе крыху сутулую фігуру, памятае, як яна глядзела на яго, як глядзелі на яе.

Што адбывалася ў сэрцы яго ў тым сакавіку, Цітавец не піша. Можа таму, што не памятае.

Забыўся даследнік дэманаў з КДБ, што гэта ён сам здабыў у інстытуцкім камітэце камсамолу запрашальныя білеты на дваіх і прывёў Освальда на танцы.

Дэман амнезіі праляцеў.

3 танцаў

Першы раз у кнізе Мэйлера імя Освальда згадваецца на 25 старонцы і зноў знікае, каб з’явіцца ўжо толькі праз паўтара дзясятка старонак у другой частцы, якая пачынаецца яго прыездам у Маскву з Фінляндыі.

Першая частка называецца «Прыгоды Валі» і цалкам прысвечаная мінскай цётцы будучай жонкі Освальда Валянціне Прусаковай. Цёткі не роднай — Марына была пляменніцай яе мужа, падпалкоўніка МУС Іллі Прусакова.

Так пачынаюцца многія раманы XVIII—XIX стагоддзяў, з доўгай экспазіцыі, гістарычнага фону, філасофскіх адступленняў, ландшафтных дэталей, батанічных звестак, метэаралагічных зводак і падрабязнай, не раўнуючы як у Кнізе Быцця, радаслоўнай героя: прапрадзед Томас Гепварт Освальд нарадзіў Уільяма Освальда, які нарадзіў Роберта Эдварда Лі Освальда, які нарадзіў Лі Харві...

Але героем кнігі была зусім іншая асоба. «Валя» — пабочны персанаж, сустракаецца з Освальдам, калі тэрмін яго знаходжання ў Савецкім Саюзе пераваліў за палову, у ніякіх драматычных падзеях у гэты час яна не ўдзельнічае.

Гэта таксама не прыём мадэрнізму — стыль напачатку нагадвае расцягнутае дакументальнае журналісцкае расследаванне ўперамешку з эсэістычнымі адступленнямі і жаданнем упіхнуць усё, што ўдалося ўведаць. Але хоць класічныя жанры не скончыліся разам з эпохай класіцызму, пытанне, што ёсць класікай, даўно ўжо саступіла месца новаму, больш важнаму пытанню — што працуе, што не.

Як, напрыклад, працуе аповед знаёмай Освальда супрацоўніцы Інтурыста Стэліны пра гатэль «Мінск».

Прыехала пара, канадыец з сяброўкай, якая была мадэлькай і мела вугорскі пашпарт, але адміністратар адмовілася пасяліць іх у адным пакоі без штампу ў пашпарце. Канадыец не хацеў скандалу, але вугорская дзяўчына надта раззлавалася.

Калі ён пайшоў у свой нумар, гэтая мадэлька выцягнула са свайго нумара ложак на калідор, раздзелася, легла голая на пакрывала, запаліла цыгарэту і пачала вішчаць на ўвесь голас. У гатэлі было поўна фінаў, якія пілі так шмат, што не мелі ніякіх комплексаў. Тэрмінова выклікалі Стэліну, на калідоры вакол голай мадэлькі ўжо сталі збірацца фіны.

Калі перакладчыца папрасіла яе адзецца, у адказ пачула:

«Б...ь! Калі мой сябар не возьме мяне ў свой нумар, няхай тады гэтыя фіны трахнуць мяне, усе разам!».

Грахоўных падарожнікаў выселілі з гатэля.*

У інтэрв’ю пасля публікацыі Мэйлер адказваў на пытанне — чаму ён так пачаў кнігу?

— Я пачаў кнігу з цёткі, якая мела надзвычайны досвед падчас вайны, і я адчуваў, што гэта задасць рамкі. Яе (Марыны) цётка — цудоўная жанчына, соль зямлі, якая пераказвала неверагодныя падзеі з дзіўным, прыемным пазітыўным стаўленнем. Марына была больш складаная, чым цётка, я не скажу — хваравітая, гэта будзе няслушна, зняважліва, але жыццё яе больш перакруціла.

* Чаму Мэйлер уключыў гэтую гісторыю ў кнігу? Першапачатковае адчуванне, што проста бракуе рэдактуры — і не толькі ў гэтым месцы. Але потым у Вікіпедыі я пабачыў, што ўсё гэта мае прыстойную назву «New Journalism» — новая журналістыка, і што менавіта Мэйлер разам з Томам Вулфам, Трумэнам Капотэ, Гунтарам Томпсанам быў яе заснавальнікам. Гэтыя аўтары выкарыстоўвалі журналісцкую тэхніку і бачанне для вырашэння літаратурных задач. Распльвістая тэрміналогія такога тыпу (як тут не згадаць «звышлітаратуру» Алеся Адамовіча) звычайна сведчыць пра дзве рэчы. Першая — аўтар на парозе нечага невядомага, якое яшчэ толькі мае быць знойдзеным, і таму з літаратуры залез па тлумачэнні ў філасофію. Другая — новы тэрмін апраўдвае хістанні стылю і хаос, з якога нараджаецца нешта новае.

Яна была больш злая, больш ускладнёная, яе турбавала нашмат больш рэчаў. Кніга пачынаецца з цёткі Валі, яе дзяцінства, вайны, прымусовай працы ў Нямеччыне, сустрэчы з будучым мужам, а потым прыезджае пляменніца з Ленінграда, у якой праблемы. Так пачынаецца кніга, і ў канцы доўгай першай часткі Марына аднойчы ўвечары вяртаецца дадому і кажа цётцы: «Валя, уставай. Адзявайся. Я прывяла амерыканца. Звары кавы. Культурна прымі яго».

Фактычна дзеля апошняй фразы Мэйлер піша папярэднія 25 старонак.

Дарма, выходзіць, мэр Шарапаў папярэджваў амерыканца пра некультурных людзей у Мінску. Ну, можа прыезджыя. А свае — з ложка ўстануць, каб госцю кавы зрабіць.

І нават адзенуцца.

Allegretto, allegro, allegrissimo

Освальд зробіць прапанову, а Марына прыме яе менш чым праз месяц пасля першай сустрэчы.

Дзённік ЛХО
18 сакавіка 1961

Мы гуляем, я крыху расказваю пра сябе, яна шмат гаворыць пра сябе. Яе завуць Марына М. Прусакова.

30 красавіка 1961

1-30 красавіка стасункі развіваюцца роўна, і я вырашаю, што мне трэба яе мець, яна (*нечытэльна*) адсылае мяне прэч, тады 15 красавіка я (*нечытэльна*), яна пагаджаецца.

Освальд крыху блытае даты.

З 29 сакавіка да 11 красавіка амерыканец ляжаў у 4-й клінічнай бальніцы з запаленнем вуха (у выніку яму выдалілі адэноіды). Адтуль ён пазваніў па тэлефоне, які дала яму Марына. Адказала цётка. Набліжаўся Вялікдзень, і цётка настаяла, каб пляменніца схадзіла ў адведкі — усё ж свята. Марына прынесла слоік з абрыкосамі, якія вельмі ўзрадавалі

хворага. Пасля першага візіту пайшлі новыя — яна апранала белы халат фармацэўта і магла бесперашкодна адведваць Освальда; персанал ставіўся да замежнага пацыента з выключнай увагай.

Менавіта ў бальніцы Освальд упершыню зрабіў Марыне прапанову. Яна не адмовіла, хоць і не ўспрыняла сур'ёзна.

У Марыны быў на прыкмеце іншы кавалер, які ёй вельмі падабаўся. Менавіта каб насаліць яму, яна танцавала тады ўвесь вечар з амерыканцам. Блізкая сяброўка Марыны, Ляля Петрусевіч, калі ўведала пра прапанову Лі, прыйшла ў захапленне і заявіла, што Марына занадта пераборлівая, а сама яна адразу б выйшла за такога, як Освальд — выхаванага, акуратнага, прыгожага, да таго ж са сваёй кватэрай. Адзіны амерыканец у Мінску — хіба можа нешта быць лепш! Марына яшчэ сумнявалася, але пасля выпіскі Освальд зноў быў госцем у яе і спадабаўся не толькі цётцы, але й дзядзьку, якога яна пабойвалася. Палкоўнік МУС Ілля Прусакоў нават папрасіў амерыканца прыглядаць за пляменніцай, бо ў яе вецер у галаве. Праз пару гадоў палкоўнік меўся выходзіць на пенсію, і ў яго планы таксама не ўваходзіла дзяліць кватэру з пляменніцай. І калі Освальд афіцыйна папрасіў у яго рукі Марыны — ён даў згоду.

Дзённік ЛХО

30 красавіка, пасля 7 дзён адтэрміноўкі шлюбу ў загсе з-за майго незвычайнага пашпарта, нам дазваляюць зарэгістравацца як мужу і жонцы. Дзве сяброўкі Марыны выступаюць у ролі сведак нявесты.*

Толькі пасля ЗАГСу Марына пабачыла, што Освальд з 1939 году — ён казаў, што яму 24 гады, а насамрэч быў толькі 21. Ён тлумачыў падман тым, што баяўся, што яна не захоча выходзіць за амаль аднагодка — Марыне было 19.

* Прысцыла МакМілан, аўтар першай кнігі пра Освальдаў «Марына і Лі», тлумачыць лёгкасць, з якой быў зарэгістраваны шлюб з замежнікам бюракратычнай неэфектыўнасцю: што ведалі ў Маскве, не ведалі ў Мінску. У ЗАГСе лічылі, што Освальд — ужо амаль савецкі грамадзянін, з працай і прапскай, а АВП не камунікаваў з ЗАГСам. Сістэма катролю ў СССР была жорсткай, але не была дасканалай — МакМілан дадае да гэтай высновы яшчэ й удакладненне «як і ўсюды», якое напэўна выклікае гістэрыку ў вернікаў ва ўсяіснасць і ўсемагутнасць сакрэтных службаў.

Дзённік ЛХО

Мы ўзялі шлюб. У хаце яе цёткі спраўляем вяселле, на якім прысутнічаюць каля 20 сяброў і суседзяў. Яны жадаюць нам шчасця, нягледзячы на маё паходжанне і акцэнт, якія агулам бянтэжаць расейцаў. Бо замежнікі вельмі рэдкія ў Савецкім Саюзе, нават турысты. Пасля вечара выпіўкі і закускі дзядзька Вася распачаў бойку, потым перагарэў засцерагальнік і адключылася святло, мы выйшлі і за 15 хвілін дайшлі дадому. Мы жылі побач, і апоўначы былі дома.

Вяселле было цалкам традыцыйнае — крычалі «Горка!», танчылі, спявалі. Освальд здзівіў гасцей «Падмаскоўнымі вечарамі» — ведаў усе словы, а потым праспяваў разам з сябрамі «Чатануга-чу-чу». Крэмавы торт з надпісам «Аліку і Марыне — шчасця ў жыцці» спяклі на замову у сталоўцы Дому ўраду, дзе працавала адна з цётка нявесты.

Перад развітаннем цётка Валя паклікала Марыну на кухню і наліла ёй гарэлкі — «для смеласці».

Калі маладыя дайшлі да свайго пад'езду, Освальд раптоўна ўзняў Марыну на рукі, загадаў трымацца і панёс на чацвёрты паверх.

Данёс.

У ложку з Освальдам

Бібліяй сямейнага жыцця ў БССР пачатку 1960-х была «Кніга карысных парадаў», якая пісала:

«Толькі пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі палавое жыццё людзей ушчыльную наблізілася да тых ідэалаў, пра якія даўно марыла чалавецтва. Як і ва ўсім сваім жыцці, гэтак і ў палавым жыцці чалавек не можа забыцца аб тым, што ён удзельнік нашага сацыялістычнага будаўніцтва. Вырашальнымі заўсёды будуць агульныя здольнасці чалавека, яго палітычнае і маральнае аблічча, яго развіццё, яго працаздольнасць, яго сумленнасць, адданасць сваёй радзіме, яго любоў да грамадства. Любое ўхіленне чалавека ад правільных грамадскіх паводзінаў абавязкова прыводзіць да бязладных паводзінаў у грамадстве, у т. л. прыводзіць да распуснага палавога жыцця».

Шлюбная ноч маладой пары стала прадметам даследавання двух аўтараў — Прысцылы МакМілан і Мэйлера. МакМілан, якая распытвала

Марыну ў сярэдзіне 1960-х, у выніку абмежавалася некалькімі радкамі: Марына сказала ёй, што нічога тады не разумела пра секс, доўга не атрымлівалася, Лі быў асцярожны, але нарэшце ўсё адбылося, і яны заснулі.

Мэйлер праз тры дзесяцігоддзі быў лепш падрыхтаваны да размовы.

Цэлы раздзел яго кнігі, «Шлюбная ноч», прысвечаны высвятленню пытання, ці была нявеста цнатліўкай.

Мэйлер пералічвае чуткі пра яе бурную маладосць у Ленінградзе. Пакаёўка ў гатэлі «Мінск» называе яе «папсаванае дабро», «ленінградская вулічная прастытутка», перакладчыца Інтурыста згадвае шок, калі Освальд на яе пытанне, як яны разумеюцца з жонкай без перакладчыка, прывёў словы Марыны «Выключы святло» і «Пацалуй мяне, калі ласка».

Прыстойныя маладыя дзяўчаты так не гавораць, патлумачыла яна Мэйлеру. Выхаванне не дазваляе праяўляць ініцыятыву з мужчынамі. Сэкс — гэта сяброўства, клопат, частка вялікага пачуцця. Многія жанчыны ніколі не чулі пра жаночы аргазм — навошта?

Пасля апытвання мноства знаёмых і напаяўзнаёмых Мэйлер нарэшце дае слова самой Марыне. Дае — гэта фігуральна, больш дакладна — выцягвае, выкручвае, выціскае словы з Марыны падчас пяцідзённага інтэрв'ю ў яе амерыканскім доме ў Тэхасе.

Інтэрв'юер: Адзін чалавек сказаў: яна не была цнатліўкай у вясельную ноч. Яна хвалявалася, што Лі ўведае, пайшла ў аптэку і нешта купіла, каб абараніць шлюб.

Марына: ОК.

Інт.: Дакладна так было сказана.

М.: ОК. Гэта праўда. І што? Трэба быць сэксуальным вычварэнцам, каб пяць дзён распытваць пра гэтую тэму. Хіба не досыць?

Інт.: Павел казаў пра выпадак на заводзе, калі хлопцы падышлі да Лі і пачалі падколваць: ну што, была твая жонка цэлка ці не? Колькі крыві было на прасціне? Але мы не ведаем, што Лі адказаў.

М.: Я не ведаю.

Інт.: Ніхто не памятае адказу. Мы не ведаем, можа, яго нешта турбавала. Важна ведаць. Калі ён не пагаджаўся з Вамі ці калі вы сварыліся.

М.: Ваша здагадка не горшая за маю.

Інт.: Мы не цікавімся сэксам самім па сабе, а тым, што Лі ведаў пра Вашу мінулае. Як гэта на яго ўплывала?

М.: Я сур'ёзна ставілася да шлюбу. Я хацела мець сям'ю.

Інт.: Давайце я скажу як ёсць, каб не было адчування, што нехта нешта хавае. Інэса сказала, з любоўю і пяшчотай да Вас, што ў Вас быў цяжкі багаж з Ленінграда. Пра тое, як цяжка Вам жылося ў Ленінградзе з айчымам, і што Вам не выпадала ганарыцца сваім жыццём там.

М.: Гэты быў не мой выбар.

Інт.: Інэса патлумачыла, што Вы пачуваліся вельмі дрэнна і моцна перажывалі з-за такога жыцця ў Ленінградзе, што Вам прыходзілася шукаць розныя спосабы, каб выжыць, есці, знайсці дзе пераначаваць.

М.: Ні разу ў жыцці мне не плацілі грошы.

Інт.: Канечне.

М.: Я шукала кахання не там, дзе варта, і часам мусіла за гэта заплаціць. Мяне нават аднойчы згвалціў замежнік.

Інт.: Што?

М.: Я затрымалася ў пакоі. Ён замкнуў дзверы. Ведаеце, як на кожным паверсе сядзіць дзяжурная з ключамі для насельнікаў? Я не магла крычаць. Я думала, што яна пра мяне падумае? Тады я змагалася з тым мужчынам. Але ўрэшце ён кінуў мяне пад сябе. Ён сказаў: калі б я ведаў, што ты цэлка, я б да цябе не дакрануўся.

Ужо пасля выхаду кнігі ў тэлевізійным інтэрв'ю Мэйлер скажа, што ён быў вельмі здзіўлены тым значэннем, якое Марына надала згвалтаванню ў 17 гадоў — ён чакаў нейкага выкрыцця, неверагодна ганебнага аповеду, а ўсё аказалася нашмат прасцей. Такую гісторыю, на яго думку, маглі б расказаць сто тысяч амерыканскіх дзяўчат.

М.: Лі не пытаўся, але ў шлюбную ноч я прыкінулася. Мне было страшна, я пытала ў сябе: калі ноч прыйдзе, што рабіць? Што? Ад гэтага моманту — чыстае жыццё, я хачу быць сур'ёзнай, і я была ў жаху. Але Лі не спытаўся.

Інт.: Ён ніколі не пытаўся, ці Вы дзяўчына?

М.: Ён падзякаваў мне за гэта. І я падумала: «Божа. Пранесла, я зноў святая».

Распуснае палавое жыццё, ад якога засцерагала «Кніга карысных парадаў», у большай ступені тычылася Освальда: Марына не ведала, што Лі ў войску двойчы лячыўся ад ганарэі. Парадаў, як зрабіць інтымнае

жыццё паўнавартасным, кніга не давала — і веды здабывалі хто дзе мог. У Освальда пыталіся рабочыя, як яму падабаецца руская жанчына, і Марына пераймалася, каб ня дай Бог ён нікому нічога не казаў. Сам ён прыносіў дадому гісторыі, якія чуў ад іншых рабочых, хто з кім і як, і прапаноўваў паспрабаваць новыя тэхнікі.

Марына расказвала потым Прысцыле МакМілан пра праблемы ў ложку: Лі не трываў звычайна больш за тры-чатыры хвіліны, і яна ніколі не дасягала аргазму. Яны сварыліся, часам яна ўвогуле адмаўляла яму, каб не раздражняцца. Трэба пяць мужчын, каб задаволіць цябе, казаў Освальд, і Марына пачала пагаджацца, што вінавата сама. Адноўчы ён пераказаў пачуты на заводзе спосаб кахання «па-французску» — яны сталі практыкаваць аральны секс, хоць яна ніколі да канца не змагла прывыкнуць. З цягам часу, аднак, нягледзячы на няпоўную задаволенасць, яны сталі пачувацца лепш. Кахаліся пад час месячных, паведамляецца ў кнізе МакМілан, і не толькі на тахце ў кватэры, але і на прыродзе, пад час паездак за горад.

Освальд быў надзвычай раўнівы — ніхто з былых сяброў Марыны не мог прыйсці ў госці, калі яшчэ не ажаніўся, ніхто не мог танцаваць з ёй. Яна прызналася МакМілан, што адноўчы, у свой трэці месяц замужам, калі Освальд паехаў у Маскву, пайшла ў госці да былога кавалера і пагадзілася застацца на ноч. Яны выпілі, ляглі ў ложак — і тут высветлілася, што для хлопца гэта быў першы раз. Для яго ўсё скончылася, перш чым нешта пачалося. Раззлаваная, а другой гадзіне начы яна вярнулася дадому.

Больш такіх эксперыментаў яна сабе не дазваляла. Секс з мужам, хоць не задавальваў цалкам, але зблізіў.

Тайна мядовага месяца

Першай госцяй наступнай пасля вяселля раніцы была цётка Валя. Калі Освальд адчыніў дзверы, яна трымала ў руках талерку і з размаху бразнула яе аб падлогу — на шчасце.

Снедалі ў Прусаковых, потым гулялі па горадзе, глядзелі дэманстрацыю. Дзядзька Марыны дзяжурыў у ачапленні і адмовіўся прапусціць маладых на плошчу. Марына расстроілася, Освальд абазваў новага сваяка бюракратам, але гэта была дробная непрыемнасць.

Дзённік Освальда
1 траўня 1961

Думаем пра сваю будучыню. Нягледзячы на тое, што я ажаніўся з Марынай, каб насаліць Эле, я закахаўся ў Марыну.

Марына раўнавала Освальда — але не да Элы.

З успамінаў Марыны Освальд

Травень быў мядовым месяцам. Вядома, мы абое працавалі, але былі вольныя пасля 5 вечара і ў нядзелі. Хадзілі ў рэстараны, папершае, таму, што я не мела часу гатаваць і, па-другое, не ўмела. Ён і я любілі класічную музыку. У нас было шмат кружэлак Чайкоўскага, ён быў улюбёным кампазітарам Лі, а таксама Грыга, Ліста, Рымскага-Корсакава, Шумана. Улюбёная опера Лі была «Пікавая дама»... я нават раўнавала яго да гэтай оперы.

Пасля працы ён адразу ставіў кружэлку не раз, а некалькі разоў.

Освальд таксама запісаў свае травеньскія перажыванні — але музыку не згадваў.

Дзённік ЛХО
Канец траўня 1961

Пераход ад стану поўнай закаханасці ад Элы да Марыны быў вельмі балючы, асабліва таму, што я штодня бачыўся з Элай на заводзе. Але міналі дні і тыдні, і я ўсё больш псіхалагічна прызвычайваўся да сваёй жонкі. Я яшчэ не сказаў жонцы пра жаданне вярнуцца ў ЗША. Яна страшэнна ў мяне закаханая з першага позірку. Катанні на лодцы па Мінскім возеры, прагулкі па парках, вечары дома ў цёткі Валі вызначаюць травень.

У траўні прыйшла адмова з Універсітэта дружбы народаў, куды Освальд спрабаваў паступіць — універсітэт браў студэнтаў з краінаў трэцяга свету, Освальду рэкамендавалі звяртацца ў любую іншую ВНУ. Але навучанне яго ўжо не цікавіла. Ён зрабіў іншы выбар і трымаў яго ў таямніцы.

Освальд маўчаў пра намер як мага хутчэй з'ехаць у ЗША і перад вяселлем, і два месяцы пасля.

Мэйлер назаве рашэнне нічога не сказаць пра гэта Марыне і яе сваякам самым вялікім падманам Освальда.

На гэта сумнеўнае першынство з не меншым правам прэтэндуе і маўчанне пра маці і брата — Освальд казаў Марыне, што не мае сваякоў.

Дзённік ЛХО Чэрвень 1961

Працяг траўня, з той розніцай, што мы становімся бліжэйшымі і бліжэйшымі, і я вельмі мала думаю цяпер пра Элу. Напрыканцы месяца я адкрываю сваё жаданне вярнуцца ў Амерыку. Мая жонка трохі здзіўленая. Але затым падтрымлівае мяне, каб я рабіў, што хачу. У ліпені я вырашыў узяць два тыдні адпачынку і паехаць у Маскву (без дазволу міліцыі) у амерыканскую амбасаду. Каб уведаць наконт атрымання майго амерыканскага пашпарта і зрабіць захады, каб мая жонка магла з'ехаць у Злучаныя Штаты са мной.

КДБ не перашкаджаў Освальду. Усё роўна той не хацеў браць савецкага грамадзянства — так генерал «Гузьмін» патлумачыў Мэйлеру.

Дзённік ЛХО 8 ліпеня 1961

Я лячу самалётам ІЛ-20 з Мінска, праз 2 гадзіны 20 хвілін пасля слёзнага і нервовага развітання з жонкай я прылятаю ў Маскву, аўтобусам ад аэрадрома дабіраюся да цэнтру. З цяжкасцю рухуючыся праз затораныя вуліцы, дабіраюся да амбасады толькі а 3:00.

Сёння субота, што, калі закрыта? Офісы пустыя, але мне ўдаецца звязацца са Снайрэрам па тэлефоне (усе супрацоўнікі жывуць у тым самым будынку). Ён спускаецца павітацца, цісне руку, пасля гутаркі кажа прыйсці адразу з раніцы ў панядзелак.

Інтэрв'ю. 9 ліпеня атрымліваю пашпарт. Выклікаю Марыну таксама ў Маскву.*

* Освальд не прасіў афіцыйнага дазволу на паездку — шмат якія рэчы ў сваім жыцці ён рабіў без дазволу. Яго размоўная руская мова, звычайная вопратка не выклікалі падазрэння ў касіра Аэрафлоту, а ў Маскве ён пайшоў у гатэль «Берлін», дзе адміністратарка пазнала яго і пасяліла без праблем, палічыўшы, верагодна, што так і трэба. Біблейскае «прасіце і дасца вам» мае і другі бок: не прасіце — і не адмовяць.

Марына вылецела ў Маскву 10 ліпеня — гэта быў яе першы ў жыцці палёт, ужо цяжарная, яна двойчы ванітавала. Освальд не паехаў сустракаць яе ў аэрапорт, а чакаў на плошчы Свядлова, недалёка ад гатэля. У нумары яны адразу пакахаліся — каля ложка, як старанна занатавала МакМілан, было вялікае люстэрка і Освальду гэта вельмі спадабалася. Па абедзе іх чакалі ў амбасадзе.

Яны нерваліся, калі ехалі ў таксі, але міліцыянер на ўваходзе не толькі не спыніў іх, а нават узяў пад казырок. Марына была ўпэўненая, што гэта з-за яе англійскіх туфляў — нішто так не выдавала савецкую жанчыну, як абутак. У амбасадзе яе ўразіла прыбіральня — там была сапраўдная туалетная папера, а не абрыўкі газеты, вадкае мыла, папяровыя ручнікі. Рускі персанал быў ветлівы, ніхто яе ні ў чым не папракаў — і яна стала пачувацца ўпэўненая.

Освальд, які спачатку баяўся, што яго тут могуць арыштаваць, таксама супакоіўся — Рычард Снайдэр, які праводзіў інтэрв'ю, патлумачыў, што Лі не зробіў нічога крымінальнага. Нягледзячы на агрэсіўныя заявы пад час першага візіту, ён не атрымаў савецкае грамадзянства, яго

інтэрв'ю не былі злачынствам, яго лісты даходзілі да амбасады — калі б ён стаў савецкім грамадзянінам, гэтага б не дазволілі. Яны запоўнілі анкеты, Освальд таксама напісаў паперы на працяг пашпарту, бо ягоны сканчаўся 10 верасня.

Уважліва ўсё перагледзеўшы, Снайдэр вярнуў Освальду тое, што той пакінуў паўтара года назад — яго амерыканскі пашпарт.

**Амерыканская амбасада ў Маскве —
Дзярждэпартамент, Вашынгтон
11.07.61**

**Тэма: Грамадзянства і пашпарт Лі Харві Освальда
Дваццаць месяцаў рэаліяў савецкага жыцця яўна дапамаглі Освальду пасталець. Ён адкрыта сказаў, што гэта для яго быў цяжкі ўрок, атрыманы цяжкім спосабам, і што ён цалкам пазбавіўся ілюзіяў адносна Савецкага Саюза і адначасна набыў новае разуменне і ацэнку Злучаных Штатаў і сэнсу свабоды. Задзірыстасць і бравада, якія характарызавалі яго падчас першага візіту ў амбасаду, здаецца, пакінулі яго.**

Пасля паспяховага інтэрв'ю ў амбасадзе Освальды вярнуліся ў Мінск.

**Дзённік ЛХО
15 ліпеня 1961**

Марына на працы ў шоку — аказваецца, на працы ўсе ведаюць, што яна была ў амбасадзе ЗША. Ім пазванілі з Масквы, нейкае начальства. Кіраўніцтва правяло сход, на якім ёй моцна перапала. Першая з мноства «прапрацовак».

У аптэцы калегі Марыны былі перапалоханыя яе паездкай у амерыканскую амбасаду і ваража маўчалі. Яе выклікалі на гутарку да галоўнага лекара, які разам з сакратаром партарганізацыі спрабаваў пераканаць яе памяняць рашэнне аб выездзе. Калі Марына адмовілася, быў прызначаны сход камітэта камсамолу клінікі, які праводзіў прадстаўнік гаркама. А што, калі твой муж — шпіён? Прадстаўнік гаркама камсамолу заявіў, што яны ведалі пра ўсё яе сустрэчы з Освальдам, пра заяву ў ЗАГС, пра вяселле. Ізноў гутарка вярнулася да шпіёнаў і нарэшце прагучала найвялікшая пагроза — яе выключачь з камсамолу.

Марына заявіла, што больш на такі сход не прыдзе.

Наперадзе была яшчэ цяжкая размова з дзядзькам і цёткай. Прусаковы былі ў шоку, палкоўнік міліцыі заявіў, што калі даваў згоду на шлюб, быў упэўнены, што Освальд адмовіўся ад амерыканскага грамадзянства і атрымаў савецкае, іначай ніколі б не пагадзіўся.

Праз тыдзень Марыну выключылі з камсамолу. Яна трымалася: добра, будзе больш грошай на кіно. Освальд быў усцешаны — цяпер жонка не будзе казаць, што ходзіць на сходы, а сама, магчыма, сустракаецца з былымі кавалерамі.

**Ліст ЛХО ў амбасаду ЗША ў Маскве
15.07.61**

Як мне было сказана, я пішу, каб паведаміць аб тым, як ідзе атрыманне візы. Мы наведалі мясцовы АВІР, і вынікі небезнадзейныя. Аднак на месцы працы маёй жонкі адбылося некалькі незвычайных і жорсткіх падзеяў. Пакуль мы былі ў Маскве, начальству паведамілі, што мы хадзілі ў амерыканскую амбасаду па візы. Затым адбыўся сход паводле звычайнага ўзору «вораг народа», на якім яна адсутнічала, але была асуджаная, а яе сябровак на працы папярэдзілі, каб не размаўлялі з ёй. Аднак гэтая тактыка не дала выніку, і мая жонка добра трымалася, не лезучы на ражон.

Марыну не звольнілі. Яна працягвала хадзіць на працу ў 3-ю клініку — яна была членам калектыву, членам прафсаюза, членам савецкага грамадства.

З ёй трэба было «працаваць». Але метамарфозу, якая пачалася, ужо нельга было спыніць. На мове энтамалогіі гэта называецца «імага» — дарослая, дэфінітыўная стадыя развіцця, калі крылы матылька распраўляюцца, цвярдзеюць і набываюць канчатковую афарбоўку.

Замест нерухомай, уражлівай, лёгкай для здабычы кукалкі — палёт.

Роля дзірачак у гісторыі

Марына выключыла ўсюды святло. Освальд узяў ліхтарык. Яны падышлі да электралічыльніка. Колца круцілася.

— Нашу кватэру праслухоўваюць!

Падазрэннае выклікала таксама шчыліна над лямпай у столі, але яна была так высокая, што ніхто туды не зазірнуў.*

Калі дакладна пачалося падслухоўванне кватэры Освальда, Мэйлеру не сказалі. Першыя расшыфроўкі падслуханых КДБ размоваў, якія атрымаў Мэйлер, датуюцца сярэдняй ліпеня 1961-га.

У гэтых архіўных дакументах, аформленых паводле стандарту, Освальд менаваўся «Аб'ект: ОЛХ-2658», пазначалася дата і час назірання, напрыклад «Дата: 24 ліпеня 1961» і «Час: 21:20».

3 расшыфроўкі падслухоўвання КДБ

24.07.61

21:20

Жонка: Алік! Паслухай, я забылася адпрасаваць прасціны. Алік! Паглядзі, як гараць мае вушы!

(жартуюць і смяюцца)

ЛХО: Неблагія песні спяваюць.

Жонка: Праходзіць нейкі фестываль. Усе едуць у Маскву, і людзі могуць гаварыць, што хочуць. Раней нічога нельга было казаць: ні на вуліцы, ні ў трамваі, ні ў тралейбусе. Калі Сталін быў жывы, у кожным доме быў мікрафон і нічога нельга было казаць. Цяпер іншая рэч.

ЛХО: Так, так, сястра мая.

Наўрад ці магнітафон КДБ быў падключаны да электраправодкі ў кватэры Освальтэнда. Маглі застацца ўключанымі іншыя электрапрылады. Але выснова была слушная.

Абмяркоўваць ад'езд у Амерыку і справы сваякоў жыхары кватэры пачалі на балконе; туды ж з цыгарэтай пагаварыць выходзілі асцярожныя госці.

Праз трыццаць гадоў сябар Марыны Аляксандр Піскалёў узгадваў, як аднойчы пасля вечара ў кватэры Освальдаў ён вярнуўся дадому, а там чакала машына каля пад'езду. Прывезлі ў жоўты дом з калонамі, адвялі ў сутарэнне. Яму пракруцілі магнітафонны запіс гутаркі, якая толькі што адбылася, і сказалі быць гатовым падрабязна інфармаваць КДБ. Дахаты ён вяртаўся пешкі. Мэйлер піша, што Піскалёў і яго сябры

* Суседзі зверху, Мая і Сямён Гарцовічы, расказвалі на пачатку 1990-х журналістам, што на некалькі дзён вызвалілі сваю кватэру для КДБ. Мяркуецца, што тады і была ўсталяваная апаратура.

амаль перасталі сустракацца — бо ўсе патрапілі ў такую сітуацыю і не хацелі даносіць адзін на аднаго.

Мэйлер скардзіцца, што ў расшыфроўках праслухоўвання, якія яму выбарачна давалі, усё часцей пачала сустракацца пазнака «неразборліва», «гучнае радыё», «не чуваць». На кухні мікрафоны запісвалі водаправод. Часам Марына сама не чула Освальда, і тады ён мусіў крычаць, каб перакрыць радыё, уключанае на поўны гук, ці ваду, якая пад напорам біла ў чыгунную кухонную чарупіну.

Мэйлеру патлумачылі, што спачатку праслухоўванне вялося з кватэры зверху. Затым з суседняй кватэры была прабітая дзірачка для візуальнага назірання.

Невядома, ці мікрафоны КДБ падхапілі фразу Освальда, калі той у цемры, асветленай толькі ліхтарыкам, драматычна ўсклікнуў — нас праслухоўваюць!

Калі так, невядома, ці расшыфроўшчык пачуў яе на стужцы.

Калі так, невядома, ці запісаў.

І невядома, што больш пацешыла КДБ — гэтая фраза ці меркаванне, што пасля Сталіна падслухоўваць перасталі.

У сярэдзіне 60-х Марына апісвала сітуацыю Прысцыле МакМілан. Яны з Освальдам былі ўпэўненыя, што кватэру слухаюць менавіта праз электралічыльнік, і пастанавілі некалі сказаць «яму» ўсё, што думаюць — і, паводле Марыны, сказалі ў свой апошні дзень перад ад'ездам. Мэйлер нічога не піша пра гэты развітальны маналог — не паказалі яго расшыфроўку са справы КДБ, бо гэта было б ужо занадта, ці, таксама магчыма, ніякага маналогу запісана не было.

Освальдаў не толькі падслухоўвалі, за імі не толькі сачылі на вуліцы, не толькі іх знаёмых прымушалі інфармаваць пра пачутае, не толькі іх пошту чыталі — за імі падглядалі.

У дзірачку.

Як з гонарам патлумачыў Мэйлеру генерал «Ігар», з выкарыстаннем найноўшай тэхналогіі — аптычнага валакна дыяметра 1/100 міліметра.*

* Савецкі перабежчык палкоўнік КДБ Алег Гардзіеўскі апісвае падобную аперацыю сачэння ў Маскве за палкоўнікам ГРУ Алегам Пянькоўскім, што працаваў на брытанцаў і амерыканцаў, якраз у той самы час, што і за Освальдам у Мінску. Жыхароў зверху правілі ў адпачынак на мора, прасвідравалі дзірку ў столі і паставілі камеру памерам з галоўку шпількі, з дапамогай якой пабачылі працу Пянькоўскага з фотаапаратам і шыфрамі. Тут істотна, што запісваць відэа тады яшчэ не маглі, таму назіранне вялося ў рэжыме

Аптычнае валакно тады толькі з'явілася і не фігуравала нават у фільмах пра Джэймса Бонда. У 1963-м у фільме «З Расеі з любоўю» герой назірае за падзеямі ў офісе савецкага рэзідэнта з дапамогай перыскопа, знятага з падлодкі.

У дзірачку глядзелі, як піянеры ў грамадскай прыбіральні. Нават калі і праз шкло якое.

Свайго ж падводнага флоту ў БССР не было.

Рэцэпт драмы

Усё змяшалася ў доме Освальдаў ужо праз два з паловай месяцы пасля вяселля.

З расшыфроўкі падслухоўвання КДБ 17.07.61

ЛХО: Я не магу казаць табе, што рабіць. Рабі, што хочаш. Калі хочаш, можаш ехаць са мной.

Жонка: Не хачу.

ЛХО: Чаму?

Жонка: Я проста баюся.

ЛХО: Канечне, ты баішся.

Жонка: Я не ведаю Амерыкі, я ведаю толькі Расею. Ты можаш вярнуцца да свайго народа. Я не ведаю, як там будзе. Дзе ты знойдзеш працу?

ЛХО: Я ўсё знайду, усё. Я ўсё зраблю. Гэта мая справа.

Жонка: Як там да мяне будуць ставіцца?

(радыё заглушае размову; зусім немагчыма зразумець)

Выдадзеная ў Мінску напачатку 1960-х «Кніга карысных парадаў» атрымала велізарную папулярнасць і шмат разоў перавыдавалася.

У ліпені Освальд падарыў Марыне тоўсты фаліант, пад тысячу старонак, які тлумачыў, як накрываць на стол, шыць, чысціць, рамантаваць,

рэальнага часу, дзеля чаго сям'ю зверху і адправілі аж на Чорнае мора. Суседзяў Освальда выселілі толькі на пару дзён.

Чарговы гістарычны абертон: беларускую вайсковую акругу, від на штаб якой адкрываўся з кватэры Освальда, на пачатку 1960-х узначаліў генерал Валянцін Пянькоўскі, які, як сцвярджаў Алег Пянькоўскі, быў ягоным дзядзькам.

апранацца, рыхтаваць кансервы на зіму, выводзіць бародаўкі і шмат чаго яшчэ. Першая чвэрць «Кнігі карысных парадаў» была прысвечаная гатаванню сняданка, абедна і вячэры.

З расшыфроўкі падслухоўвання КДБ 19.07.61

Жонка: Адзінае, што ты ўмееш — гэта катаваць.

(ЛХО выходзіць з пакоя, нешта крычыць з кухні)

Жонка: Ідзі знайдзі сабе дзеўку, якая ўмее гатаваць. Я працую, у мяне няма часу гатаваць табе катлеты. Ты не хочаш супу, не хочаш кашы, толькі смачныя кавалачкі, калі ласка!

ЛХО: Я магу хадзіць есці ў рэстаран.

Жонка: Ідзі да д'ябла! Калі ты ўжо пакінеш мяне ў спакой! Я, відаць, не дажыву да таго дня, калі ты пакінеш мяне ў спакой!

ЛХО: Але ж ты не ўмееш нічога рабіць.

Жонка: Пакінь мяне ў спакой!

Жонка, верагодна, проста не дачытала яшчэ падарунак Освальда да 40-й старонкі, дзе быў рэцэпт закускі, здольнай улагодзіць любога, самага патрабавальнага мужа. Перад тым, як падаць першую, другую і трэцюю страву, як раіла кніга, жонка перад ім паставіла б страву, прыгатаваную паводле самага першага рэцэпту раздзелу «Закускі з мяса»:

Парася заліўное

Парася нацерці мукой і апаліць, выдаліць вантробы, надсекчы хрыбетнік, прамыць халоднай вадой і, загарнуўшы ў сурвэтку, паставіць варыць у закрытай каструлі, наліўшы ў яе халоднай вады.

Зробім кароткую паўзу і, наліўшы вады, працягнем чытанне:

У працэсе кіпячэння здымаць пену, трымаць каструлю на слабым агні каля 1 гадзіны. Затым зняць з пліты, булён пасаліць, крыху ахаладзіць. Парася пакласці на раздзелачную дошку, а булён зноў паставіць на гарачую пліту, дадаць у яго нарэзанае карэнне, цыбулю і прыправы. Прыгатаваць жэле.

Ва ўсім павінна быць мяжа і мера, таму рэцэпт, як гатаваць жэле, не быў уключаны непасрэдна ў тэкст. А замест гэтага зроблена спасылка

на старонку, дзе яго можна было вывучыць асобна — таму і Марына, верагодна, адразу яго чытаць не стала б.*

Зваранае і ахалоджанае парася насекчы невялікімі кавалкамі, раскласці на талерку, упрыгожыць кружкамі вараных яек, лустачкамі цытрыны, зелянінай пятрушкі, асцярожна заліць жэле і падаць на стол у застылым выглядзе.

Нават такі гурман, як Освальд, ужо, напэўна, задаволіўся б, але карысныя парады на гэтым не спыніліся:

Да заліўнога парасяці падаюць зялёную салату, салату з чырвонакачаннай альбо белакачаннай капусты, карнішоны, пікулі. Асобна падаецца смятанні соус з цёртым хрэнам альбо цёрты хрэн з воцатам.

Любы, нават не псіхолаг, скажа, што пасля прыгатавання такой закускі сямейныя сваркі і скандалы немагчымыя ў прынцыпе: у мужа на тое не будзе жадання, у жонкі сіл.

З расшыфроўкі падслухоўвання КДБ 21.07.61

ЛХО: Ну, што ты плачаш? Я казаў, слёзы ні да чаго добрага не прывядуць.

(жонка плача)

Ты ж ведаеш, я ніколі не сцвярджаў, што я вельмі добры чалавек.

(жонка зноў плача, ЛХО суцяшае)

Жонка (скрозь слёзы): Чаму я выйшла замуж? Ты мяне падмануў.

Усе шчаслівыя сем'і падобныя адна да адной.

І нешчаслівыя таксама.

* Каб не адсылаць у бібліятэкі адчайных гаспадыняў, якія вырашаць прыгатаваць гэтую закуску, вось класічны рэцэпт жэле з легендарнай кнігі: «Каб булён добра застыў, на кожную шклянку яго трэба дадаць ад 1 да 3 лісткаў жэлаціну. Жэлацін папярэдне трэба замачыць у халоднай вадзе, адціснуць і толькі пасля гэтага пакласці ў гарачы булён і даць яму закіпець. Жэле з такога булёну атрымаецца смачнае, але не зусім празрыстае». У кнізе прыводзіцца і поўны, як збор твораў класікаў марксізму-ленінізму, рэцэпт, як зрабіць жэле празрыстым, але тут абмяжуемся проста смачным.

Камсамольская любоў

Шчаслівыя сем’і ўсё ж шчаслівыя часам па-рознаму — прынамсі, з розных прычынаў.

Жыць і ніколі не сказаць лішняга слова, бо яно можа быць падслуханым і запісаным — для гэтага трэба быць альбо прафесіяналам, альбо моцна запалоханым чалавекам. Освальды не былі ні першымі, ні другімі і, нягледзячы на падазрэнні, паводзілі сябе, як маладыя жонка і муж паводзяць сябе ў стрэсавай сітуацыі — сварыліся і мірыліся.

Дзённік ЛХО

15 ліпеня — 20 жніўня 1961

Мы высветлілі, якія фармуляры і дакументы патрабуюцца для візы — каля дваццаці папераў: пасведчанні аб нараджэнні, афідэйвіты, фатаграфіі, даведкі, іншае. 20 жніўня мы здаем усе паперы. Нам кажучь, што адказ — ці выпускаць нас, будзе праз тры з паловай месяцы. Тым часам Марыне давялося прайсці праз чатыры розныя сходы на працы, якія праводзіла начальства пасля ўказання ад «некага» па тэлефоне. Яе таксама выклікалі ў райкам камсамолу, і яна мусіла ісці на гутарку да іх на паўтары гадзіны. Мэта (абвешчана) — пераканаць яе не ехаць у ЗША. Вынік: яна становіцца толькі больш упартай у сваім жаданні ехаць. Марына цяжарная; мы спадзяемся толькі, што візы хутка прыйдуць.

Камсамол і начальства на працы зрабілі тое, што заўсёды робіць вонкавая пагроза: Освальды атрымалі агульнага праціўніка, які паспрыяў іхнаму паразуменню паміж сабой.

З расшыфроўкі падслухоўвання КДБ

26.07.1961

ЛХО: Ну дык што, быў сход?

Жонка: Так, сход быў.

ЛХО: Дзе?

Жонка: У нашай паліклініцы. Ведаеш, іх бы задаволіла, калі б я сказала — не, я не еду, я не пакіну Радзіму. Ніколі не гавары ім праўду. Папраўдзе, мне не трэба было нічога ім казаць увогуле. Трэба было сказаць, што мая сітуацыя такая, што я не ведаю, што рабіць.

ЛХО: А што яны сказалі?

Жонка: Яны сказалі, што я грублю. Ну, я сказала, што мне не патрэбная добрая характарыстыка, мне ўсё роўна. Я паеду і з дрэннай характарыстыкай, калі трэба. Я сказала ім, што я не такі ўжо злысны злачынец. Я сказала, што я люблю дзяўчат з аптэкі як сваіх сябровак, і што я неблагі сябар, і я ўсё гатовая аддаць дзяўчатам, бо яны простыя, добрыя дзяўчаты.

(Паўза.)

Я адразу гэта сказала. Калі я вам не падабаюся — мне пляваць.

ЛХО: І ты... *(не канчае сказу)*

Жонка: Яны мяне выкінуць. Яны сказалі, што такія, як ты, не належаць да камсамолу, што мяне трэба выключыць. Я сказала — добра, вельмі цешуся. Чаму ты не хочаш быць членам, — яны мільён разоў у мяне гэта пыталі. Ну, таму што мне не падабаецца, таму што сумна. А чаму ты раней не гаварыла? Бо я не хацела, каб людзі думалі, што я не такая, як усе. Я сказала шмат рэчаў, якія, верагодна, не трэба было, але не магла стрымацца. Што ты думаеш пра камсамол? Я адказала: камсамол ёсць камсамол.

(Паўза.)

Насамрэч, я — антысавецкі элемент. Трэба ім аблегчыць зрабіць выснову.

А потым, ведаеш, ён у мяне пытаецца — якія ў вас адносіны з тым чалавекам, з якім вы ездзілі ў Маскву. А нехта кажа — гэта яе муж.

ЛХО: *(смяецца)*

Жонка: І хто ваш муж, што за чалавек? Я кажу, вам лепш запытацца ў МУС. Чаму МУС, калі можам запытацца ў цябе? І я кажу, бо я магу вам і не адказаць.

ЛХО: Яны ведаюць самае галоўнае, што я хачу з'ехаць.

Жонка: Ён хоча на сваю радзіму, я сказала ім, усе хочучь на сваю радзіму. А ты не спрабавала пераканаць яго застацца тут? Не, я сказала. Потым. Я кажу, я не думаю, што там будзе лепш, не таму, што я шукаю што-небудзь лепшае. Я проста еду са сваім мужам. Магчыма, там будзе горш. Я кажу, ведаецца, я там не была і вы там не былі, дык як мы можам даваць ацэнкі?

(Паўза.)

Я сказала, што не пакіну мужа. Ён добры чалавек, і я ім задаволеная. Ён больш дарагі для мяне, чым іхнія ацэнкі. Я паводзіла сябе

груба, вельмі груба. Я сказала, што вы збіраецца рабіць, пакараць людзей, якія давалі мне добрыя характарыстыкі, накрычаць на іх? Прашу не пераследаваць іх, лепш зрабіце вымову мне. Мы цябе паважаем, мы цябе любім, яны казалі. У цябе не будзе такіх сяброў, як мы, гаварылі яны. Я не хачу мець такіх сяброў, як вы. Я бачу, як вы мяне любіце.

ЛХО: Не хвалюйся, усё будзе файна.

(Паўза.)

Жонка: Самае галоўнае цяпер — з'ехаць.

ЛХО: Я ведаю. Мы ад'язджаем, не трэба скандалаў.

(Паўза.)

Жонка: Не шукай праўды, усё роўна не знойдзеш. Так маці казалі мне.

ЛХО: Усё будзе файна.

Жонка: Ты думаеш?

(Паўза.)

Чаму мне сумна? Мой муж не выгнаў мяне з дому.

ЛХО: Я цябе кахаю.

**Жонка: Гэта цяпер ты так кажаш, а потым скажаш, што не ка-
хаеш.**

ЛХО: Твой муж цябе кахае.

Праз чатыры дні пасля камсамольскага сходу ў СССР абвясцілі эру камунізму. Дакладней, 30 ліпеня была надрукаваная праграма КПСС, якая вызначыла дату — праз 20 гадоў цяперашняе пакаленне будзе жыць пры камунізме.

Абвестка ніяк не паўплывала на рашэнне маладой сям’і жыць пры капіталізме.

П’еса «Маладыя». Акт 1

Калі Марына Освальд пагадзілася на інтэрв’ю для кнігі Мэйлера, яна ведала, што пытанні будуць пра мужа, пра Мінск, пра сям’ю — зрэшты, менавіта гэтаму была прысвечаная цэлая кніга Прысцылы МакМілан «Марына і Лі».

Але, напэўна, яна не магла прадбачыць пытання, якое пачуе падчас новай сустрэчы.

Інтэрв’юер: Ці вы калі сварыліся з-за мыцця падлогі?

Марына: Не.

Інт.: А ён калі-небудзь скардзіўся пра падлогу?

М.: Не памятаю. Але не думаю.

Інт.: Вы калі-небудзь спрачаліся пра ўборку дому?

М.: Мы, верагодна, спрачаліся нават пра катой на даху.

Пытанне было падказанае архіўнымі дакументамі КДБ.

З расшыфроўкі падслухоўвання КДБ

03.08.61

18:24 (уваходзяць у пакой)

Жонка (крычыць): Я стамілася ад усяго гэтага! А што ты? Ты не можаш сам памыць? Ты, відаць, хочаш, каб я мыла падлогу кожны дзень?

ЛХО: Так, мый падлогу штодня!

Жонка: Ты нічога не робіш, а я мушу прыбіраць цэлы дзень. Прыстойны чалавек дапамог бы. Памятаю, як ты казаў: я буду дапамагаць! Адноўчы ты сапраўды памыў, і цяпер бясконца пра гэта гаворыш, а я мыю наша адзенне кожны раз і гэта зусім не лічыцца.

ЛХО: Ты мусіш прыгатаваць нешта з'есці!

Жонка (*крычыць*): Я не магу. Я не збіраюся гатаваць.

ЛХО: Ты можаш зрабіць катлеты, паставіць вадку на чай. Я кажу, я ж купіў усё, усё.

Жонка: Я не буду.

ЛХО: Ты нічога не зрабіла.

Жонка: Ну, а што ты для мяне зрабіў?

ЛХО: Ціха!

Жонка: Я не буду жыць з табой.

ЛХО: Дзякуй Богу!

Жонка: Паглядзі на сябе! Акуратны! Ды ты ў дваццаць разоў бруднейшы за мяне. Паглядзі на сваю падушку; ты толькі раз на ёй спаў, а яна ўжо брудная.

ЛХО: Ты ніколі нічога не робіш!

Жонка: Правільна, я толькі хаджу на гулянкі, прапіваю сваё здароўе.

ЛХО: Ты нічога не робіш.

Жонка: Ты хоць раз прыбраў гэтую кватэру? Я гэта рабіла дваццаць адзін раз. Ты сам зрабі, а потым гавары пра гэта цэлы дзень.

ЛХО: Гэты дом трэба прыбіраць кожны дзень. На кухні бруд, брудна ўсюды. Што тут добрага? Ты спіш да 10-й раніцы і нічога не робіш. Магла б у гэты час прыбіраць.

Жонка: Мне трэба спаць. Калі табе не падабаецца, можаш ехаць у сваю Амерыку.

ЛХО (*спакойна*): Калі ласка, дзякуй.

Жонка: Ты заўсёды знаходзіш хібы; цябе нічога не задавальняе, усё дрэнна.

ЛХО: Ты дурная. Лянівая і грубая.

Жонка: Я хачу, каб ты адчуў, што такое быць адзін дзень на маім месцы.

(*пасля паўзы яна пачынае плакаць*)

ЛХО: Ну, што здарылася?

Жонка: Ідзі прэч! Я табе не прыслуга. Дай мне нармальныя ўмовы.

ЛХО: Не плач. Я толькі кажу, што ты нічога не хочаш рабіць.

Жонка: Так? Я ніколі не мыла падлогу?

ЛХО: Ты — нядобрая хатняя гаспадыня, не, нядобрая хатняя гаспадыня.

Жонка: Трэба было ажаніцца з добрай.

(яны маўчаць)

Жонка: Калі табе не падабаецца, можаш каціцца ў сваю Амерыку.

ЛХО: Я даўно табе казаў, што ты нічога не робіш.

Жонка: Я мыю падлогу кожны дзень.

ЛХО: Яна брудная.

Жонка: Табе брудная, а мне чыстая. Я ўчора памыла падлогу, а ты ўсюды топчашся ў чаравіках.

ЛХО: Там бруд і пыл, бо ты адчыняеш дзверы на балкон.

Жонка (крычыць): Ён быў зачынены ўвесь дзень. Ты нічога не разумееш.

ЛХО: Не плач.

Жонка: Няўжо ты не бачыш, што я выціраю пыл штодня?

ЛХО: Ты не выціраеш там, на стале.

Жонка: Ага, ага, я там пэцкаю. Я двойчы яго мыла, а ты нават аднаго разу не памыў.

ЛХО: Супакой свае нервы.

Жонка: Скажы проста: «Марына, гэта трэба зрабіць». Не крычы; гэта крыўдна. Алька, ты мяне ненавідзіш, калі крычыш на мяне?

ЛХО: Так.

Жонка: Так?

ЛХО: Так.

Жонка: Чаму ты баішся людзей? Што цябе напалохала?

ЛХО (крычыць злосна): Заткніся, заткніся. Ты толькі й ведаеш, што балбатаць.

Жонка: Ты ўсіх баішся!

ЛХО: Заткніся!

Жонка: Ты баішся, што ў цябе ўсё скрадуць, твой гаршчок золата? (смяецца) У такія моманты ты мяне можаш забіць. Табе трэба мець моцную сілу волі.

ЛХО: Як наконт трохі бульбы?

Жонка: Яна яшчэ не гатовая, што я зраблю?

22:37 (яны ідуць на кухню)

22:40 (жонка прымушае ЛХО вымыць ногі)

23:00 (у пакоі ціха; размовы няма)

У КДБ, калі чыталі свежы запіс п'есы «Маладыя», як называе гэтую расшыфроўку Мэйлер, звярнулі ўвагу і падкрэслілі тры фразы Марыны:

— Я не буду жыць з табой.

— Калі табе не падабаецца, можаш ехаць у сваю Амерыку.

— Ты ўсіх баішся!..

У Освальда — толькі адну фразу:

— Не плач.*

Словы Марыны «ў такія моманты ты мяне можаш забіць» нічыёй увагі не прыцягнулі.

П'еса «Маладыя». Акт 2

Другі акт адбыўся праз тыдзень, і хаця героі тыя самыя, спрэчка ідзе пра рэчы нашмат больш сур'ёзныя за падлогу.

З расшыфроўкі падслухоўвання КДБ

Дата: 11.08.61

ЛХО: Калі ты мяне не кахаш, як ты можаш жыць са мной? Я даю і буду даваць табе ўсё, што толькі магчыма. Чаго ты хочаш? То ты кажаш, што хочаш ехаць са мной, праз хвіліну, што не хочаш.

Жонка: Часам я баюся ехаць з табой. Я не хачу спрабаваць давесці табе, што тут усё выдатна, а там усё дрэнна. Але нават калі тут я нічога не маю і не буду мець, тут дом.

ЛХО: Ты тут нічога ніколі не будзеш мець, але там у цябе будзе муж і ўсё.

* Падкрэсліванні КДБ у далейшых тэкстах расшыфровак пазначаныя ў тэксце.

Жонка: Што я там буду рабіць? Я буду ўвесь час сядзець дома, і на гэтым усё.

ЛХО: Але ты будзеш са мной. У цябе будзе ўсё.

Жонка: Я не шукаю ніякіх матэрыяльных выгадаў. Грошы мяне зусім не цікавяць. Гэта не важна. Самае важнае для мяне, як ты да мяне ставішся.

ЛХО: Ну, тады ўсё ў парадку.

Жонка: У мяне няма гарантыі, што ты мяне там не пакінеш. Што тады я буду рабіць?

ЛХО: Калі ты мяне не кахаш — не едзь.

Жонка: Не, я баюся, што ты мяне кінеш. Ты ж тут усё пакідаеш, урэшце.

ЛХО: Я пакідаю?!

Жонка: Бачыш, ты ўжо крычыш, а як там будзе?

ЛХО: Што ў цябе тут ёсць? Нічога. Адзін пакой. Гэта шмат? Адзін пакой, які табе нават не належыць.

Жонка: Мы тут жывем, гэта наша.

ЛХО: Ты лічыш, гэта маё? А я зусім не адчуваю, што гэта мая маёмасць. Я не адчуваю, што гэта маё.

(Паўза.)

Жонка: Ты мяне мучыш.

ЛХО: Не магу цяпець, калі ты такая, як цяпер. Я кажу адно, ты другое.

(Паўза.)

Жонка: Спі ціха.

ЛХО: Як я магу спаць ціха, каля я не ведаю, што ты пра мяне думаеш? У цябе ўсё заўсёды залежыць ад настрою. Трэба раз і назаўсёды вырашыць.

Жонка: Ідыёт, ты нічога не разумееш. (Дражніць яго.) Маёмасць, маёмасць.

ЛХО: Ты не разумееш канцэпцыі маёмасці. Ты сама не ведаеш, чаго хочаш. Я хачу там жыць, бо там высокі ўзровень жыцця.

Жонка: А ты думаў, ты сюды прыедзеш і зусім не трэба будзе працаваць, жыві толькі? Чаму ты не вучыўся? Ты мог вучыцца, ты проста гультай.

ЛХО: Ты нічога не разумееш. Мільёны людзей увесь час пакідаюць гэтую краіну. Тут грубыя людзі.

Жонка: Ты на нас глядзіш праз чорныя акуляры.

ЛХО: Якія чорныя акуллары? Гэта няпраўда.

Жонка: Я, напрыклад, не кажу дрэнна пра Амерыку. Гэта непрыстойна. Трэба быць сапраўднай свіннёй, каб дрэнна казаць пра краіну, якую не ведаеш. І я так не раблю.

ЛХО: Можа быць, але ты будзеш там жыць. Там высокі ўзровень жыцця.

Жонка: Ты не разумеш. Гэта не мой дом. Я там не пачую расейскай мовы.

ЛХО: Калі ты хочаш ехаць — едзь. Калі не, тады не.

Жонка: Я не паеду. Я баюся. Нават цяпер, калі прыходзіць Эрык і вы гаворыце па-ангельску, я не магу гэта пераносіць.

ЛХО: Ты гаворыш, як нейкая старая вясковая цётка.

Жонка: Мы ніколі не зможам зразумець адно аднаго.

ЛХО: Калі ты хочаш ехаць, ты паедзеш!

Жонка: Не крычы.

ЛХО: Ты мяне прымушаеш крычаць. Я не грублю. Ты стала непрыстойная і дрэнная.

Жонка: Ты.

ЛХО: Не, я быў прыстойны і добры, калі мы сустрэліся. Але ў цябе было шмат непрыстойнасці.

Жонка: Я так не лічу. Я нават ні разу не пацалавала Сашу. Ніхто не называў мяне непрыстойнай. Я не паводзіла сябе як іншыя дзяўчаты. У мяне не было маці, якая б накіравала мяне на правільны шлях. Раз на тыдзень я паводзіла сябе па-дурному.

ЛХО: Я разумею.

Жонка: Табе трэба, каб усё было памяркоўна. Калі б я толькі ведала!

ЛХО: За апошні месяц ты зусім змянілася. Ні пшчоты, нічога. Калі б ты не была цяжарнай. Я не магу крычаць на цябе ў прысутнасці іншых людзей, але ты заўсёды пра мяне рознае гаворыш, калі вакол людзі. А потым ты кажаш казкі пра тое, што я ад'язджаю, пакідаю цябе і ва ўсім вінаваты. Але нават калі так, я хачу, каб ты была са мной. Я разумею, што ты такая, якая ёсць і не можаш быць іншай. (паўза) Чаму ты прыкідваешся, што цябе так пакрыўдзілі? Самая няшчасная дзяўчына на свеце. Ты нясеш лухту.

Жонка: Ідзі да д'ябла!

ЛХО: Ты мяне не паважаеш.

Жонка: Алік, мы ўжо дастаткова сварыліся. І цяпер зноў.

ЛХО: Раней ты не была такой.

Жонка: Ты таксама.

23:35 (ціха; яны спяць)

Марына цяжка пераносіла першыя месяцы цяжарнасці — яе раздражнялі пахі на вуліцы, у кватэры, нават на балконе, пах мужа, пах ежы.

Плюс стрэс і страх — намер паехаць у Амерыку ўспрымаўся як здрада радзіме.

Тут заплачаш.*

Талстаеўскі

Мэйлер паталагічна скрупулёзна вывучаў мінскае жыццё Освальда. Ён пераглядаў шматлікія здымкі і дакументы, сабраныя Камісіяй Уорэна, з рапартаў КДБ мог намаляваць падрабязныя маршруты яго перамяшчэнняў па горадзе, з расказаў знаёмых і Марыны дакладна ведаць, дзе ў кватэры стаялі чобаты, вісела паляўнічая стрэльба, якія кнігі былі на паліцах — але ўсярэдзіне не быў.

Чаму — магчыма, таму, чаму мне самому не прыйшло ў галаву задаць яму гэтае пытанне. Таму што не хацеў, бо якое гэта мае значэнне. Таму што хацеў, але не паспеў ці не змог. Таму што той, хто там жыў, не пусціў. Таму што Мэйлера называлі амерыканскім Талстым.

Апошняя, літаратурная версія вымагае тлумачэння.

* Пёса аказалася трох- ці нават чатырохактавай. Трэці акт — жыццё з Освальдам у Амерыцы. Пасля серыі скандалаў з гвалтам (Освальд яе збіваў) у лютым 1963-га Марына напісала ў савецкую амбасаду першы ліст пра вяртанне, у сакавіку — другі. Яна зноў была цяжарная і спадзявалася з'ехаць да нараджэння дзіцяці, і прасіла вярнуцца не ў Мінск, а ў Ленінград. Аднак з савецкай амбасады паведамілі, што афармленне папераў можа заняць 5-6 месяцаў. Освальд чакаў сына і нават выбраў яму імя Фідэль, у гонар Кастра. У кастрычніку нарадзілася дачка, якую назвалі Рэйчал. Освальд, які таксама напісаў запыт на савецкую візу, мяняў месцы працы і, нарэшце, у лістападзе з'ехаў з тэхаскага горада Форт-Ворт у Далас, пакінуўшы замест адрасу нумар паштовай скрынкі. Чацверты акт — пасля забойства Кенэдзі. Расследаванне зрабіла Марыну вядомай на ўсю Амерыку — яна давала інтэрв'ю, пра яе пісалі кнігу, з'явіліся грошы, і яна «загуляла» — стала праводзіць дні ў боўлінгу, начных клубах, на вечарынках, атрымала мноства прапановаў выйсці замуж — паўтарыла, як сама казала, свой «ленінградскі перыяд». У 1965 годзе яна выйшла замуж за мясцовага ўладальніка ранча Кенэта Портэра, нарадзіла сына Марка, развялася з Портэрам праз дзесяць гадоў, але засталася жыць разам з ім.

Нагадаем сюжэт: малады чалавек шукае сэнс жыцця, прагне справядлівасці, бачыць вакол шмат зла, лічыць сябе адрозным ад іншых і ні з кім блізка не сыходзіцца, гатовы разарваць сувязі з сям'ёй і забіць нават брата, калі той стане на яго шляху, нават ад блізкіх знаёмых хавае свае планы і намеры, расчароўваецца ў ідэале, перакананы, што ён не такі, як усе, і дзеля вышэйшай мэты мае права і можа забіць.

Гэта апісанне не Освальда, а Раскольнікава, а таксама тэорыяў і матывацыяў герояў Дастаеўскага з раманаў «Бесы», «Браты Карамазавы». «Бесы», дарэчы, у ангельскім перакладзе называюцца «Possessed» — «Апантанья».

Дастаеўскі сапраўды некалькі разоў з'яўляецца ў «Гісторыі Освальда»: на сваё 20-годдзе герой атрымлівае ў падарунак раман «Ідыёт», уведаўшы, што Освальда ў Мінску пачынаюць зваць «Алёша», Мэйлер адразу ўдакладняе — таму што так звалі аднаго з братаў Карамазавых? Але, магчыма, прычына яшчэ больш простая: Мэйлер мог адчуваць, што яго герой насамрэч герой не Талстога, а Дастаеўскага. Дэтэктыўны сюжэт з забойствам, якое здзяйсняе «малы» чалавек, які адчувае сваё пакліканне — класіка расейскай літаратуры.

Пайсці ў мінскую кватэру Освальда было б тым самым, што пайсці на месца забойства ў Даласе, цытатай са «Злачынства і пакарання» — і рэч не ў тым, што цытата, а ў тым, што занадта блізкая, і таму не мастацкая, а Мэйлер усё ж пісьменнік.

«Гісторыя Освальда» Мэйлера сапраўды выглядае як раманы Дастаеўскага: гісторыя, на якую хапіла б і двухсот старонак, займае ўчацвёрта болей, структурныя часткі непарапарцыйныя, не звязаныя, унутраную логіку замяняе ідэя мазаічнай стракатасці персанажаў, колькасць якіх сягае за тысячу, большасць з іх не патрабуюцца для сюжэту, але маюць цікавую ўласную біяграфію і перажыванні, ролю ўнутраных маналогаў і бясконцых дыялогаў выконваюць расшыфроўкі падслухоўвання КДБ, а 17 афіцэраў і генералаў, якіх распытваў аўтар, увасабляюць калектыўнага следчага Парфірыя Парфірэвіча.

Адна з адметнасцяў Мэйлера — яго бязлітасная фіксацыя на сэксуальным жыцці герояў. Характэрны прыклад — кніга пачынаецца з гісторыі Валянціны Прусакавай, жонкі Марынінага дзядзькі палкоўніка МУС Іллі Прусакова. Мэйлер запісвае яе даўгі аповед пра страшнае савецкае жыццё, ГУЛАГ і вайну, прымусовую працу ў Нямеччыне, знаёмства з лейтэнантам — будучым мужам, які быў на 15 гадоў старэйшы, яго сухасць і стрыманасць, дысцыпліну, такт, элегантнасць, павагу да яе

і іншых (дастаеўская дэталь: перад смерцю ён хварэў, і калі «хуткая» прыехала, ён спытаўся — думаеш, трэба гальштук надзець?), і потым згадвае, як пасля яго смерці яна разбірае рэчы і знаходзіць — яшчэ больш дастаеўская дэталь — пачак фатаздымкаў з голымі жанчынамі. І ўздыхае — мужчыны ёсць мужчыны.

Гэтая пасмяротная маленькая прыватная таямніца пабочнага персанажа, з якім аўтар нават не сустракаўся, не патрэбная ні для развіцця сюжэту, ні для тлумачэння характару галоўных герояў, ні для кантэксту — але як любы схаваны грэх, яна арганічная для паэтыкі Дастаеўскага (напрыклад, раздзел «У Ціхана» ў «Бесах»).

Больш за ўсіх ад гэтай паэтыкі пацярпела Марына. Усіх, каго можна, Мэйлер распытваў пра яе бурную маладосць у Ленінградзе, запісваў падрабязную пахвальбу мінскага знаёмага, які хваліўся, што меў сэкс з Марынай перад вяселлем, пасля вяселля, увесь час. Мэйлер распытваў сябровак з аптэкі — што яны ведалі пра мінулае Марыны. Ён цытуе перакладчыцу Інтурыста, якая, пачуўшы навіну пра шлюб Освальда, называе яго жонку вулічнай прастытуткай. І апафеоз — пяцідзённае інтэрв’ю з самой Марынай у Тэхасе, дзе яна прызнаецца, што яе згвалціў багаты замежнік, у гатэлі, яна не магла крычаць, бо баялася дзяжурную на калідоры.

Ёй было 17 гадоў, жыла без маці, з айчымам, які яе ледзьве цягнеў. І ўсё гэта адбывалася ў горадзе Дастаеўскага, з белымі начамі, беднымі людзьмі, разбітымі лёсамі.

Сонечка Мармеладава са «Злачынства і пакарання». Марушка з «Бесаў», Наташа з «Прыніжаных і зняважаных».

Падчас гутаркі я спытаўся ў Мэйлера, як Марына рэагавала на публікацыю падрабязнасцяў яе прыватнага жыцця ў інтэрпрэтацыі КДБ і з дэталямі, якія здабыў сам аўтар?

— Адбылося наступнае. Шылер, як я казаў, вялікі гандляр. Калі ён пераконваў Марыну даць мне інтэрв’ю, ён сказаў у якасці аргумента: вы мусіце гэта зрабіць. Гэта гісторыя. Норман Мэйлер ёсць нашым амерыканскім Талстым! Ужо пасля таго, як кніга выйшла, ён пазваніў ёй і спытаўся пра ўражанні, і яна сказала:

— Ніякі ён не Талсты!

У амерыканскіх універсітэтах кажуць — «Tolstojevsky».

Освальд і Пушкін

Апошняя восень у Беларусі для Освальда пачалася з таёмнага візіту ў Маскву. Таёмнага, бо пра яго нідзе няма звестак — ні ў матэрыялах КДБ, якія атрымаў Мэйлер, ні ў дакументах амерыканскай амбасады, ні ў ліставанні Освальда з сям’ёй, ні ў яго «Гістарычным дзённіку».

Дзённік ЛХО

21 жніўня — 21 верасня, 1961

Хаджу ў пашпартны стол у аддзел візаў, таксама ў міністэрства замежных справаў у Мінску, таксама ў міністэрства ўнутраных справаў, ад якіх залежыць рашэнне аб візе.

Адзіным сведчаннем паездкі ці палёту ў Маскву стаў рэчавы доказ 374 Камісіі Уорэна: падчас ператрусу пасля забойства сярод асабістых рэчаў Освальда паліцыя канфіскавала яго «Білет чытача № 3095/к» Дзяржаўнай бібліятэкі СССР імя У.І. Леніна. Білет на імя «Освальда Лі Харві» ў навуковую чытальную залю № 1 быў выпісаны ў чацвер, 7 верасня 1961 года, тэрмінам на адзін месяц.

Што рабіў, дзе быў, дзе спыняўся, колькі дзён правёў Освальд у Маскве падчас той паездкі — не вядома нічога, апроч візіту ў бібліятэку. Картатэка заказаў чытачоў даўно знішчаная, і што ён чытаў у навуковай залі — амерыканскую прэсу, зборнік законаў ці творы Леніна, невядома.*

Але гэта не адзіная загадка апошняй восені.

Дзённік ЛХО

Верасень — 19 кастрычніка 1961

Нічога не чуваць з міністэрстваў («Яны нам самі пазвоняць»). Марына цягнуком едзе з Мінска да цёткі ў горад Харкаў на Урал на 4 тыдні. У гэты час я адзін, але разам з Эрыкам хаджу на танцы і ў іншыя грамадскія месцы на забавы. Ужо некалькі месяцаў не рабіў гэтага. Дзень нараджэння праводжу адзін у оперы, гляджу маю любімую «Пікавую даму». Мне споўнілася 22 гады.

* Освальд таксама быў чытачом галоўнай бібліятэкі Беларусі, «Ленінкі» — але картатэка таксама не захавалася.

Мэйлер пакідае геаграфічную памылку без агаворкі, магчыма, сам не заўважыўшы яе ці палічыўшы, што ўкраінцы не пакрыўдзяцца. Ён робіць важнае назіранне — восенню, пасля ўсіх спрэчак і сварак, у Освальдаў настаў час пэўнага ахаладжэння. Лісты з Мінска ў Харкаў сухія, кароткія, і раптам нешта мяняецца, мяняюцца лісты — іх піша быццам іншы чалавек.

18 кастрычніка:

Ну, хутка ты вяртаешся назад. Я буду вельмі рады цябе зноў бацьць — як я буду цябе любіць!..

22 кастрычніка:

Мая мілая дзяўчынка! Сёння я атрымаў тваю паштоўку; дзякуй, мілая, толькі мне не падабаецца, што ты балбочаш, што ты прадчуваеш, што згубіш мяне. Ты ніколі не згубіш мяне, і ўсё! Ты не кажаш, калі вяртаешся. Скажы як найраней. Ты хутка будзеш дома. Будзе так добра зноў быць з табой.

У матэрыялах Камісіі Уорэна захоўваецца аркуш, знойдзены падчас ператрусу дома ў Освальда. На ім рукой Освальда па-расейску даволі дакладна і падрабязна запісаны словы любоўнай арыі з другога акту «Пікавай дамы».

*Я вас кахаю так адчайна,
Без вас мне не пражыць і дня.
І подзвіг сілы надзвычайнай
Для вас гатовы здзейсніць я.**

Мэйлер цытуе 24 радкі арыі і робіць выснову:

Пушкіну і Чайкоўскаму ўдалося вярнуць яго да кахання.

Выключна дзеля педантычнасці — аповесць Пушкіна, але словы лібрэта належаць не паэту, а брату кампазітара Мадэсту.

І дзеля дакладнасці: паводле архіваў Вялікага тэатра оперы і балета БССР (званне «акадэмічнага» было нададзена пазней), 18 кастрычніка, у дзень народзінаў Освальда, «Пікавую даму» на яго сцэне не гралі. У

* Тэкст для Камісіі Уорэна быў перакладзены на ангельскую і так даецца ў кнізе Мэйлера. Пераклад на беларускую з расейскага арыгіналу.

тэатральным архіве ў журналах рэгістрацыі пазначана, што 7 кастрычніка на сцэне адбылася прэм'ера оперы Яўгена Глебава «Мара», і больш нічога. Як патлумачылі супрацоўніцы архіву, далей тэатр быў на гастроях.

Застаюцца тры магчымасці. Першая — Освальд несвядома памыляецца, бо піша ці перапісвае дзённік нашмат пазней і блытае год («Пікавую даму» гралі ў кастрычніку 1960-га, праўда не 18-га, а 15-га); другая — Освальд свядома робіць непраўдзівы запіс, матывацыя незразумелая; трэцяя — тэатральныя архівы памыляюцца.

Была яшчэ чацвёртая магчымасць — Освальд сапраўды слухаў Чайкоўскага, але не ў оперным тэатры, а ў кінатэатры. У 1960-м на экраны выйшаў фільм-опера «Пікавая дама». Марына ўжо ў Амерыцы пісала ў сваіх паказаннях для ФБР:

Улюбёная опера Лі была «Пікавая дама». У Расеі зрабілі фільм па гэтай оперы, цудоўны фільм. Лі хадзеў глядзець яго чатыры ці пяць разоў...

Высветліць, куды мог пайсці адзінокі малады чалавек у Мінску ў 1961 годзе, каб задаволіць свае культурныя патрэбы, не лягчэй, чым аднаму літаратурнаму герою было знайсці дванаццатае крэсла — горад яшчэ не меў сваёй газеты, а афішы з тумбаў і рэкламных шчытоў даўно абарваў вецер гісторыі.

Але паспрабаваць можна. Галоўная рэспубліканская газета «Звязда» друкавала не толькі абавязковыя пастановы партыі і ўрада, але і рэпертуарную афішу сталіцы.

З тэатрам оперы і балета ўсё проста — там неахайна ці, прынамсі, вельмі спецыфічна вялі архівы. Насамрэч да ад'езду на гастролі ў канцы месяца трупа была ў Мінску да 25 кастрычніка і сыграла паўтара дзясятка спектакляў — усе абвесткі спраўна друкавала «Звязда». Але «Пікавай дамы» сярод іх не было.

У 1961-м у Мінску было 17 кінатэатраў, іх рэпертуар таксама друкавала газета — але цягам кастрычніка нідзё ні разу не круцілі фільм-оперу.

Ні разу, ні ў тэатры, ні ў кіно ў тым кастрычніку ў Мінску не гучала знакамітая арыя пра ўдачу і няўдачніка, доля якога, як вядома, плакаць. За адным магчымым выняткам.

Напярэдадні дня народзінаў Освальда, 17 кастрычніка, у Маскве адкрыўся 22-гі парт'езд, і ў наступны дзень газеты мусілі друкаваць гі-

ганцкую прамову Мікіты Хрушчова, якая заняла ўвесь здвоены нумар і не пакінула месца ні для радка пра надвор'е, ні для шахматнага эцюду, ні для кіна-канцэртнага і тэатральнага рэпертуару дня.

Рэпертуарная дата 18 кастрычніка не выплыла з пажоўклых старонак фрагментарнага тэатральнага архіву, а ў газетах была пахаваная пад татальным шматслоўем партыйнага правадыра.

У той дзень можна было ўведаць, што Сталін яшчэ большы злачынца, чым казалі пра гэта пяць гадоў таму на такім самым з'ездзе, што да антыпартыйнай групы Малянкова далучыўся рэдактар «Правды» Шапілаў і на ўсё жыццё атрымаў тытул «и примкнувший к ним», так, відаць, і на помніку на могілках напісалі, а маршал Варашылаў проста збіўся з тропу, і што камунізм пабудуецца праз дваццаць гадоў, і шмат яшчэ чаго.

Але пра «Пікавую даму» нічога ў той дзень не ўведаеш, апроч як з запісу Освальда.

І толькі на шпацыры па гарадскіх вуліцах патрапіць раптам на вочы старая шыльда «Дом культуры», і прыйдзе ў тлумную галаву неабавязковая думка — фільмы ж яшчэ круцілі ў заводскіх клубах і прафсаюзных палацах культуры, а іх рэпертуар газеты не друкавалі.

Мог, мог Освальд злавіць «міг удачы» ў свой апошні дзень нараджэння ў Мінску.

Дагнаць Амерыку

У канцы 1961-га на заводзе мянялі наглядную агітацыю — на стэндах вывесілі «Маральны кодэкс будаўніка камунізму»* і свежыя цытаты з выступу на партыйным з'ездзе Хрушчова:

* Тэкст па рэалістычнасці нагадваў «Афінскую сістэму» Освальда, але ўпор рабіўся на градацыю пачуццяў: любіць патрабавалася сацыялістычную радзіму і краіны сацыялізму, да працоўных усіх краінаў рэкамендавалася праяўляць салідарнасць, да справы камунізму — адданасць, да агульнай маёмасці — клопат, да грамадскага абавязку — свядомасць, да членаў сям'і — павагу, да дармаедства — непрымірымасць, да ворагаў міру — нецярпімасць, да асабістага жыцця — прастату. Кодэкс, як успамінаў адзін з аўтараў, быў напісаны за паўтары гадзіны групай спічрайтараў ЦК, якія адыходзілі пасля цяжкай п'янкі напярэдадні (часопіс «Российский адвокат», <http://gra.litsa.ru/magazine.php?m=60&a=3>).

Цяперашняе пакаленне савецкіх людзей будзе жыць пры камунізме!

Дагонім і перагонім Амерыку!

Нашы мэты ясныя, задачы вызначаныя, за працу, таварышы!

У адзіны лістападаўскі запіс Освальда ў дзённіку, аднак, гэтыя словы не патрапілі.

Дзённік ЛХО

2 лістапада 1961

Вяртаецца Марына, вясёлая, прывезла некалькі слоікаў закансерваванай гародніны для мяне ад сваёй цёткі з Харкава.

Даганяць Амерыку Освальды вырашылі самі. Аднак спробы пераканаць іх дачакацца камунізму працягваліся.

Рапарт КДБ

20.11.61

Падчас сустрэчы 20 лістапада 1961 года Прусакоў І.В. патлумачыў, што цягам апошняга часу двойчы гаварыў са сваёй пляменніцай Марынай і яе мужам Освальдам Л.Х. Як сваяк жонкі Освальда, Прусакоў выказаў меркаванне, што рашэнне Освальда вярнуцца ў Амерыку можа быць памылковым. Прусакоў гаварыў з ім пра складанае міжнароднае становішча, а таксама пра магчымасць яго прызыву ў амерыканскае войска, праблемы з працай у Амерыцы, а таксама пра пэўную магчымасць яго арышту там.

Освальд патлумачыў Прусакову, што наўрад ці яго прызавуць на вайсковую службу, бо ён ужо адслужыў свой тэрмін. Што датычыцца магчымага арышту — ён не думае, што супрацоўнікі амбасады сталі б яму хлусіць. Тым не менш, Освальд паабяцаў яшчэ раз узважыць усе гэтыя акалічнасці, датычныя яго вяртання ў Амерыку.

Далей Прусакоў патлумачыў, што ён таксама спрабаваў пераканаць сваю пляменніцу Марыну, што ехаць у ЗША немэтазгодна. Такі самы ўплыў на яе рабіла яе цётка Паліна, якая жыве ў Харкаве. У выніку гэтых гутарак Прусакоў вырашыў, што Марына не надта хоча ехаць. Аднак яна была вельмі заклапочаная тым, як жыць далей, калі ў яе будзе дзіця ад Освальда.

Прусакоў даў абяцанне працягваць працу па перакананні Освальда і яго жонкі, каб тыя змянілі сваю думку наконт паездкі ў Амерыку. Прусакоў не згадаў якіх-небудзь падазронах момантаў у паводзінах Освальда.

Мэйлеру Марына прыгадала, што харкаўская цётка сапраўды адгаворвала яе ад Амерыкі. Але цётчын сын сказаў — слухай сваё сэрца і рабі, як трэба табе.

**Дзённік ЛХО
Снежань 1961**

Затрымка пачынае раздражняць. Марына пачынае сумнявацца, ці варта ехаць у ЗША. Верагодна, з-за напружання і ад цяжарнасці, мы сварымся і ўсё не так ужо і добра, асабліва з надыходам суровай расейскай зімы.

У снежні Марыне пазванілі на працу і сказалі прыйсці ў МУС-КДБ — абедзве ўстановы месціліся ў адным будынку, і яна не была ўпэўненая, калі расказвала Мэйлеру пра сустрэчу сам-насам з сівым чалавекам у форме, ці быў ён з АВІРу ці з КДБ. Гаворка ішла пра ад'езд — матывы, намеры, ці добра падумала, ці не нашкодзіць сваякам, ці ўпэўненая ў сваім жаданні, затым суразмоўца пераключыўся на нефармальны тон і пачаў гаварыць як чалавек, які па ўзросце даводзіцца ёй дзедам, бо хто яго ведае, як там складзецца шлюб і жыццё. Яна запамніла, што пагрозаў не было.

Гэта была апошняя спроба паўплываць на рашэнне Марыны.

У храналогіі КДБ 6 снежня 1961 года Освальд звярнуўся да амерыканскага сенатара Джона Таўэра па дапамогу ў вяртанні ў ЗША. Мэйлеру далі копію перакладу гэтага ліста на расейскую.

Дарагі сенатар Таўэр!

Мяне завуць Освальд. Калі я прыехаў у Савецкі Саюз, я прад'явіў дакументы, што я — амерыканскі грамадзянін і прыехаў у Савецкі Саюз часова. Амерыканская амбасада ў Маскве знаёмая з маёй справай.

Пачынаючы з ліпеня я спрабаваў беспаспяхова атрымаць выязную візу, каб паехаць у ЗША, але савецкія ўлады адмаўляюць у дазvole мне і маёй жонцы выехаць.

Я грамадзянін Злучаных Штатаў (пашпарт № 1733242, 1959) і я

прашу Вас дапамагчы мне, таму што савецкія ўлады трымаюць мяне супраць маёй волі.

Освальд, вядома, не мог не памятаць, што адбылося падчас яго першага паходу ў амерыканскую амбасаду ў Маскве — а калі б і забыўся, пад рукой быў «Гістарычны дзённік».

Дзённік ЛХО
31 снежня 1959

У 12:30 я прыязджаю ў амерыканскую амбасаду, заходжу і кажу дзяжурнай «я хацеў бы бачыць консула», яна паказвае на вялікі журнал і кажа, «калі вы турыст, калі ласка, зарэгіструйцеся». Я дастаю мой амерыканскі пашпарт і кладу яго на стол, я прыйшоў скасаваць сваё амерыканскае грамадзянства, кажу я звычайным тонам.

Яна ўстае й ідзе ў кабінет Рычарда Снайдэра, генеральнага консула ў той час. Ён запрашае сесці. Сканчае ліст, які друкаваў, і пытаецца, чым можа дапамагчы. Я кажу, што хацеў бы ўзяць савецкае грамадзянства і хацеў бы скасаваць амерыканскае. Яго памочнік (цяпер генеральны консул) МакВікерс падымае галаву ад папераў. Снайдэр кажа — запісвае асабістую інфармацыю, папярэджвае, каб я не рабіў ніякіх крокаў перад тым, як саветы мяне возьмуць, кажа, што я «дурань», і кажа, што паперы на выхад з грамадзянства патрабуюць шмат часу на падрыхтоўку (іншымі словамі, адмаўляе мне ў скасанні грамадзянства ЗША).

Я заяўляю, што прыняў рашэнне. З гэтага дня і ў будучыні я не лічу сябе грамадзянінам ЗША. Я праводжу ў амбасадзе 40 хвілін, пакуль Снайдэр не кажа: «Калі вы не хочаце больш падрабязна расказаць пра свае марксісцкія перакананні, дык можаце ісці». Я хачу пазбавіцца ад амерыканскага грамадзянства, а ён фактычна кажа — не сёння. Я іду з амбасады, прыўзняты ад гэтага супрацьстаяння, і калі вяртаюся ў гатэль, адчуваю, што патраціў свае сілы недарэмна. Я ўпэўнены, што расейцы мяне прымуць пасля такой дэманстрацыі маёй веры ў іх.

Даволі дакладна вядома, што падумалі ў КДБ як пасля дэманстрацыі ў амбасадзе ў снежні 1959-га, гэтак і пасля дэманстратыўнага абвінавачання савецкіх уладаў у гвалтоўным трыманні амерыканскага грамад-

зяніна ў снежні 1961-га — і ў першым і ў другім выпадках пахла міжнародным скандалам.

Як патлумачылі Мэйлеру, першы скандал, падслуханы і запісаны КДБ у амбасадзе, быў настолькі гучны — Освальд павышаў голас, крычаў, што раскажа ўсе вайсковыя сакрэты — што адначасна разглядалі версіі, што гэта «легенда» ЦРУ, нават дваінога характару (спецыяльна ўсё так аперэацна-непраўдападобна, каб падмануць КДБ і пераканаць, што ЦРУ так тапорна не зрабіла б — нешта такое).

Пасля сачэння за жыццём Освальда ў Мінску і зняцця копіі з ліста да сенатара Таўэра ў КДБ пабачылі, што скандал можа быць, але з іншай прычыны. Канчаткова справа вырашалася ў Маскве, і туды былі пасланыя заключэнні мінскага КДБ і іншыя паперы, у тым ліку — характарыстыка Освальда для гараддзела міліцыі, падпісаная дырэктарам завода і начальнікам аддзела кадраў.

Мінскі радыёзавод

11.12.61

Характарыстыка

Лі Харві Освальд быў прыняты на працу ў якасці рэгуліроўшчыка эксперымэнтальнага цэху гэтага завода 13 студзеня 1960 года. Падчас працы рэгуліроўшчыкам яго праца была нездавальняючай. Не праяўляе ініцыятывы дзеля падвышэння майстэрства рэгуліроўшчыка.

Грамадзянін Лі Харві Освальд балюча рэагуе на заўвагі майстра і неахайны ў працы. Грамадзянін Л.Х. Освальд не бярэ ўдзелу ў грамадскім жыцці нашага завода і пераважна паводзіць сябе няшчыра.

Аднойчы а 7-й раніцы ў нядзелю 18 снежня 1961 года Освальдам у дзверы пазванілі — усе на выбары! У гэты дзень выбіралі суддзяў. Освальд не адчыніў. Потым прыйшлі зноў. І Освальд пачаў крычаць праз зачыненыя дзверы — гэта свабодная краіна! Так напісана ў Канстытуцыі. Ён прачытаў напалоханай Марыне цэлую лекцыю на гэтую тэму — у свабоднай краіне не прымушаюць людзей хадзіць на выбары.

Невядома, крычаў Освальд і спасылаўся на сталінскую канстытуцыю як марксіст, які яе вывучаў, ці пратэставаў як чытач Оруэла, знаёмы з феномэнам «двудумнасці». У любым выпадку, агітатараў ён напалохаў, больш не прыходзілі.

Сваю канчатковую выснову зрабіў і КДБ. Освальд найхутчэй не агент ЦРУ, але зарэкамендаваў сябе як чалавек без камуністычных прынцыпаў, які не надта хацеў працаваць і вучыцца. Толькі галаўны боль.

КДБ даў заключэнне: прырэчанняў для выдачы выязной візы Освальду няма.

На адзін галаўны боль меней.

Як той казаў — ну-ну.

Навагодні смех

Свой першы Новы год у Савецкім Саюзе Освальд сустракаў у Маскве адзін, у нумары гатэля «Метраполь» — быў у ложку а 10-й вечара, пасля паходу ў амбасаду, дзе ён заявіў пра адмову ад амерыканскага грамадзянства.

Другі Новы год Освальд правёў у Менску ў сям’і Элы Герман, у якую быў закаханы — і калі яна не прыняла прапановы, ажаніўся з Марынай Прусакавай, «каб насаліць Эле».

Напярэдадні трэцяга і апошняга Новага года ў СССР у Освальда змяніўся паштовы адрас — у снежні вуліца Калініна была перайменаваная ў Камуністычную.

Разам з жонкай яны былі запрошаныя на суседнюю вуліцу Чырвоную, 14 да Зігераў. Менавіта Аляксандр Зігер быў першым, хто параіў Освальду вяртацца ў Амерыку — і Новы год Освальды сустракалі з важнай навіной.

Дзённік ЛХО

25 снежня 1961

Раство, аўторак. Марыну выклікаюць у пашпартны стол і аддзел візаў. Ёй кажуць, што нам далі савецкія выязныя візы. Яна запаўняе анкеты і вяртаецца дадому з гэтай навіной. Выдатна (я лічу)! Новы год сустракаем апоўначы за сталом у Зігераў, яшчэ шэсць гасцей.

Як вынікае з тэксту, запіс зроблены не 25 снежня, а найраней у студзені, пасля святкавання — але галоўная навіна пра візы прыйшла менавіта перад Новым годам, і ўпершыню за шмат часу ў Освальдаў добры настрой.

**Расшыфроўка падслухоўвання КДБ
31.12.61**

ЛХО: У гэтай сукенцы ты не будзеш добра выглядаць.

Жонка: Чаму?

ЛХО: Занадта адкрытая.

Жонка: Дзе яна адкрытая? Прыгожа.

ЛХО: Не пасуе.

Жонка: А вось мае туфлі — іншая справа! Яны зусім не пасуюць.

ЛХО: Ты сапраўды не ўмееш апранацца, далібог!

Жонка: Купі мне іншыя туфлі.

ЛХО: Гэта прыгожыя туфлі.

Жонка: Гэта так. Але яны не пасуюць на зіму. Яны белыя. Ёсць зімовыя туфлі і летнія туфлі.

(ЛХО ідзе на кухню і адразу вяртаецца.)

ЛХО: Ты збіраешся надзець пінжак?

Жонка: Які пінжак? У мяне няма ніякіх пінжакоў. Ты думаеш, што ім якая-небудзь розніца, калі яны пабачаць, што гэта дрэнна выглядае?

ЛХО: Так!

Жонка: Гэта проста сукенка.

ЛХО: Не, яна непрыгожая!

Жонка: Ну, гэту я не магу надзець. Яна ўся ў дзірках. Не ведаю, што надзець.

ЛХО: Усё будзе добра. Усё будзе цудоўна.

Жонка: Ты ведаеш, што я нікому не патрэбная.

ЛХО: Езус, а што наконт Освальда? *(Цалуе яе.)* Людзі будуць на нас глядзець і казаць, вось прыгожая пара!

Жонка: Прыгожая! *(Смяецца.)* Тады я пайду ў спадніцы і свэтры. Табе проста стане сорамна.

(Паўза.)

Калі б было што насіць, я апраналася б лепш за цябе, лепш за тваіх амерыканцаў! *(Яны смяюцца.)*

Жонка: Калі б на мне былі гэтыя туфлі, калі мы ўпершыню сустрэліся, ты са мной нават не стаў бы танцаваць. *(Яны смяюцца.)*

Пасля доўгага перапынку ў расшыфроўках КДБ замест сварак і слёз з'яўляюцца смех і пацалункі.

Можа, гэтак бывала і раней, а Мэйлеру проста не паказалі, можа, назіранне праз дзірачку ў сцяне ў навагодні вечар вёў іншы чалавек — напрыклад, жанчына. Так ці іначай, але святочны настрой на той Новы год быў і нават патрапіў у архіў КДБ.

Стужку расшыфроўвалі, пэўна, ужо пасля Новага года, хаця ў КДБ у навагоднюю ноч, напэўна, працаваў аператыўны дзяжурны. І не толькі ў КДБ і ракетных войсках. Паводле практыкі, якая засталася ад сталінскіх часоў, ва ўсіх органах улады, ад ЦК партыі і Савета Міністраў да райкамаў і райвыканкамаў, ад заводаў да калгасаў на святочную ноч падвышалі пільнасць — на казённых скураных канапах і драўляных лаўках варочаліся да раніцы адказныя дзяжурныя, а раптам дзе што здарыцца ці хто пазвоніць?

Так было і з Освальдам — хаця аператыўнікі не працавалі з ім 24 гадзіны запар, пільнасць ніхто не адмяняў — да самага ад'езду.

І нават пасля.

Бомба для Хрушчова

2 студзеня Освальд напалохаў каманду вонкавага назірання КДБ — ён выйшаў з хаты са стрэльбай у руках і пайшоў на прыпынак тралейбуса (як высветлілася, здаваць зброю ў паляўнічую краму, яму нават выплацілі 18 рублёў).

Гэта быў другі пярэпалах — першы здарыўся, калі супрацоўнік, які вёў назіранне праз дзірачку ў сцяне, заўважыў падазроны дзеянні. Освальд важдася з кавалкамі металу, нечым, падобным да пораху — так робяць выбуховыя прыстасаванні. Так, прынамсі, расказалі Мэйлеру.

У КДБ падняўся вэрхал: у студзені Мінск меўся адведаць Мікіта Хрушчоў, кіраўнік партыі і ўрада.*

Тэма замаху на Хрушчова ў літаратуры пра Освальда ўзнікае, як індуктыўны ток: вось ён чуў пра выстрал у аднаго кіраўніка дзяржавы, а потым выстраліў у другога. Гаворка ідзе пра нібыта замах у Белавескай

* Газета The New York Times (06.02.1962) надрукавала паведамленне агенцтва UPI з Рыма пра карэспандэнцыю з блізкай да Масквы камуністычнай газеты L'Unita: «"Unita" паведамляе пра непацверджаныя чуткі сярод заходніх карэспандэнтаў пра замах на жыццё Мікіты Хрушчова... Замах, як стала вядома, адбыўся ў Мінску, на савецка-польскай мяжы, два тыдні таму.»

пушчы. Прысцыла МакМілан прыводзіць тры версіі, якія мог чуць Освальд ад Марыны і рабочых на заводзе: ці то ўся ахова павярнула зброю, ці то справа была ў адным ахоўніку, ці то група маладзёнаў перакрыла дарогу і стрэліла ў паветра, калі Хрушчоў наблізіўся. У якасці доказу, што так было, МакМілан спасылаецца на тое, што з Мінску Хрушчоў паехаў у Сочы і не паказваўся на публіцы тры тыдні (з чаго вынікае, што ён нават быў паранены). У наступным годзе МакМілан сама будзе ў СССР і пачуе новыя аповяды пра замахі на Хрушчова ў Маскве, Сталінградзе, Сочы і Кіславодску. Ніводная з іх не пацвярджаецца — ні ва ўспамінах самога Хрушчова, ягонага сына, ні ў працах гісторыкаў.

А ў пушчы сапраўды стралялі — на паляванні.

Супрацоўнікі КДБ не адказалі на пытанне Мэйлера, ці яны заходзілі ў кватэру Освальда ў адсутнасць гаспадароў, каб праверыць падазрэнне. «Сцяпан» сказаў, што пазней яны здолелі дастаць усё са сметніцы і правесці інспекцыю. Трывога была падманнай, скрынка аказалася лухтой, нічым. Нават не самаробным феерверкам.

Дзённік ЛХО 4 студзеня 1962

Мяне выклікалі ў пашпартны стол, бо мой дазвол на жыхарства сёння сканчаецца. Я маю цяпер амерыканскі пашпарт, таму мне выдалі зусім новы дакумент, які называецца «Пашпарт для замежнікаў». Паколькі нам далі дазвол на выезд і ведаюць, што мы паедзем, тэрмін дзеяння да 5 ліпеня 1962 года.

Прыезду Хрушчова, калі меркаваць з «Дзённіка», Освальд не заўважыў.

А без дзённіка мог звярнуць увагу, што ў суседні, добра бачны з балкона тэатр оперы і балета на аўтобусах масава прывозілі не зусім тэатральную публіку — там адбывалася сельскагаспадарчая нарада, на якой выступаў Хрушчоў. За бяспеку кіраўніка партыі і ўрада адказваў КДБ, які, як і міліцыя, працаваў у рэжыме асаблівай пільнасці. Назіранне за Освальдам у той дзень, верагодна, узмацнілі.

Калі б Освальд нейкім чынам патрапіў у залю, ён бы мог на свае вушы пачуць, як партыя кіруе, напрыклад, навукай — рэферэнты назбіралі Хрушчову прыкладаў з працы беларускіх біёлагаў. Хрушчоў смяшыў удзельнікаў нарады прыкладамі пра акадэмічнае развядзенне ў Беларусі далёкаўсходняга коркавага дрэва «аксаміту» — яго любілі зайцы, а

даследнікі засыналі ад салодкага паху, вось, маўляў, і ўся навука. А хто будзе разводзіць кукурузу квадратна-гнездавым метадам?

Але ўсесаюзную вядомасць мясцовым біёлагам прынёс іншы даследнік з Акадэміі навук — ён патрапіў аж у выступ Хрушчова на Пленуме ЦК КПСС:

У Інстытуце біялогіі Акадэміі навук Беларускай ССР тав. Крапіўны А.П. абараніў вучоную ступень кандыдата біялагічных навук на тэму: «Экалогія і гаспадарчае значэнне эўрапейскага белага бусла, чорнага бусла і звычайнай шэрай чаплі ў Беларусі». (Ажыўленне ў залі, смех.) Я прызнаюся ў сваім невуцтве — чорнага бусла не бачыў, не ведаю, ці водзіцца ён у Беларусі. Веру гэтаму вучонаму: калі ён піша, відаць, чорны бусел ёсць. Не ведаю, магчыма, гэта дысертацыя прынясе карысць нашым праўнукам, але не веру і ў гэта. Ва ўсялякім разе савецкія грошы не трэба траціць на даследаванні белага, чорнага буслоў і шэрай чаплі Беларусі. (Воплескі.)

Пасля выступаў была мастацкая частка — але калі б Освальд і патрапіў на канцэрт у тэатры, дык усё роўна не пачуў бы дыялогу ва ўрада-

вай ложы. Паводле наменклатурнага фальклору, у перапынку канцэрту Хрушчову чытаў вершы другі сакратар ЦК Машэраў. Першы сакратар Мазураў, якому толькі што моцна перапала за правал рэспубліканскіх паставак мяса ў саюзнаы фонд, сядзеў моўчкі. Хрушчоў павярнуўся да яго — а ты што надзьмуўся, заспявай нам што-небудзь. Прыпеўкі ведаеш? Ведаю, Мікіта Сяргеевіч, але толькі пра кукурузу.

Амерыканскі знак пасля паездкі Хрушчова ў ЗША ахрысцілі каралевай палёў, і новую манархію насаджалі ў СССР, як некалі скідалі старую. Народная творчасць зрэагавала на працэс па-свойму:

Выйшла б замуж за Хрушчова,

Ды баялась аднаго:

Кажуць, быццам замест ...

Кукуруза ў яго!

У такую байку з амерыканскім злакам нумар адзін аформіўся той вечар у любімым мінскім тэатры Освальда.

Не «Пікавая дама», канечне.

Рыфмы не тыя.

Пад бела-чорнымі крыламі

Да сярэдзіны лютага Освальд зробіць толькі адзін запіс у дзённіку, пра халодную зіму. Пакінем яго ў шапцы-вушанцы грэцца каля чыгуннай батарэі цэнтральнага ацяплення і збочым ненадоўга, каб паглядзець, куды завяла сцэжка выпадковага мінака-біёлага, які патрапіў у выступ Хрушчова.

Аляксандр Крапіўны скончыў Харкаўскі ўніверсітэт і быў размеркаваны на працу ў Белавежскую пушчу. Там ён і заняўся вывучэннем колькасці і харчавання галянастых птушак, як называюць буслоў і чапляў. Гадзінамі і днямі дзяжурываў ля гнёздаў, адбіраў і класіфікаваў істотаў, якіх буслы прыносілі, потым скармліваў іх птушанятам. У дысертацыі пазначана, што 28-гадовы аўтар даследаваў 30785 экзэмпляраў жывёлаў — харчовых аб'ектаў белага бусла, і 4248 — чорнага.

Sisonia sisonia, як звяртаюцца да буслоў на лаціне, птушка, мякка кажучы, не вегетарыянская і мае адпаведнае меню: жабкі, рыба, яшчаркі, змеі, слімакі, мышы, суслікі, птушаняты, у тым ліку кураняты і качаняты — больш за паўсотні розных істотаў. Крапіўны перабраў рукамі не

адзін цэнтнер здабычы і, верагодна, часам пачуваўся як на мясабойні ці рыбакамінаце. Такая была цана двух сказаў у дысэртацыі:

... белы бусел эўрыфаг з ухілам да герпетафагіі, энтамомафагіі і міяфагіі. Чорны бусел эўрыфаг з ухілам да герпетафагіі і іхтыяфагіі.*

Празь дзесяцігоддзі спецыялісты напішучь, што гэта была першая дысэртацыя па экалогіі буслоў не толькі ў савецкай навуцы — нічога падобнага не было і ў замежнай літаратуры.

Што Хрушчоў не разбіраўся ў арніталогіі, здзіўнага мала, а вось яго памочнікі былі халтуршчыкі — уставілі ў выступ факт чатырохгадовай даўніны. Дысэртацыю Крапіўны абараніў у лютым 1958-га, але адмовіўся ад прапановы застацца працаваць у Акадэміі навук у Мінску і паехаў у педінстытут у Віцебск, дзе давалі кватэру.

Там і прачытаў у газетах, што першы сакратар ЦК верыць яму, што чорны бусел сапраўды існуе, але савецкія грошы на яго траціць не варта. З камсамольскага ўзросту Крапіўны выйшаў, у партыю яшчэ не ўступіў, так што на палітычных сходах яго асабіста моцна не разбіралі, тым больш, што дысэртацыю ён абараняў у акадэмічным інстытуце біялогіі, і Хрушчоў згадаў прозвішча мінскага, а не віцебскага дырэктара.

Калі, здавалася, горш ужо не будзе, 22 сакавіка ў «Правде» з'яўляецца фельетон «З пункту гледжання Бусла», дзе ўжо сціралася розніца паміж заалогіяй і заафіліяй.

Белы Бусел піша Шэрай Чаплі:

І чаго ён прычапіўся да галянастых дзікіх птушак?! Жывем мы мірна, плодзімся мала, людзям жыць не перашкаджаем. Прывыклі абыходзіцца без чалавека. Ужо калі палюбіў птушку, любі свойскую. Пад нашым дубам — птушатнік. Там і куры, і гусі, і качкі. Ім трэба дагляд. Але Крапіўны на свойскую птушку — нуль увагі. Усё да нас, дзікіх, чэпіцца.

Праз паўтара месяца, 10 траўня 1962 года, у рубрыцы «Па матэрыялах «Правды» чытачы пабачылі ў лісце з Акадэміі навук Беларусі знаёмыя словы — крытыка прызнаная правільнай.

* У перакладзе гэта азначае, што белы бусел харчуецца ўсім, што знойдзе, але больш любіць змеек-яшчарак, павукоў-жужалёў і ўвогуле ўсё мясное. А яго чорны сваяк, хаця таксама непераборлівы, аддае перавагу французскай кухні (жабкі, яшчаркі) і японскай (сырая рыба).

Дырэкцыя і партыйная арганізацыя інстытута прынялі меры для паляпшэння дзейнасці інстытута і яго навуковай рады ў справе абароны дысертацыяў. Перагледжаная тэматыка навукова-даследнай працы і аспіранцкіх тэмаў з мэтай набліжэння іх да патрабаванняў і запытаў народнай гаспадаркі. Прынятая пастанова аб рэарганізацыі навуковай рады і абнаўленні яе складу.

Крапіўнага выклікалі ў вышэйшую атэстацыйную камісію, якая прысуджала навуковыя званні — але годнасці кандыдата навук не пазбавілі. Часы ўсё ж былі не сталінскія. Дый не арніталогія раздражніла партыйнае начальства, абурыла, хутчэй за ўсё, фармулёўка тэмы пра гаспадарчае значэнне буслоў і чапляў. Справа была не проста ў кан'юнктурнай назве.*

Кан'юнктура была нормай, але назва працы Крапіўнага выглядала горш за прыстасаванства — яна гучала як пародыя, прычым пародыя на палітыку партыі і ўрада ў сельскай гаспадарцы. Не дапамагло і тое, што заалогія сапраўды ведала пра гаспадарчае значэнне бусла — пры нашэсці саранчы буслы вылятаюць на палі і трушчаць шкоднікаў ураджаю, як пішуць у навуковых тэкстах, «у велізарнай колькасці». Крапіўны прыйшоў да высновы, што ва ўмовах Беларусі гаспадарчае значэнне птушкі хутчэй адмоўнае — яны знішчаюць такую колькасць земнаводных, што разбураюць экалогію вадаёмаў.

У наступным годзе Крапіўны з'ехаў з Беларусі ў Харкаў, дзе не толькі друкаваў манаграфіі, падручнікі пра заапсіхалогію і біяэкалогію, але й вывучаў паводзіны івалгі, спевы валасяняк і пеначак, стаў доктарам навук, прафесарам, прыязджаў на навуковую канферэнцыю ў Мінск, усё жыццё называў сябе на беларускі лад Алесем, аж пакуль не выкінуўся з вакна ў 1990-м, не перанёшы гібелі двух сваіх студэнтаў падчас палявой практыкі.

Пры жыцці пабачыла свет толькі адна яго ненавуковая кніга, якая называлася «Калі няма страху».

Кніга была не пра людзей.

* Праз месяц пасля прыезду Освальда ў Мінск у газетах друкавалася абвестка пра публічную абарону дысертацыі на атрыманне вучонай ступені доктара гістарычных навук Г.М. Ліўшыцам на тэму, не даследаваную ні Флавіем, ні Тамашом Аквінскім, ні айцамі царквы: «Класавая барацьба ў Іудэі і паўстанне супраць Рыма».

Каго бусел прынёс

У беларускай традыцыі дзяцей прыносяць бусел. У амерыканскай — таксама бусел. Хаця, напэўна, не ўзімку.

Дзённік ЛХО
15 лютага 1962

Марына збіраецца нарадзіць 1 сакавіка.

Світанак. Марына будзіць. Прыйшоў час. У 9:00 прыязджаем у шпіталь, пакідаю яе ў руках санітарак, іду на працу. У 10:00 Марына нараджае дзяўчынку. Мне паведамляюць навіну а 5-й вечара, калі я прыходжу ў шпіталь пасля працы. Мы хацелі хлопчыка. Марына адчувае сябе добра, дзяўчынка таксама.

Рэканструкцыя Мэйлера падае падзеі крыху іначай і з большай рэзкасцю. Пасля мітусні і збораў з дома выйшлі каля 09:00, доўга не маглі злавіць таксі і ў выніку паехалі ў 3-ю клінічную бальніцу на аўтобусе. Освальд яшчэ не даехаў да працы, як сяброўкі Марыны ўжо пазванілі на завод і на працоўным месцы ён ужо атрымліваў віншаванні.

Марына ляжала тыдзень — і нататкі, якімі абменьваліся муж з жонкай, урэшце патрапілі ў Камісію Уорэна і сталі афіцыйным матэрыялам следства. Цяпер гэты прыватны фрагмент мінскага жыцця выстаўлены на агульны агляд.

15 лютага 1962

Дарагая Марына,

Мы з табой зусім не чакалі дачкі, але я вельмі рады ўсё роўна. Малайчына! Як ты здолела так хутка нарадзіць? Малайчына! Ізноў малайчына! Калі табе што трэба, кажы любое жаданне, мы з табой цалкам гатовыя да Джун Марыны Освальд.

Алек*

Дарагі Алік!

Вось ты й бацька. Нават добра, што ў нас дзяўчынка.

Роды прайшлі вельмі добра і хутка. А 10-й гадзіне нарадзілася

* Освальд чакаў хлопчыка і выбраў яму імя Давід, а для дзяўчынкі Марына прапанавала імя «Джуна» са свайго любімага англійскага рамана «Сага пра Фарсайтаў».

Джун. Зашылі толькі чатыры трэшчынкі звонку. Я і сама не чакала, што ўсё будзе так хутка. Увечары, верагодна, да цябе прыйдзе цётка Валя. Яна ўжо была ў мяне сёння. Сёння нічога не прынось. Заўтра прынясі толькі кефір і салодкае. Шакалад мне ўжо нельга. Астатняе ты ведаеш.

Цалую, Марына

Дарагая!

Як ты жывеш? Кефіру няма. Што табе трэба? Ты ўжо карміла дзіця? Гэтыя фотакарткі аддай цётцы Валі, у нас яшчэ ёсць дома. Хто табе званіў сёння?

Кахаю цябе.

Алек

18 лютага 1962

Дарагая Марына,

Цётка Валя і дзядзька Ілля былі сёння ў мяне раніцай. Яна адведае цябе заўтра а 2-й гадзіне. Я сказаў, што трэба купіць. Я і Эрык учора былі ў Зігераў да 24-х гадзінаў. Як там яна, яна есць, так?

Што табе трэба? Ты можаш хадзіць? Інеса была ў цябе? Джун яшчэ чырвоная? Ты ведаеш, калі цётка Валя прыйдзе заўтра, перадай фатаграфіі ёй. Сёння цётка Люба да цябе ідзе.

Ну, пакуль.

Твой муж Алек

P.S. Я заўтра не прыйду, добра?

20 лютага 1962

Хэлоу, тата!

Алек, я не думала, што будзе так цяжка даглядаць дзіцё. Джун з'ядае ўсё чыста. Але малако прыбывае перад кожным кармленнем, і яго трэба адсмоктаць. Гэта так балюча, што лепш бы я нарадзіла яшчэ адно дзіцё. Дарагі Алек, неадкладна, адразу сёння купі і перадай мне грудны адсос, і каб гумовая груша была цвёрдая, не мяккая.

Алек, я стала так дрэнна выглядаць, што ты мяне не пазнаеш. Гэта таму, што я баюся, што Джун не бярэ грудзі. Таксама, тут не даюць паспаць колькі трэба — толькі з 2 да 5 раніцы. Не магу ўявіць, што буду рабіць дома. Алек, мне таксама пільна трэба 1 руб. 20 капеек. Урэшце, я не магу хадзіць без ліфчыка. Тут адной жанчыне купілі

два, і яна прадала адзін мне. Мне трэба ёй заплаціць. Гэта не дзеля прыгажосці, а каб не застоивалася малако. Ніхто з вас нават не думае прыносіць мне тое, што мне трэба. Усе толькі і робяць, што пытаюцца, што мне трэба. Ну, хопіць пра гэта, сканчаю.

Марына

21 лютага 1962

Дарагая Марына,

Сёння мы атрымалі ад завода вельмі прыгожыя падарункі для Джун; я ведаю, табе спадабаецца. Яны купілі 1 летнюю коўдру, 6 халодных пялюшак, 4 цёплыя пялюшкі, 2 кашулі, 3 вельмі добрыя цёплыя кашулі, 4 вельмі прыгожыя касцюмчыкі і дзве цацкі (цалкам 27 рублёў). Я ведаю, што Эрык і Аніта былі ў цябе ўчора, як табе Аніта?

Як Джун есць?

Заўтра, напэўна, я не прыйду, добра?

Кахаю цябе.

Алек

Дзённік ЛХО

23 лютага 1962

Марына выпісваецца са шпіталю, я ўпершыню бачу Джун.

У архівах Мінскага ЗАГСу дагэтуль захоўваецца запіс рэгістрацыі грамадзянкі БССР з незвычайным імем Джун.

Дзённік ЛХО

28 лютага 1962

Як патрабуе закон, іду рэгістраваць немаўля. Хачу яе назваць Джун Марына Освальд. Але гэтыя бюракраты кажуць, што яе другое імя павінна быць такім, як маё першае. Расейская традыцыя, падмацаваная законам. Я адмаўляюся, каб запісалі імя «Джун Лі». Абяжаюць пазваніць у гарвыканкам і ўведаць, бо ў мяне сапраўды амерыканскі пашпарт.

29 лютага 1962

Мне сказалі, што ніхто дакладна не ведае, што рабіць, але ўсе пагаджаюцца «давай, рабі па-расейску». Імя: Джун Лі.

Ізноў Освальд блытае даты — у лютым 1962-га было 28 дзён. Высакосным быў папярэдні год.

Джун — Юна, Юнона, таксама азначае назву месяца — чэрвень.

Чэрвеня ў Беларусі Джун не дачакаецца — не хопіць аднаго дня. 1 чэрвеня Освальды будуць ужо ў Маскве.

Антысавецкая фармацэўтыка

23 лютага, калі Освальд упершыню пабачыў дачку, быў мужчынскі дзень — Дзень Савецкай Арміі адзначалі ўсе, хто насіў пагоны, ваяваў, служыў. Прафесійным святам у доме дзядзькі Марыны цяпер лічыўся і Дзень міліцыі, але ён не мог параўнацца з размахам святкавання мужчынскага свята. Тым больш, што яно супадала з днём народзінаў цёткі Валі.

У гэты свой першы дзень дома Марына засталася адна і толькі з дапамогай суседкі здолела даць рады дзіцяці — Освальда яна паслала віншаваць цётку. Ён абяцаў хутка вярнуцца, але прыйшоў вельмі позна і на добрым падпітку — Марына ніколі не бачыла яго ў такім стане. Пілі за цётку, за дачку, за бацьку, за маці, сказаў ён жонцы і заваліўся ў ложак. Як патлумачыць Марына Мэйлеру — не прывык да гарэлкі.

Дзядзьку Марыны, баявому афіцэру падчас вайны, Іллю Прусакову гэты дзень, напэўна, запомніўся з іншай прычыны.

Рапарт КДБ

23.02.62.

Сустракаўся з агентам МУС «П» 23.02.62. Сказаў, што ён нядаўна двойчы размаўляў з пляменніцай Марынай у сувязі з маючым адбыццём ад'ездам з Савецкага Саюза ў ЗША. «П» растлумачыў Марыне неабходнасць паводзіцца годна і не браць удзелу ў антысавецкай прапагандзе ці іншых варожых акцыях, скіраваных супраць Савецкага Саюза, каб не ствараць праблемы для «П» і іншых сваякоў, якія жывуць у СССР. Марына паабяцала «П», што не будзе рабіць ніякіх дзеянняў у ЗША, якія скампраметавалі б «П» ці іншых сваякоў.

«П» працягне выхваляць гутаркі і таксама пагаворыць з «Налімам», каб пасля прыезду ў ЗША ён устрымаўся ад паклёпніцкіх выказванняў пра СССР.

«П» патлумачыў, што падчас гутаркі з Марынай, выказваючы клопат пра яе, ён пацікавіўся, ці яна заўважала нешта падазронае ў паводзінах Л.Х. Освальда ці ўчынках, што магло б сведчыць пра яго падвойную асобу. Марына заявіла «П», што нічога падобнага ў паводзінах Освальда яна не заўважала.

Падчас сустрэчаў «П» спытаў у Марыны, ці яна не баіцца, што Освальд будзе пакараны амерыканскімі ўладамі за тое, што ўцёк з ЗША. Марына ведае са словаў Освальда, што ў ЗША гэта нелічыцца злачынствам, якое пагражала б арыштам, і, быццам, паводле амерыканскіх законаў, няма падставаў, каб прыцягнуць Освальда да адказнасці за гэта, калі ён вернецца ў ЗША.

Марына ў Штатах не займалася антысавецкай дзейнасцю, але яе адказы на пытанні Камісіі Уорэна можна было ўключаць у любы падручнік пра савецкае жыццё.

— Колькі вы зараблялі ў Мінску?

— Сорак пяць, як усюды.

— За тыдзень?

— Не, за месяц. Гэта не Амерыка.

— 45 рублёў?

— Так.

— За месяц?

— Так.

— Старымі ці новымі?

— Новымі.

— І колькі гадзін вы працавалі?

— Ад 10:00 да 16:30.

— Калі вы казалі «як усюды», вы мелі на ўвазе, што аднолькава плацілі і ў вялікіх і ў малых гарадах?

— Так фармацэўтам плацяць усюды.

— Вы ашчаджалі грошы?

— Не. Я атрымаю палучку і патрачу за адзін дзень. Максімум за тры.

Марына жыла ў дзядзькі і не плаціла за кватэру, за бялізну, за ежу. Як у Мінску жылі астатнія 27 дзён у месяцы, ні сябры Камісіі, ні пазней Мэйлер не ўдакладнялі. Дый што там удакладняць.

Да камунізму заставалася толькі дваццаць гадоў.

І толькі раз на чатыры гады надараўся высакосны год з лішнім днём.

Нахабства без межаў

Калі меркаваць з дзённіка, сакавік 1962-га — даволі спакойны месяц, справы з ад'ездам рухаюцца, Освальд робіць тры апошнія кароткія запісы.

Дзённік ЛХО
24 сакавіка 1962

Марына афіцыйна звальняецца з працы.

26 сакавіка

Атрымліваю ліст ад Службы іміграцыі і натуралізацыі з Сан-Антонія, Тэхас, што заява Марыны на атрыманне візы ЗША ўхвалена! Апошні дакумент. Цяпер трэба толькі дачакацца, пакуль амбасада ЗША атрымае копію паведамлення, каб афіцыйна даць дазвол.

27 сакавіка

Атрымліваю ліст ад сп. Філіпса (у яго працуе мая маці), з гарантыяй падтрымкі маёй жонцы, калі трэба.
У гэты самы дзень пішацца ліст да маці ў Тэхас.

ЛХО — ліст да Маргарыты Освальд
27.03.62

Дарагая маці,

Мы маем быць у Штатах найпазней у траўні. Амбасада пагадзілася пазычыць мне 500 даляраў на падарожжа, а таксама яны прынялі маё сведчанне падтрымкі, так што тваё не спатрэбіцца. Аднак не спрабуй, каб твой сябра-бізнесмен скасаваў сваё сведчанне аб падтрымцы для мяне, яно калі-небудзь можа прыдацца.

Як ты кажаш, маё падарожжа сюды магло б стаць падставай для добрай гісторыі пра мяне. Фактычна, я ўжо напісаў 50 старонак нататак на гэтую тэму.

З любоўю,
Лі

Усю вясну Освальд удзельнічае ў эпістальнай вайне, у якой бяруць удзел амбасада ЗША ў Маскве, аддзел Савецкага Саюза і аддзел бяспекі

і консульських справах Дзярждэпартаменту, служба іміграцыі і натуралізацыі Міністэрства юстыцыі ЗША, і нават камандаванне корпусу марскоў пяхоты ЗША.*

**Консул ЗША ў Маскве Джозэф Норберы — Освальду
09.03.62**

Зразумела, чакаецца, што Вы абярэце самы танны від транспарту і напішаце распіску за вылучаныя сродкі.

Мы яшчэ не атрымалі дазволу на візу для вашай жонкі, але як толькі яна будзе ўхвалена, вы можаце падаць пашпарт на выязную візу ў АВІР.

* Пасля таго, як сталі вядомыя гучныя заявы Освальда ў амбасадзе падчас спробы адмовіцца ад амерыканскага грамадзянства пра гатовасць расказаць савецкаму боку ўсё, што ён ведае пра радыяры ды іншыя вайсковыя сакрэты, у яго дакументах быў зменены запіс аб звальненні з марскоў пяхоты — цяпер ён праходзіў па артыкуле «звольнены як непажаданы». Освальд напорыста патрабаваў вярнуць «ганаровае звальненне».

**Консул ЗША ў Маскве Джозэф Норберы — Роберту Оўэну, аддзел Савецкага Саюза Дзярждэпартамента ЗША
15.03.62**

Патрабуйца як найхутчэй рашэнне наконт «выключэння 243 (г)» з правілаў для Марыны Освальд. Муж часта тэлефануе і піша ў амбасаду, каб уведаць прычыну затрымкі. Нам падаецца неразумным абмяркоўваць праблему з 243 (г), паколькі можна яшчэ атрымаць выключэнне, але ўсё больш няёмка адмаўляць Освальду.

**Аддзел Савецкага Саюза — аддзелу візаў Дзярждэпартамента ЗША
16.03.62**

Аддзел лічыць, што ў інтарэсах ЗША дапамагчы Лі Харві Освальду і яго сям’і выбрацца з Савецкага Саюза і адправіць іх у ЗША як найхутчэй. Як няўстойлівая асоба з цалкам непрадказальнымі паводзінамі, Освальд можа адмовіцца выехаць з СССР ці пазней паспрабаваць вярнуцца туды, калі мы зробім немагчымым, каб яго жонка і дзіця ехалі разам з ім з Масквы.

Такія дзеянні з нашага боку таксама дазваляць савецкаму ўраду заявіць, што хаця яны выдалі выязныя візы спн. Освальд, каб пазбегнуць раздзялення сям’і, урад ЗША зробіў гэта гвалтоўна шляхам нявыдачы ёй візы. Заезд у трэцюю краіну запатрабаваў бы дадатковых расходаў ад ЗША.

Тым не менш, Вашынгтон настойвае на правіле «243 (г)», якое патрабавала, каб жонка спачатку выехала ў трэцюю краіну і адтуль пачынала візавы працэс (што стварала новыя праблемы — віза ў трэцюю краіну, пражыванне там і г.д.). І тады да справы падключаецца амбасадар ЗША ў Маскве Левэлін Томпсан, які адрасуе тэлеграму ў справе Освальда на праекткі дзяржсакратару ЗША Дыну Раску.

**Амбасада ЗША ў Маскве — дзяржаўнаму сакратару ЗША, Вашынгтон
04.05.62**

Патрабуйца рашэнне як найхутчэй пра перагляд 243 (г) для Освальд. Мы лічым неразумным абмяркоўваць праблему 243 (г),

пакуль яшчэ магчымае выключэнне, але становіцца ўсё больш няёмка адмаўляць Освальду.

Томпсан

Тэкст тэлеграмы напісаў консул Норберы, ён даслоўна супадае з радкамі яго сакавіцкага ліста ў Дзярждэпартамент. Освальд сур'ёзна даўся дыпламатам у знакі.

Консул ЗША ў Маскве Джозэф Норберы — Роберту Оўэну, аддзел Савецкага Саюза Дзярждэпартамента ЗША

08.05.62

Дарагі Боб,

Ты таксама пабачыш нашу тэлеграму ад 4 траўня ў справе Освальда. Калі выключэнне 243 (г) не будзе хутка дазволена, я думаю, нам трэба выклікаць Освальдаў і паслаць іх у Бельгію. Справа не ў тым, што нашыя сэрцы разрываюцца ад шкадавання да Освальда. Яго нахабства не мае межаў. Яго апошні ліст утрымлівае высакамернае патрабаванне, каб Дзярждэпартамент спыніў спробы атрымаць грошы на яго падарожжа ад сваякоў у ЗША. Двойчы ці тройчы апошнім часам, калі ён званіў з Мінска, я мусіў з няёмкасцю спасылацца на «праблему», якая затрымлівае вырашэнне справы яго жонкі.

Невядома, што мела большае значэнне — тэлеграма амбасадара дзяржсакратару, аргументы контрпрапаганды, міжнародная абстаноўка, але Освальду заставалася чакаць нядоўга.

Консул ЗША ў Маскве Джозэф Норберы — Освальду

10.05.62

Дарагі сп. Освальд!

З прыемнасцю паведамляю, што амбасада ў стане зрабіць апошнія дзеянні ў справе звароту па візу вашай жонкі. Дзеся гэтага вы і ваша жонка запрашаецеся прыбыць у амбасаду, калі вам будзе зручна.

Амбасада мае дзве копіі пасведчання аб нараджэнні вашай жонкі і копію пасведчання аб шлюбе. Такім чынам, ёй трэба прадставіць толькі яшчэ адну копію пасведчання аб шлюбе, тры фатаздымкі, рэнтгенаўскі здымак, аналіз крыві і даведку аб прышчэпцы воспы.

Як вам паведамлялася раней, тры фатаздымкі вашай дачкі і копія яе пасведчання аб нараджэнні таксама неабходныя для консульскага пасведчання аб нараджэнні і запісу ў ваш пашпарт. Калі ласка, пайнфармуйце амбасаду, калі вас можна чакаць.

Пасля ўсіх перашкод і затрымак дзяржаўная машына ЗША зрабіла тое, што назаўсёды ўвойдзе ў гісторыю Амерыкі — дала доўгачаканы дазвол на ўезд Освальдаў.

Хаця ў доме нумар 4 па вуліцы Камуністычнай у Мінску сітуацыя з ад'ездам выглядала хутчэй люстрана адваротнай.

Ідыёт, сабака, мязотнік, падонак

18 траўня 1962 года ў працоўнай кніжцы Освальда робіцца другі і апошні запіс:

Звольнены з завода па ўласным жаданні згодна з пададзенай заявай.

Начальнік аддзела кадрў мог уздыхнуць спакойна.

КДБ ж перадышкі не меў. Апошнія тыдні Освальда ў Мінску былі, як заўсёды, пад пільным наглядам — але субота 19 траўня хіба найбольш падрабязна прадстаўленая ў архіўнай справе.

**Расшыфроўка падслухоўвання КДБ
19.05.62**

ЛХО: Як ты магла! Цябе не было з працы недзе тры гадзіны.

Жонка: Ты ідыёт! Я нікуды з табой не еду. Можаш узяць дзіцё і ехаць. Бяры яе і едзь.

ЛХО: Заткніся. Вазьмі сваё дзіцё.

(Дзіцё плача.)

Жонка: Адчапіся. Рабі што хочаш, я з табой не паеду. Ты ніколі нічога не робіш, каб мне дапамагчы. Ідзі, кармі дзіцё. Можаш мяне забіць, але ў мяне з'явіцца малако. Ты будзеш рабіць скандалы да другой гадзіны раніцы. Я не проста пайшла з працы невядома куды — я мусіла заснуць у той паліклініцы. Гэтыя дактары як спецыяльна не чакаюць мяне.

(Плача.)

Мне што, бегчы дадому трэба было?

ЛХО: Менавіта.

(Яны ідуць на кухню.)

12:50 *(Яны вяртаюцца.)*

Жонка *(румзае):* Прэч з маіх вачэй, сабака! Мярзотнік! Не глядзі так на мяне — ніхто цябе не баіцца. Ідзі да д’ябла, падонак!

ЛХО: Вельмі добра.

Жонка: Можаш ехаць у сваю Амерыку без мяне і, спадзяюся, ты здохнеш па дарозе.

(ЛХО выходзіць. У кватэры ціха.)

Магнітафон КДБ працаваў, падслухоўванне працягвалася — але да вечара нічога новага не запісалі. Жонка з мужам калі і працягвалі размову, дык на балконе, і нават познім гасцям давялося доўга званіць у дзверы.

У расшыфроўцы КДБ яны пазначаныя як «Невядомы мужчына 1», «Невядомы мужчына 2» і «Невядомая жанчына 3». Мэйлер ужо дастаткова ведаў кола знаёмых Освальда, каб падставіць у тэкст імёны: Павел Галавачоў, муж і жонка Зігеры.

21:30

Сп-ня Зігер: Мы грукалі й грукалі!

Марына: Мы былі на балконе, нічога не чулі.

Сп-ня Зігер: Дзе ваша дачка? Будзем спадзявацца, што яна здаровая. У яе вочы яе маці — вельмі вялікія.

Лі: У яе маміны вочы, вусны, нос. Яна ўсё атрымала ад сваёй маці, і нічога ад мяне.

Сп-ня Зігер: Наступны ў вас будзе сын.

Лі: Мы ўжо атрымалі дакументы. Верагодна, ад’язджаем у аўто-рак.

Сп-ня Зігер: Як вы едзеце? Параходам ці самалётам?

Лі: З Масквы альбо цягніком, альбо самалётам. Залежыць ад таго, якую візу нам даюць.

(Усе гавораць адначасна, немагчыма разабраць.)

Сп-ня Зігер: Калі яна вырасце, яна нават не будзе ведаць, дзе нарадзілася. Можа, Джун калі-небудзь прыедзе.

Сп. Зігер: Адведаць адна рэч. Ёй толькі не трэба прыязджаць сюды жыць.

Лі: Ты паставіла чай?

Сп-ня Зігер: Не турбуйцеся за нас, усё ў парадку.

Лі: У нас ёсць шклянкі?

Марына: У нас дзве шклянкі. Таксама ёсць мой малы кубак. Ён ужо ўсё запакаваў.

Лі: Усё наша багацце. Пусты пакой.

Сп-ня Зігер: Вы шчаслівыя, канечне?

Лі: Мы шчаслівыя.

Сп-ня Зігер: Марыначка, а ты?

Марына: Я зусім не такая ўжо шчаслівая, зразумела.

Сп-ня Зігер: Дзіцё будзе бландзінкай, яна будзе прыгожая.

Лі: У яе будзе добрае жыццё, у яе ўсё будзе.

(Усе гавораць разам, складана разабраць. Прыходзіць Павел, усе трое мужчынаў ідуць на кухню.)

Кожны ў стане прачытаць гэты развітальны дыялог па-свойму. Ён аднолькава бянтэжыць, калі ўявіць яго перад невядомай будучыняй, што чакае герояў наперадзе, і калі прачытаць яго з сённяшняга дня.

Зрэшты, і для тых, хто гаворыць, і для тых, хто чытае, існуе толькі сёння. Амаль як для матылькоў.

Грошы, свабода, каханне, душа

Запіс падслухоўвання 19 траўня, у перадапошні дзень Освальда ў Мінску, быў самы доўгі за ўсю гісторыю назірання. Упершыню гучаць галасы людзей, з якімі ён сябраваў, бавіў час, якіх адведваў дома.

Расшыфроўка падслухоўвання КДБ.

Працяг.

19.05.62

Сп-ня Зігер: Марыначка, ты нават не ведаеш, як я табе зайздросчу, ты такая здаровая.

Марына: Я прыеду з дачкой, і не ведаю, можа, будзе цяжка, можа, ён не знойдзе працу.

Сп-ня Зігер: Чаму ён не знойдзе працу? Уладкуецца, усё будзе добра, у вас будзе ўсё, у вас будзе свабода.

Марына: Будуць грошы, будзе свабода.

Сп-ня Зігер: Божа, як я ненавіджу жыццё ў гэтым горадзе. У цябе няшмат бялізны. Ці маеш камод? Божа, а ў нас столькі барахла! Колькі ўсяго мы прывезлі! І колькі раздалі! Была шафа, ложка, люстэрка ў дубовай аправе, вялізнае. І посуд! Прадалі ўсё.

Марына: Напачатку вы, напэўна, нічога гэтага не мелі?

Сп-ня Зігер: Так, я памятаю як учора. Яму быў дваццаць адзін. Мне дваццаць чатыры, я была старэйшая за яго.

Марына: Вы выглядаеце, быццам вы маладзейшая.

Сп-ня Зігер: Як у вас з грашыма?

Марына: Мы ашчаджалі. Мы абое такія.

Сп-ня Зігер: Колькі гэта каштуе?

Марына: Адзін квіток 440 рублёў. На дваіх.

Сп-ня Зігер: А цётка крыху не дапамагла?

Марына: Не.

Сп-ня Зігер: Дзякаваць Богу, вы едзеце. Гэта лёс, ты сустрэла свайго каханага амерыканца.

Марына: Адно скажу, ён мне дапамагае.

Сп-ня Зігер: Самае галоўнае, каб у яго не было іншай жанчыны.

Марына: Хто ведае, можа і я не заўсёды буду добрая для яго. Я не скажу, што сапраўды добрая.

Сп-ня Зігер: У цябе добрая душа.

Марына: Напачатку ён быў засмучаны, што ў нас дзяўчынка, а не хлопчык, але цяпер ён не супраць.

Сп-ня Зігер: Зусім не, ён яе палюбіць.

Марына: Ён яе любіць і цяпер.

Марына, натуральна, не хоча выносіць смецця з хаты — муж ужо і дапамагае, і кахае, а жонка ўжо крытычна глядзіць на сябе. Але падслухач КДБ робіць выснову, што такая гутарка не ўяўляе цікавасці для дзяржбяспекі, і замест поўнага дыялогу абмяжоўваецца кароткім пераказам у дужках:

Яны гавораць пра дзіцё, пра той факт, што некаторыя мужы дрэнныя, п'юць ці дрэнна абыходзяцца з жонкамі.

Як матылькі, мільгаюць, каб знікнуць на дзесяцігоддзі ў архівах КДБ, жыццёвыя гісторыі, разважанні, страхі і спадзяванні.

Сп-ня Зігер: Можа, калі-небудзь ты прыедзеш нас адведаць.*

Марына: Там лягчэй жыць. Ён будзе больш зарабляць, чым тут. Што ён тут можа рабіць? Працуеш, працуеш і зарабляеш капейкі.

Сп-ня Зігер: Дзіўна, што твая цётка табе не дапамагла — яна магла хаця б купіць табе падарунак.

Марына: Пра што вы кажаце! Яна нават пялюшкі для Джун не купіла. Ён і яна зарабляюць тысячы. Яны маглі хаця б нешта купіць. Я не прашу дарагія падарункі, можа быць, маленькую шапачку за 40 капеек. Вось дзяўчаты з аптэкі дапамаглі — адна прыносіла пялюшкі, другая яшчэ нешта. Кожная дробязь дапамагае.

Сп-ня Зігер: Ты ўжо развіталася з цёткай?

Марына: Яшчэ не.

Сп-ня Зігер: Калі ты ёй сказала?

* Марына Освальд упершыню пасля ад'езду гаварыла з цёткай па тэлефоне ў 1992-м і прыезджала ў Мінск у 2003 годзе.

Марына: Я думаю, яны атрымалі мой ліст пазаўчора. Я сказала ёй, што мы ад'язджаем. «Ты звар'яцела! Ты ўсё ж ад'язджаеш!»

Сп-ня Зігер: Едзеш за мужам. Куды голка, туды нітка.

(Яны гавораць, як Марына апранеца на дарогу; гавораць пра мэблю: колькі, больш-менш, за яе дадуць; гавораць пра дзіця.)

Здаўся нават перапісчык КДБ — калі раней усе рэплікі старанна пераносіліся ў друкаваны тэкст, апошняя стужка аказалася занадта доўгай. Замучыўся аператыўны работнік ці работніца, а можа, начальства падганяла — цікавілі апошнія гадзіны перад ад'ездам, трэба абавязкова прачытаць, што там у апошні вечар адбылося, пра што дамаўляліся, каб прыняць, калі трэба, аператыўна-следчыя захады.

Нагода для такой хады думак сапраўды ўзнікла.

Спецтэхніка падвяла

На апошнія паўгадзіны падслухоўвання ў расшыфроўцы спатрэбілася крыху менш за дзве з паловай сотні словаў. Але не таму, што суразмоўцы раптам змоўклі ці сталі тлумачыцца знакамі — спецтэхніка падвяла.

Расшыфроўка падслухоўвання КДБ. Працяг.
19.05.62

Марына: Алік, хадзі сюды, яна спіць.

22:40 *(Лі, Павел і сп. Зігер вяртаюцца з кухні.)*

Сп-ня Зігер: Ну што, Алік, будзеш па нас сумаваць?

Лі: Канечне, будзем сумаваць.

(Усе крычаць, немагчыма расчуць, што; Павел робіць фатаздымкі. Усе гавораць адначасна, немагчыма расчуць.)

Сп-ня Зігер: Мусіш паабяцаць навучыць дзіцё расейскай мове.

Лі: Абяцаю.

Сп-ня Зігер: Расейскую добра ведаць. Ніколі не зашкодзіць. Хіба дрэнна, што ты разумееш?

(Мужчыны гавораць пра радыё; жанчыны пра свае праблемы; немагчыма нічога зразумець.)

Павел: Мытня не будзе глядзець.

Марына: У любым выпадку, яны не глядзяць усё, яны робяць гэта выбарачна.

Сп-ня Зігер: Калі мы прыбылі ў Адэсу, там быў велізарны склад; кожны прывёз 7 ці 8 скрыняў. Мы прывезлі піяніна, каляску, чатыры вялізныя камоды, поўныя ўсякай усячыны — кожны прывёз палову вагона рэчаў. А ўкраінкі казалі: «Паглядзіце на іхняе дабро, а нам кажуць, што там людзі паміраюць з голаду». А мае дзяўчаты, калі прыехалі, былі на высокіх абцасах: «Паглядзіце на абцасы!» Мы былі як прыбітыя, можаце ўявіць. Рэчы так змяніліся за апошнія пяць гадоў!

Павел: Да горшага?

Сп-ня Зігер: Да лепшага. Будзем спадзявацца. Мне надакучыла жыць і пакутаваць у такой краіне, як Расея, самай вялікай і самай багатай.

Павел: Урэшце, колькасць бомбаў у кожнай краіне не такая й жалівая. Калі бомбаў досыць, ніхто не пачне вайну.

Сп-ня Зігер: Трэба быць вар'ятам.

Павел: Кажуць, мы ўзбройваемся, бо амерыканцы хочуць вайны. У амерыканцаў была бомба раней, чым у нас; чаму яны не напалі тады? Яны не хочуць вайны. Ніхто не хоча вайны.

Сп. Зігер: Невядома, ці будзе вайна ці не.

Павел: Дзве сістэмы могуць існаваць вельмі доўга.

Сп. Зігер: Калі марксізм сапраўды слушны, тады капіталізм памирае, сканчаецца, і будзе толькі адна сістэма. Калі ён не слушны, тады камунізм доўга не пратрывае. Камунізм змяніўся, калі параўнаць яго з камунізмам, апісаным Энгельсам і Марксам.

(Трэск; нічога не чуваць.)

Сп-ня Зігер: Да пабачэння.

Сп. Зігер: Пабачымся перад ад'ездам.

23:10 *(Сп. і сп-ня Зігеры сыходзяць.)*

У гэтай трэцяй частцы дыялогу Освальд гучыць толькі двойчы — калі кажа, што будзе сумаваць і абяцае вучыць дачку расейскай мове. Ягонья меркаванні пра марксізм-камунізм пасля двух з паловай гадоў у СССР, пра ядзерны арсенал і магчымасць вайны засталіся схаванымі за мікрафонным трэскам і рознагалосай гамонкай усёй грамады.

У расшыфроўцы КДБ асобна падкрэсленыя толькі словы Паўла Галавачова пра мытню. Невядома, ці была падслуханая і запісаная размова, дзе Освальд казаў жонцы перад ад'ездам, каб тая здабыла з аптэкі якія-небудзь наркатыкі — Марына сама расказала гэта Мэйлеру (ніякіх наркатыкаў яна не здабывала).

Але КДБ мог ведаць пра яшчэ адну рэч, якую той хацеў бы вывезці — рукапіс.

Нататкі антысаветчыка

У канцы лета 1961-га Освальд пачаў рыхтавацца да сваёй будучай ролі ў Амерыцы — чалавека, які бачыў два светы, і які за міфамі халоднай вайны здолеў разгледзець сапраўдную карціну.

Ён пачаў пісаць па начах так зацята, што Марына нават спыталася, ці ён часам не спіён.

— **І што, калі так? Што б ты зрабіла, калі так?**

І толькі пабачыўшы, як яна разгубілася, сказаў, што жартуе, піша ўспаміны пра новае жыццё. Да ад'езду паспеў напісаць паўсотні старонак.

Ці ведалі назіральнікі КДБ пра рукапіс, з матэрыялаў, якія далі Мэйлеру, не вынікае. Але ён пісаў маці пра гэтую сваю працу, лісты чыталі, размовы падслухоўвалі, так што сакрэтам гэта наўрад ці было. Тым не менш, ён паспяхова перавёз напісанае праз мяжу.

Освальд азагаловіў рукапіс «Калектыў — жыццё расейскага рабочага». Больш пасавала б назва «Нататкі антысаветчыка».

Аднаўленне Мінска — цікавая гісторыя мужнасці яго будаўнікоў. У таталітарнай сістэме вялікія сілы могуць быць прыведзеныя ў дзеянне пад жорсткім кантролем. Архітэктурнае планаванне можна назваць якім заўгодна, апроч як сучасным, але так пабудаваныя амаль усе расейскія гарады.

Калі першы сказ быццам спісаны з брашуры Інтурыста, дык таталітарны прыметнік падпадаў пад артыкул 57 Крымінальнага кодэксу БССР 1960 года, бо знеслаўоляў савецкі дзяржаўны і грамадскі лад і караўся зняволеннем да сямі гадоў з высылкай ад двух да пяці гадоў ці без яе. Жонку можна было пасадзіць альбо за захаванне рукапісу (той самы артыкул), ці даць ёй ад аднаго да пяці (артыкул 86.1. Укрывальніцтва дзяржаўных злачынстваў).

Аледалей антысаветчыка змяняе назіральнік — трохі больш уважлівы і дасведчаны, чым звычайны турыст, хаця і не нашмат.

За аэрапортам, які служыць усходняй мяжой, перад намі вялікая раскінутая гарадская забудова, якая толькі выглядае як горад. На даляглядзе заводскія карпусы і коміны сведчаць пра яго індустрыяльны характар; я кажу «выглядае», бо самы высокі будынак — дзевяціпавярховы Дом урада на адным канцы галоўнай вуліцы, праспекта Сталіна, які даўжэйшы за дзве мілі, адзіны такі бульвар у рэспубліцы. Усе астатнія вуліцы — вузкія брукаванкі, якія ўюцца праз горад, як каменныя рэчкі, ад галоўнай вуліцы, і выходзяць на абшырныя паркі.

Дызайн і змест гэтых вуліц вельмі паказальны. З поўначы на поўдзень гэтая прамая, як страла, гарадская артэрыя змяшчае на працягу першых дзвюх міляў цэнтральнага раёна гатэль «Мінск» і Га-лоўпаштакт.

Гатэль быў пабудаваны ў 1957 годзе на загад Хрушчова, якога засмуціў той факт, што падчас яго афіцыйнага прыезду ў Мінск у сталіцы Беларусі існаваў толькі адзін стары, занядбаны гатэль. Га-

гэть пабудаваны за тры месяцы, рэкорд для ўсяго Савецкага Саюза, мае больш за 500 пакояў. Сучасны, добра пабудаваны, з добрым абслугоўваннем гатэль прымае мноства турыстаў, якія едуць з Нямецчыны і Польшчы праз Мінск у Маскву.

Тут Освальд паўтарае байку, якую мог пачуць ад сваіх перакладчыц. Гатэль пачалі будаваць у 1957-м і скончылі ў 1959-м. З усіх будынкаў цэнтральнай часткі праспекта гэты, бадай, самы непрыгожы і яўна выпадае з усёй архітэктурнай стылістыкі. Мікіта Хрушчоў падчас прыездаў у Мінск спыняўся ва ўрадавай рэзідэнцыі на Бранявым завулку, але да выгляду гатэля мае наўпроставое дачыненне. Падпісаная ім у лістападзе 1954 года пастанова «Аб ліквідацыі лішкаў у праектаванні і будаўніцтве» нанесла смяротны ўдар сталінскаму класіцызму: упрыгожанні фасадаў, бельведэры, эркеры, дэкаратыўныя каланады і порцікі перасталі адпавядаць лініі партыі.

У пастанове згадваўся Мінск. Гарадское начальства спешна пасылала рабочых збіваць калоны і порцікі, замуроўваць аркі, зносіць балюстрада з будынкаў, якія яшчэ не былі здадзеныя дзяржаўным прыёмачным камісіям.

А самы, бадай, прыгожы будынак на праспекце паспелі завяршыць да хрушчоўскай пастановы — ён знаходзіўся насупраць гатэля:

Паштамт перапрацоўвае ўсю пошту, якая прыходзіць і выходзіць з горада. Пабудаваны ў 1955 годзе, на ўваходзе чатыры калоны ў грэцкім стылі.

Освальд памыляецца — паштамт пачалі будаваць у 1949-м і скончылі ў 1953-м. Варта дадаць, што менавіта тут прадавалі авіяканверты для замежжа, сюды ў спецыяльную шчыліну можна было кінуць паштоўку за мяжу, і тут, у круглай залі пад шкляным купалам з 18 калонамі і 15 эркернымі вокнамі, калі стаць каля чацвёртай калоны злева і сказаць нешта шэптам, чалавек, які сядзіць за столікам метраў за дзесяць, здзіўлена азірнецца — хто гэта шэпча ў вуха, такое там дакладнае і акуратнае рэха. Як рукі перлюстратараў, якія вывуджвалі з агульнай купы лісты Освальда ў Амерыку, расклеівалі, капіявалі і заклеівалі зноў.

Далей па праспекце крама адзеньня і дзіцячая крама. Цэнтральны кінатэатр, найлепшы ў Мінску, змяшчае 400 чалавек у маленькай залі без вентыляцыі. За ім абутковая крама, насупраць праз вуліцу

цэнтральны салон прыгажосці, цэнтральная аптэка, гастронам і мэблевая крама.

Зігзагам абабегшы адразу восем адрасоў у трох сказах, Освальд крыху зніжае тэмп каля наступнага будынка:

Далей ідзе Міністэрства ўнутраных справаў на чале з жорсткім армейскім палкоўнікам Мікалаем Аксёнавым з «народнай міліцыі». Ён мае пасаду міністра ўнутраных справаў. На рагу знаходзіцца яго падраздзяленне, КДБ, Камітэт унутранай бяспекі (разведка і тайная паліцыя).

Ці пакрыўдзіліся куратары Освальда, што ён так і не здолеў разабрацца ва ўзаемаадносінах МУС і КДБ ці, наадварот, усцешыліся, што так добра працавалі з амерыканцам, што той нават грозную абрэвіятуру не здолеў грамадна расшыфраваць — невядома. Імя міністра МУС пераблытана — ён Аляксандр, але прозвішча згаданае дарэчы: менавіта да яго ў адчай звярталася Марына па выязную візу, і хоць ён яе не прыняў, візу ўрэшце далі. Рашэнне, зразумела, прымаў не беларускі міністр.

Праз дарогу заўсёды шматлюдная кніжная крама на праспекце, а насупраць яшчэ больш шматлюдны рэстаран, адзін з пяці ў горадзе, дзе за два рублі наведнік можа набыць смажаны язык ці курьцу з бульбай і тушанай капустай, а не проста «катлеты» (хлеб і мясны фарш) ці шніцэль (дзе крыху болей мяса і менш хлеба) і біфштэкс (адна перамолатая ялавічына), якія падаюцца з бульбай, капустай і часам з макаронамі. Іх заўсёды падаюць у рабочых сталожках і стаячых кафэ, адкрытых уначы. Часам можна купіць салодкія булачкі, каву, восеньскую садавіну, таксама можна ўзяць салаты і памідоры. Побач з кафэ, якое называецца «Вясна», — булачная. Тут за 13 капеек можна купіць белы батон (без упакоўкі), за 7 капеек — розную салодкую выпечку і за 20 капеек бохан чорнага хлеба. (Бохан чорнага ўдвая большы за белы і такім чынам больш танны ў пераліку за кілаграм і карыстаецца большым попытам. І яшчэ, чорны хлеб з-за цвёрдай скарынкі выключна доўга застаецца свежым.)

Тут Освальд ізноў пераходзіць праспект — вяртаецца да кніжнай крамы, ідзе далей уніз да «Ласунка».

Насупраць гэтай булачнай — крама цукерак. Гэта дзіцячая краіна мараў з цукерак і шакаладу, хаця з-за клімату шакалад каштуе ў чатыры разы болей, чым у ЗША. За чатыры унцыі трэба заплаціць 60 капеек. Шакалад карыстаецца вялікім попытам, бо расейцы — ласуны. Тут заўсёды натоўп. Яшчэ далей мы падыходзім да адзінага ўнівермага ў Мінску, ГУМа, што азначае «дзяржаўная ўніверсальная крама».

Падрабязны пералік тавараў і цэнаў з падарожжа па ўнівермагу ўжо прыводзіўся, адзначым толькі дакладную гэтым разам расшыфроўку назвы крамы — не галоўная, як шмат хто лічыць, а дзяржаўная. Дзяржаўная не таму, што іншыя вакол былі прыватныя, а — важная, як узнагарода ці таямніца. Ці як бяспека.

Перад тым, як выйсці на плошчу Сталіна, на канцы цэнтральнага раёна праспекта знаходзім два стаячыя кафэ самаабслугоўвання. Гэтыя кафэ месцяцца адно насупраць аднаго праз праспект. Звонку і ўсярэдзіне яны абсалютна аднолькавыя, у абодвух падаюць аднолькавыя стравы за аднолькавы кошт. Чаму іх не па-

будавалі на розных канцах праспекта ці нават на розных канцах плошчы — невядома. Хаця гэта было б больш зручна. Прычына, магчыма, палягае ў тым, што архітэктурныя планы для ўсіх гарадоў Савецкага Саюза прысылаюць напрасці з Масквы, што, як можна ўявіць, з'яўляецца вялікай адказнасцю для архітэктара. Паколькі ў СССР за памылкі расплачваюцца галавой, лагічнай прычынай стандартнай архітэктуры з'яўляецца тое, што найпрасцейшы спосаб пабудовы вуліцы — самы бяспечны.

Лагічна было б у рэчышчы гэтых архітэктурных назіранняў згадаць якраз такое вырашэнне з помнікамі правадыроў: на адным канцы праспекта бронзавы Ленін, на другім — бронзавы «Ленін сёння». Але ў мінскіх нататках 9-метровая бронзавая статуя Сталіна на 9-метровым гранітным пастаменце не згадваецца.

У фотаархіве Камісіі Уорэна няма ніводнага здымка, які звычайна робяць людзі ў чужым горадзе — на фоне адметнага помніка, «Сталін і Освальд». Ці «Ленін і Освальд».

Ну, а з Дзяржынскім увогуле быў бы класічны здымак.

Але адсутнасць здымкаў азначае толькі адсутнасць здымкаў, не больш.

Освальд і Сталін

Першы раз Освальд пабачыў Сталіна на дзень свайго 20-га нараджэння, калі адведаў маўзалеі з дзвюма муміямі ў Маскве. Апошні — у лістападзе 1961-га ў Мінску.

17 кастрычніка ў Маскве пачаўся самы доўгі пасляваенны зезд КПСС, 22-гі, які цягнуўся паўмесяца і завяршыўся вынасам сталінскай муміі з маўзалея.

ЛХО — Роберту Освальду

01.11.61

Дарагі Роберт,

мы чулі па радыё, што расейскія ўлады вырашылі прыбраць цэла Сталіна з Краснай плошчы. Гэта тут вялікая навіна, для мяне вельмі смешная. Калі я слухаю радыё альбо якога-небудзь паліт-

камісара, я заўсёды думаю пра кнігу Джорджа Оруэла «1984», дзе «двудумства» з’яўляецца ладам жыцця таксама. У кожным разе, тут усё вельмі цікава, і людзі ў цэлым простыя і добрыя. Ну, гэта амаль усе навіны з Мінска. Твой брат Лі.

Ні ў «Гістарычным дзённіку», ні ў «Калектыве» Освальд пра Сталіна адмыслова нічога не піша. Але нягледзячы на іронію ў лісце да брата, хрушчоўскія змены яго ўразілі. Па вяртанні ў Амерыку ён дапоўніў мінскія нататкі падзеямі лістапада 1961 года:

Новая эра

У Мінску быў манумент Сталіну, 35 футаў вышынёй, які стаяў нават пасля выкрыцця Сталіна Хрушчовым, у той час як помнік Сталіну ў Ленінградзе быў адразу знесены. Гэтая вялізная канструкцыя з бронзы і мармуру стаяла так доўга, як гэта было магчыма, дзякуючы намаганням цвёрдакаменнага сталінца, такога, як палкоўнік Пятроў, начальнік АВІРу ў Мінску, і іншых. Аднак пасля 22-га з’езду, калі Хрушчоў ізноў развянчаў Сталіна, 5 лістапада, за два дні да рэвалюцыйных святаў, атрад у 100 чалавек

з'явіўся на плошчы Сталіна (новая плошча Леніна), і з бульдозерамі і палезабойнымі машынамі пачаў зносіць (не здымаць) помнік. Яны рабілі гэта з вялікім энтузіязмам, бо ўжо на другі дзень пасля таго, як яны прыбралі 10 тон бронзы, пяць чалавек старэйшага пакалення прыйшлі на плошчу і былі абсмяяныя саркастычным маладзейшым пакаленнем.

Самым знакамітым у разбурэнні гэтага гіганцкага манумента было тое, што праца спынілася 6 лістапада, але распачалася ізноў 7-га, у той самы дзень, калі побач праходзіў вялікі парад рабочых. Помнік быў якраз насупраць трыбунаў.

На вачах усіх людзей і рабочых разбурэнне Сталіна і сімвалічнае заканчэнне сталінізму (надзея Хрушчова) было завершанае.

Але Беларусь разам з радзімай Сталіна Грузіяй — усё яшчэ апірышча сталінізму. І адраджэнне сталінізму вельмі, вельмі магчымае ў гэтых дзвюх рэспубліках.

У гэтым тэксце Освальд зрабіў паўтузіна памылак і адно прадказанне. У Ленінградзе сталінскія помнікі (іх было пяць) дэмантавалі не раней, а адначасна з Мінскам; хоць палкоўнік Пятроў быў насамрэч генералам і старшынём КДБ, ён не мог ні захаваць, ні разбурыць помнік без каманды з Масквы; у Мінску манумент знеслі за адну ноч — плошчу ачапілі войскам, сторгнулi статуі, але потым доўга і цяжка дзяўблі пастамент, які трымаўся на вялізным бетонным фундаменце. Бронзавую фігуру транспартавалі на склады гарадскіх камунальных службаў, а кавалкі пастамента адвозілі на суседняе будаўніцтва музычнай школы пры кансерваторыі, дзе яны былі закапаныя ў фундамент. Плошчу Сталіна тады перайменавалі не ў «Леніна», а ў «Цэнтральную», і гэты назоў яна захоўвала аж да 1984-га.

У архівах камісіі Уорэна наступнымі за эсэ «Новая эра» ідуць нататкі Освальда пра камуністычную партыю Амерыкі. Спачатку ён прапанаваў мясцовай філіі свае паслугі, энтузіязму прапанова не выклікала, і тады Освальд абвінавачвае партыю ў здрадзе. Маўляў, яна ператварылася ў рычаг замежнай сілы для скідання ўрада ЗША — і не дзеля свабоды ці высокіх ідэалаў, а дзеля сервільнага згодніцтва з жаданнямі Савецкага Саюза, не самай, як высветлілася, узорнай сістэмы.

Саветы здзейснілі злачынствы, непараўнальныя нават з тым, што рабілі на пачатку капіталістычныя краіны — зняволенне сваіх людзей, масавыя знішчэнні, тыповыя для Сталіна.

Прыгнёт індывідуальнасці, строгая рэгламентацыя пры Хрушчове.

Дэпартацыі, мэтанакіраванае абмежаванне харчавання насельніцтва Расеі. Забойства гісторыі, прастытуцыя мастацтва і культуры.

Так чытач Оруэла падкарэктаваў сваё захапленне Савецкім Саюзам пасля вяртання ў Амерыку.

А ў «Новай эры» патрабуе папраўкі яшчэ адна недакладнасць — прадказанне, што адраджэнне сталінізму «вельмі, вельмі магчымае» ў Грузіі і Беларусі.

Памыліўся, як стала відаць праз паўстагоддзя. Можа таму, што ў Грузіі ніколі не быў.

Нататкі антысаветчыка. Працяг

Кніга, якую Освальд пачаў пісаць у Мінску, чытаецца цяжкавата.

Магчыма, таму, што аўтар нічога не піша пра сябе, а найўна спрабуе вырашыць навукападобную задачу — ахапіць увесь спектр савецкага жыцця.

Ён падае перапісаныя аднекуль статыстычныя звесткі пра колькасць студэнтаў, наклады газет і часопісаў, санаторнае абслугоўванне, піянерскую арганізацыю і камсамольскіх актывістаў, глумачыць інстытут прапіскі і прыводзіць лічбы хабару за пячатку (60-100 руб.), закранае карупцыю ў гандлі, дзе замест ялавічыны могуць падсунуць каніну, параўноўвае, што на 12 кінатэатраў у Мінску прыпадае 58 агітпунктаў, дзе не толькі раздаюць камуністычныя брашуры, але там ёсць тэлефон і кожны можа зайсці і зрабіць данос на іншага члена партыі ці любога грамадзяніна.

Хто яму расказваў гэтыя гісторыі, крыху падагнаны пад оруэлаўскі «1984», невядома, але ў лічбах недакладнасці: у Мінску было 17 кінатэатраў, а агітпункты былі ў кожнай школе, цэху, установе і налічвалі многія сотні.

І, канечне, даносчыкі давалі рады і без тэлефоннай дапамогі агітпунктаў.

Хаця, магчыма, задача рукапісу «Калектыў» не такая і наіўная — яго пры жаданні можна разглядаць і як пераадоленне сваіх ілюзіяў, і як падрыхтоўку да трыумфальнага вяртання ў Амерыку з гатовай кнігай.*

Калі паспрабаваць расставіць паводле значнасці будынкi, якія прэтэндуюць на ролю галоўных у мінскім жыцці Освальда, дык на трэцяе месца пасля КДБ і дома, дзе ён меў кватэру, прэтэндуе Палац прафсаюзаў. І Освальд не абмінае месца, дзе ён сустрэў будучую жонку.

Яшчэ адна характэрная і цікавая пабудова ў Мінску — будынак Прафсаюзаў. Там ёсць канцэртная зала, памяшканні для заняткаў і пераапраанання аматарскіх калектываў, якія там час ад часу выступаюць, і невялікая танцавальная зала. Там няма, як можна было б падумаць, прафсаюзнага офіса... Унушальная будыніна выглядае як грэцкі храм з фігурамі на версе пад трохкутным дахам, які абапіраецца на вялікія белыя мармуровыя калоны. Аднак, калі прыгледзецца, дык пабачыш не аголеных грэцкіх багоў, а — злева направа — даследніка з мікраскопам, муляра з вядром, спартсмена ў трэнерачным касцюме і больш сімвалічную скульптуру мужчыны ў двухбортным касцюме з партфелем — відавочна, бюракрат альбо інтэлігент.

Са свайго балкона Освальд добра бачыў будынак на вуліцы Карла Маркса, 38 — тады ЦК кампартыі. І ў сваёй прагулцы па Мінску ён перасякае сквер каля тэатра Янкі Купалы:

Васьміпавярховы жоўты будынак з металу і цэглы, прастакутнік, амаль без аляпаватых упрыгожанняў, якія можна бачыць амаль на ўсіх гарадскіх будынках. «Першы сакратар ЦК КП Беларусі» — такі важны тытул мае невысокі поўны мужчына, якому пад шэсцьдзесят, К.Т. Мазураў. Яго рэдка можна пабачыць на вуліцы, разам з сям'ёй ён займае вялікую васьміпакаёвую кватэру на апошнім паверсе дому на праспекце Сталіна. Уваход у будынак ахоўвае днём і ноччу міліцыянер у форме, які правярае пропускі і не пускае асобаў без дазволу. Мазураў кіруе і кантралюе ўсю дзейнасць

* Кніга ніколі не была выдадзена. Пасля прыезду Освальд замовіў перадрук машыністыцы, але пасля паўсотні старонак кінуў працу з ёй. Машыністка хацела працягу, яе зацікавіла незвычайная гісторыя — але ў Освальда не было грошай. У такім выглядзе рукапіс і далучаны да матэрыялаў Камісіі Уорэна.

у рэспубліцы з паўнамоцтвамі, якіх не мае ніводзін губернатар у ЗША, бо яго ўладу нельга абмежаваць судовымі пастановамі ці забаронамі, як гэта часта здараецца ў ЗША. Мазураў падначалены наўпрост Маскве і прэзідыума партыі на чале з Хрушчовым.

Не згадаўшы Дома афіцэраў і штаба паветранай арміі, які чамусьці месціўся на праспекце ў шэрым будынку без шылды, не звярнуўшы ўвагі на цырк, перайшоўшы мост праз Свіслач, прапусціўшы дом-музей 1 з'езду РСДРП, Освальд адразу падыходзіць да суседняга са сваім дома:

Радыётэлектстанцыя ў Мінску ўяўляе сабой чатырохпавярховы бетонны будынак па адрасе вуліца Калініна, 6 каля невялікай рэчкі Свіслачы. За ім стаіць унушальная стальная радыёвежа вышынёй 500 футаў, самая высокая пабудова ў Беларусі. Радыёвежа і будынак абнесены высокай агароджай, якую патрулююць узброеныя ахоўнікі з сабакамі. Уваход у двор магчымы толькі праз будынак, і без прад'яўлення ўзброенаму ахоўніку спецыяльнага пропуску нельга ўвайсці.

Выканаўцаў здымаюць у іншай студыі каля цэнтру, адкуль канцэрты і пастаноўкі перадаюцца на станцыю і на вяшчальныя вежы. Такім спосабам надзвычай важная сістэма камунікацыі застрахаваная ад сабатажу ці захопаў, падобных да такіх, якія часта здзяйсняюць лацінаамерыканскія контррэвалюцыянеры альбо незадаволеныя элементы.

Разабрацца, хто тады чым быў незадаволены ў дыктатурах Лацінскай Амерыкі даволі цяжка, але, паводле тону, Освальд ухваляе захады супраць такіх элементаў. Аднак тое, што ён піша далей, магло расцэньвацца як збор сакрэтных і «іншых» звестак, як элегантна было сфармулявана ў савецкім крымінальным кодэксе, для выкарыстання на шкоду інтарэсам СССР:

Непадалёку ад тэлевежы, за 4 кварталы на ўсход на вуліцы Даўгабродскай стаяць яшчэ дзве вежы, кожная прыблізна па 200 футаў. Яны не займаюцца вяшчаннем. Фактычна, зусім наадварот. Гэтыя вельмі заўважныя канструкцыі з высакавольтнымі кабелямі паміж сабой з'яўляюцца вежамі глушэння перадачаў на кароткіх хвалях з-за мяжы.

Галоўнай мішэнню для гэтых вежаў-глушылак з'яўляюцца мюнхенскія і вашынгтонскія перадатчыкі праграмаў Голасу Амерыкі. Часам іх выкарыстоўваюць для глушэння расейскамоўных перадачаў Бі-Бі-Сі і з Францыі.

Дома ў Освальда быў прымач з кароткімі хвалямі, і ён нярэдка слухаў навіны. Марына ўспамінала, як у верасні 1961-га ён праслухаў гадзінную прамову Джона Кенэдзі ў ААН, прысвечаную Берлінскаму крызісу. Голас Кенэдзі быў скажоны, гук плаваў, часам нельга было расчуць асобныя словы, і Освальд чартыхаўся кожны раз, калі хваля знікала.

Гэтыя вежы таксама ахоўваюць узброеныя вартаўнікі, і ўваход на абнесеныя дротам участак і да вежаў забаронены без пропуску. Вядома, што колькасць электраэнергіі, якую спажываюць гэтыя вежы, велізарная, асабліва калі ўлічыць, што неабходнае святло на працоўных месцах з неахвотай уключаюць нават у цёмныя дні. З іроніяй і сумам думаеш пра велізарнае марнатраўства і высілкі савецкага ўрада дзеля таго, каб не дапусціць ідэі іншых народаў. Але частоты глушэння складаюць толькі палову прапагандысцкіх

праграмаў Радыё Масквы, якія можна пачуць на любым каротка-хвалёвым радыё ў Злучаных Штатах — і без глушэння. Праграмы Радыё Масквы запэўніваюць людзей, што жалезнай заслоны больш няма, ніколі не было, і яна з'яўляецца паклёпам на Савецкі Саюз, прыдуманым рэакцыянерамі, sic!!.

Як кажуць — дагуляўся, падышоў ушчыльную да «Артыкулу 62. Шпіянаж» крымінальнага кодэксу БССР, які ў 1962 годзе за збор і перадачу такіх звестак даваў ад сямі да пятнаццаці гадоў ці расстрэл.

Адначасна з Освальдам да той самай агароджы і тых самых артыкулаў крымінальнага кодэксу падышоў яшчэ адзін жыхар Мінска.

І грывнуў гром — з ляскатам апусцілася жалезная заслона.

Нашы на Месяцы

Канваір спыніўся каля кратаў, якія аддзялялі купэ стальпінскага вагона з шасцю арыштантамі ад праходу і сказаў: Кенэдзі забілі.

Цягнік ішоў наперад, стукалі колы, ужо месяц палітычнага дыверсанта Сяргея Ханжанкова (артыкулы 65, 67, 69 КК БССР) везлі ў месца адбывання пакарання — Мардовія, Дубраўлаг. Маршрут пачаўся ў Мінску і праходзіў праз перасыльныя турмы Смаленск-Вязьма-Ражск-Пенза-Рузаўка-Поцьма, звычайнаму цягніку на такі маршрут хапіла б двух дзён, але ў турэмнай сістэмы свае хуткасці.

Навінаў з волі пасля месяцаў у турме і на перасылках страшэнна бракавала — і ў лагеры новы зэк адразу накіраваўся ў бібліятэку. Газеты друкавалі спачуванне ад савецкага ўрада, асаблівых дэталюў не было, чуткі версіі ўспыхвалі, як саломы на ветры — хто забіў, што будзе, як гэта адабецца на лагерным рэжыме? Неўзабаве ў лагеры стала вядомае імя забойцы — Лі Харві Освальд.

— **А ведаеце, як яго звалі ў Мінску? «Лихаря»!**

Ханжанкоў гаворыць дакладна, па дзелу, выразна памятае ўсе дэталі падзеяў, якія адбываліся паўстагоддзя таму. Мы сядзім у яго пакоі ў тым самым доме, дзе ён тады, да арышту, жыў з бацькамі. Калі правесці простую лінію ад дома Освальда праз цэнтр парку Горкага, яна выведзе якраз да Ханжанкова, на рог вуліц Першамайскай і Пуліхава. Штодня пешкі ён выпраўляўся ў політэхнічны інстытут, ішоў часам праз парк,

мінаў планетарый або праходзіў каля кінатэатра «Летні», выходзіў на плошчу Перамогі і шпацыраваў далей.

— **3 Освальдам не сустракаўся, але, канечне, ведаў пра дзікі выпадак, што нейкі амерыканец прыехаў жыць у Мінск, ходзіць на танцы ў Дом афіцэраў, клуб Дзяржынскага. Гэта было незвычайна, пра гэта гаварылі, і была такая агульная думка, што амерыканец, як бы гэта сказаць, ну, дзівак.**

Ён хадзіў тымі самымі вуліцамі і бачыў тое самае, што й Освальд, толькі не так, як амерыканец.

Ханжанкоў нарадзіўся на Калыме ў 1942-м, дзе пасля адбыцця пяцігадовага тэрміну працаваў бацька; яго дзед, матчын бацька, быў сасланы на Салаўкі, потым расстраляны — і ў 1955-м, калі сям'я пераехала ў Мінск, пра савецкую ўладу ён разумее ўжо нашмат болей за Освальда.

Досвед савецкага жыцця хутка адукаваў амерыканца і амаль выраўняў светапоглядную розніцу, прынамсі, у дачыненні да дзвюх вежаў станцыі глушэння погляды двух маладых людзей супалі дакладна. Толькі Освальд абмежаваўся запісамі, а Ханжанкоў вырашыў іх узарваць.

Калі бацькі Ханжанкова пераехалі ў Мінск, яны знялі пакой у доме на рагу праспекта і вуліцы Казлова. Акно выходзіла ў двор.

— А гэта глушылка, — адразу патлумачыла гаспадыня заваконны пейзаж.

Ханжанковы купілі лямпавы прымач «Мінск-55», які выраблялі на мясцовым радыёзаводзе — і Сяргей уключыў кароткія хвалі.

— **Усё было цікава. Асабліва «Радыё Свабода», якое тады называлася «Вызваленне». Самыя цікавыя перадачы былі, канечне, па «Свабодзе». «Голас Амерыкі» — больш амерыканскія справы, Бі-Бі-Сі, «Нямецкая хваля» таксама... А «Свабода» была самая актуальная. Кожныя паўгадзіны — навіны, а потым культура, белыя плямы гісторыі, цікава было ўсё.**

Такім чынам Ханжанкоў пазнаёміўся з глушылкамі другі раз — «Свабоду» глушылі мацней за ўсіх. І студэнт аўтадарожнага факультэта, вайсковая спецыяльнасць — сапёр, вырашыў глушылка ўзарваць. Разам з двума сябрамі (адзін — студэнт, другі — былы зэк) пачаў рыхтавацца — здабываць тол, шукаць дэтанатар, вывучыў мясцовасць, вызначыў месца закладкі зараду, як вучылі на вайскавай кафедры, каб сталёвая

канструкцыя павалілася і нічога не разбурыла. Час павінен быў быць позні, надвор'е пажадана дрэннае, каб не было мінакоў. Пасля — уцёкі за мяжу.

Яго арыштавалі ў аўтобусе, у руках была валізка з толам — бо быў яшчэ адзін сябар, школьны, які хутка данёс у КДБ. Там адразу пабачылі перспектыву для ордэнаў і медалёў — і замест прафілактычнай гутаркі праз сябра пачалі распрацоўку. Прапаноўвалі здабыць зброю, змяніць аб'ект — узарваць які-небудзь завод, звязацца з замежнікамі. Ханжанкова, аднак, цікавіла толькі «Радыёстанцыя № 3», як афіцыйна называлася глушылка — ён хацеў узарваць менавіта сімвал савецкай улады і яшчэ раскідать улёткі.

Суд вызначыў максімальны тэрмін — 10 гадоў зняволення, які ён адседзіць ад званка да званка. (Два сябры напішуць просьбы аб памілаванні і выйдуць на волю праз пяць гадоў, даносчык на судзе праходзіў сведкам.) На ўсе звароты бацькоў у судовыя інстанцыі, пракуратуры, прэзідыумы вярхоўных саветаў, з'ездаў і сходаў прыходзіў адказ — злачынства цяжкае, віна даказаная, падставаў для перагляду няма, для амністыі таксама.*

Ханжанкоў сеў раней за герояў забароненага эфіру — Сіняўскі, Даніэль, Галанскоў, Кузняцоў, Гінзбург...

Ролю Освальда, дакладней, ролю КДБ у забойстве Кенэдзі ў лагеры абмяркоўвалі. Пераважала думка, што наўрад ці забойства арганізаванае савецкім бокам. Хрушчоў быў не Сталін, мог дамаўляцца з Кенэдзі, навошта было прыбіраць знаёмага ліберальнага партнёра, якога мог змяніць куды больш жорсткі лідар — такі быў палітычны аналіз за ключым дротам, трэба прызнаць, значна больш слушны, чым многія тэорыі, злепленыя на свабодзе.

* Аляксандр Салжаніцын так ахарактарызуе яго: «Узгадваецца лёс Сяргея Ханжанкова, які адсedeў за спробу — ці нават намер — узарваць глушыцель у Мінску... Хоць, зыходзячы з агульначалавечых каштоўнасцяў, нельга зразумець гэтага злачынцу інакш як барацьбіта за ўсеагульны мір».

У мардоўскіх лагерах увогуле сядзелі разумныя людзі — і працягвалі там адукацыю. Выпісвалі газеты, часопісы, спецыялізаваліся на нейкай тэме і потым чыталі лекцыі. Ханжанкоў атрымліваў «Известия», «Новый мир», дзе ўпершыню прачытаў аповесці Быкава, і часопіс «Авиация и космонавтика».

Ён стаў аўтарытэтам у касмічных справах і даволі хутка прыйшоў да высновы, што гонку ў космасе Савецкі Саюз прайграе — часопіс быў рэфэратыўны, і можна было зразумець, што і чаму робяць амерыканцы.

Калі мара і задача, якую паставіў Кенэдзі — палёт на Месяц — стала рэальнасцю, Ханжанкоў зрабіў і павесіў на сценку барака схему палёту і тлумачыў іншым, што і як адбываецца, перасоўваючы значку ракеты па траекторыі палёту.

Цемнаваты пакой на нізкім першым паверсе, у якім жыве Ханжанкоў, прыкладна такіх самых памераў, як быў у Освальда. Пейзаж за вакном толькі іншы — мінскі двор, забудаваны рознымі будкамі, перагароджаны, застаўлены аўто. Пад столлю на шафе стаіць карычневая скрыня лямпавага прымача «Мінск-55» з аблупленым лакам, замест верхняга святла гаспадар уключае жалезную лямпу на шнуры, на кніжнай паліцы некалькі дзясяткаў кніг.

У пластыкавых пакетах захоўваюцца складзеныя ў акуратныя стосы некалькі тысячаў паштовак і лістоў — лагерная перапіска. Яе памер у разы пераўзыходзіць перапіску Освальда, далучаную да матэрыялаў Камісіі Уорэна. Зэк Ханжанкоў сам меў права на адзін ліст у месяц, але атрымліваць пошту дазвалялі. Увесь лагерны тэрмін ён захоўваў лісты ад маці, ад малодшага брата, паштоўкі ад сваякоў, а дома захоўвалі яго допісы. Цэнзура не дазваляла пісаць пра лагер, палітыку, іншых зэкаў — але кожны радок сведчыць пра насычанае інтэлектуальнае жыццё аўтара: ён абмяркоўвае дасягненні навукі, творы навамірскіх аўтараў, дае парады.

Пасля распаду СССР пра яго пісалі газеты, бралі інтэрв'ю, ён ездзіў на з'езды палітзэкаў. Але хваля цікавасці хутка спала, у Мінску дэмакратычная апазіцыя ім не зацікавілася, з беларускімі вязнямі сталінскага ГУЛАГу ў яго было няшмат агульнага, у лагеры было некалькі зэкаў з Беларусі, але з крымінальным ухілам, і Ханжанкоў застаўся сам.

Падчас гутаркі я думаў — вось бы Мэйлеру ў Мінску не гістарычнай лепідаптэралогіяй ЗША займацца, а напісаць пра раўналетка Освальда — слухача амерыканскіх радыёстанцыяў, які дагэтуль ні аб чым не шкадуе і ўпэўнены ў сваім выбары.

Але Бог з Мэйлерам, яму якая была б прычына пісаць кнігу пра Ханжанкова — герой не яго радзімы.

Хаця...

На зоне была кравецкая майстэрня, і зэкі пад кіраўніцтвам Ханжанкова пашылі мадэль карабля, у якім амерыканцы садзіліся на Месяц — у натуральную велічыню. Мадэль расклалі перад баракамі, сабраліся зэкі, і Ханжанкоў з вышыні другога паверха чытаў лекцыю.

Прыбегла ахова — і таксама засталася слухаць.

— Нашы — на Месяцы! — так ён скончыў.

І, пабачыўшы мой запытальны погляд, патлумачыў:

— Нашымі ў лагеры мы называлі амерыканцаў.

«Калектыў» пра калектыў

Освальд сур'ёзна паставіўся да сваёй ролі чалавека, які атрымаў унікальны досвед працы на савецкім заводзе — і выступіў у ролі Дантэ, які апавядае пра сваё падарожжа ў замагільны свет.

Невядома, хто выступаў у ролі Вергілія — ім мог быць і Аляксандр Зігер, і Павел Галавачоў.*

Дантэ з Освальда атрымаўся таксама даволі нудны. Нататкі пра калектыў і працу на радыёзаводзе ўражваюць сваёй нецікавасцю. Освальд завальвае чытача бессэнсоўнай статыстыкай — 87 000 вялікіх і моцных радыёпрымачоў, 60 000 тэлевізараў вырабляецца за год на заводзе, дзе працуюць 5000 рабочых, з іх 58% жанчыны і дзяўчаты. Далей ён дае раскладку па цэхах і ўчастках, называе плошчу завода і яго каардынаты, распісвае арганізацыю працы, ролю майстроў, сумна тлумачыць, хто такія ўдарнікі, і ўзнікае ўражанне, што ўсё гэта добрасумленна перапісанае са стэнда нагляднай агітацыі ці заводскай брашуры.

Жыццё вяртаецца ў тэкст, калі ён спыняецца на хвіліну ў цэху, дзе працуюць прэсы:

* Галавачоў хоць быў і маладым хлопцам і сынам генерала, але савецкую ўладу не любіў даўно: падлеткам яго моцна ўразіў аповед бацькавага знаёмага пра крывавае здушэнне паўстання ў Вугоршчыне, у кватэры ў Освальда ён казаў усё, што думае пра савецкую сістэму, палохаючы асцярожных гасцей кшталту Цітаўца, які потым прызнаецца, што «віншаваў сам сябе з тым, што не рэагаваў на разглагольстваванні Паўла Галавачова пра хібы сістэмы».

Грукат у цэху амаль аглушае, метал трэцца аб метал, стальныя пілы ўгрызаюцца ў жалезныя балванкі з хуткасцю два сантыметры за хвіліну, падлога пакрытая алеем для ахалоджвання металу, і трэба глядзець пад ногі; рукі рабочых чорныя, як падлога, і, здаецца, былі такімі заўсёды...

Наступны цэх пластмасаў. Тут 47 жанчын і трое інвалідаў заліваюць чырвоны расплаўлены пластык у рознай формы прэсы, вырабляюць ручкі, кнопкі, трубка і да т.п. У гэтых рабочых найгоршыя ўмовы на заводзе з-за гарачыні матэрыялаў і шкоднага пыля. Ім даюць 30 дзён адпачынку, максімум для рабочых.

За што пакараныя гэтыя грэшнікі, Освальд не паведамляе — але тэмпературныя ўмовы больш-менш адпавядаюць пакутам, зарэзерваваным Дантэ для ерэтыкоў і блюзнераў. Трэба прызнаць, што наступны від пакутаў, падрабязна апісаны Освальдам, не мае аналагаў у Дантэ — гэта пакаранне сходамі.

Калектыўныя сходы на заводзе настолькі шматлікія, што галава круціцца.

Напрыклад, цягам аднаго месяца ў плане наступныя сходы і лекцыі: адзін прафсаюзны сход, на якім абмяркоўваецца праца прафсаюза па збору ўнёскаў, аплаце пуцёвак і г.д.; чатыры палітінфармацыі, кожны аўторак падчас абеду; два камсамольскія сходы, 6 і 21 кожнага месяца, адна вытворчая нарада, на якой рабочыя абмяркоўваюць, як палепшыць працу; два партыйныя сходы, якія склікае сакратар цэхавай партарганізацыі; чатыры пасяджэнні школы камуністычнай працы, абавязковыя, кожную сераду, адзін спартовы сход, неабавязковы — разам 15 сходаў штомесяц, 14 з якіх абавязковыя для членаў кампартыі і 12 абавязковыя для ўсіх. Гэтыя сходы адбываюцца пасля працы альбо ў абед, ніколі не ў працоўны час. Адсутнічаць ніяк не дазваляецца.

У сярэднім калыцы сёмага кола дантаўскага пекла расце калючае сучкаватае кустоўе — гэта самагубцы, людзі, якія гвалтам пазбавілі сябе жыцця, ім ужо не дадзена будзе ўваскрэснуць. На заводскіх сходах, паводле Освальда, пайшлі на крок далей за Дантэ — людзей ператваралі ў камяні.

Пасля многіх гадоў жорсткай дысцыпліны, асабліва за сталінскім

рэжымам, ніводзін рабочы не будзе наклікаць на сваю галаву абавязковыя дысцыплінарныя захады з боку членаў партыі і парткама з-за таго, што паспрабуе вышмыгнуць ці не звяртаць увагі на тое, што гаворыцца. Сапраўды, дзіўнае відовішча — сцена, як мясцовыя члены партыі звяртаюцца з палітычным казаннем да групы звычайна жывых, простых рабочых, якія нейкім дзіўным чынам ператварыліся ў камень. Ператварыліся ў камень — усе, за выключэннем цвёрдых камуністаў з вачыма, якія так і шныраць у пошуках няўвагі з боку любога рабочага, каб злавіць і атрымаць за гэта пахвалу.

А вось пра гэта ў Дантэ ёсць: у тым самым сёмым коле, якраз на калячым кустоўі звiлі гнёзды гарпіі — надта брыдкія істоты з чалавечым тварам, шырокімі крыламі і ўчэпістымі кіпцюрамі.

Дзіўная рэч пры назіранні за палітычнымі лекцыямі — гэта тое, як слухачы ўпадаюць у надзвычай фенаменальны стан, яны адключаюцца ад знешняга ўмяшання ці гукаў. У гэтыя часы найлепш забыцца на свой звычайны шумлівы і жывы характар.

Пад партрэтам Леніна два на два метры стаіць сакратар партыйнай пярвiчнай арганізацыі, у нашым аддзеле — рабаваты мужчына сярэдняга ўзросту з прозвішчам Сабакін, звычайнага выгляду ў акулерах. Яго твар у зморшчынах і іскаркі ў вачох ствараюць уражанне, што зараз ён раскажа салёную гісторыю ці смешны жарт, але не. За ім 25 гадоў стажу ў партыі. Яго адносна высокая пасада сведчыць пра яго эфектыўнасць.

Ён стаіць і выкладае з нататак тыднёвую палітiнфармацыю з поўнай адсутнасцю энтузіязму і iнтарэсу, як чалавек, якому не трэба хвалявацца за сваю аўдыторыю ці пра тое, што нехта падымецца і пойдзе прэч.

Освальд мог вывучаць Дантэ ў школе (ён быў уключаны ў праграму), а вось пра Оруэла вядома дакладна — ён чытаў «1984», і гэта можна адчуць у яго карцінках заводскага жыцця. Падрабязна апісаўшы, як заганыюць рабочых на дэманстрацыі двойчы на год, Освальд піша пра тых, хто любіць пасаць і потым выйсці на вуліцу прагуляцца:

Іх могуць заштурхнуць у калону мiліцыя ці добраахвотныя «народныя дружнынікі» ў чырвоных павязках. Любы, хто будзе спра-

чацца, можа стаць аб'ектам шчыльнага расследавання пазней — а гэтага трэба пазбягаць у любой паліцэйскай дзяржаве...

Дантэ назваў сваё падарожжа ў пекла камедыяй, бо пачыналася яно жахліва, а скончылася шчасліва.

Тое, што пачынаецца добра і сканчаецца так, як у Освальда, называецца іначай. Не бывае антыўтопіяў з happy end, асабліва ў жыцці.

Лёс рукапісу аказаўся больш шчаслівы — ён выпырхнуў праз жалезную заслону, на караблі пераплыў Атлантыку, не згубіўся пры пераездах, быў знойдзены паліцыяй пры ператрусце кватэры Освальда і далучаны да матэрыялаў камісіі Уорэна. Да яго бесперашкодна звяртаюцца даследнікі, а Мэйлер апублікаваў большую частку ў сваёй кнізе.

Заслона, як гэта звычайна бывае пры сутыкненні метафары з рэальнасцю, аказалася не жалезная.

Злавіць матылька

Некаторыя словы як матылькі — пакрасаваліся, патанчылі, пакінулі пыльцу на старонках газет і зніклі, быццам іх ніколі й не было.

На пачатку 1960-х гарачую дзясятку ў СССР складалі:

1. Культ асобы (так тлумачылася найбольшае ў гісторыі чалавецтва знішчэнне сваёй уладай сваіх людзей),
2. Каралева палёў (кукуруза, якую ўкаранялі квадратна-гнездавым метадам ад Kryма да Карэліі),
3. Космас (белазубая ўсмешка першага чалавека на арбіце Юрыя Гагарына, чый палёт быў аплачаны рабскай працай мільёнаў),
4. Вадародная бомба (гл. тлумачэнне да Космасу),
5. Куба (гл. тлумачэнне да Космасу),
6. Цаліна (гл. тлумачэнне да Космасу),
7. НТР (нешта накшталт інтэрнэту, але праз мадэм),
8. Хімія (кашулі, у якіх абліваешся потам, і смярдзючыя камбінаты, якія будавалі зэкі),
9. «Наш дарагі Мікіта Сяргеевіч» (гл. Культ асобы, але пры Хрушчове лагерных недабіткаў выпусцілі на волю і надрукавалі Салжаніцына),
10. Амерыка (дагонім і перагонім, пераможам у барацьбе за мір і пахаваем).

У гэтым спісе лексічнай лепідаптэралогіі няма слова, якое было ключавым у СССР папярэднія тры дзесяцігоддзі: пільнасць.

Што з ёй толькі не рабілі — праяўлялі, гублялі, падвышалі, усыплялі, заклікалі, а таксама нагадвалі, вучылі, патрабавалі, дамагаліся, і нават часам забываліся.

Але не ў БССР.

Падыходзіў да канца першы год Освальда ў Мінску, калі ў галоўнай газеце Беларусі з'явіўся артыкул пад загалоўкам «Пільнасць — наша магучая зброя».

Публікацыя была прысвечаная 43-й гадавіне заснавання ЧК і яе мэтастазаў — ГПУ-НКУС-МДБ-КДБ.

Аўтар — старшыня Камітэта дзяржаўнай бяспекі пры Савеце Міністраў БССР Васіль Пятроў пісаў пра страшныя рэчы, якія адбываліся на чыгунцы:

Група жыхароў горада Мінска былі затрыманыя на перакідным мосце ля чыгуначнага вакзала два чужаземцы, якія фатаграфаваліся з жонкамі і дзецьмі.

валі пад'язныя пуці, вакзал і праходзіўшыя саставы. Затрыманымі аказаліся амерыканскія турысты муж і жонка Марлах, якія апрача фатаграфавання, як пазней высветлілася, узводзілі паклёп на нашу рэчаіснасць, выхвалялі так званы амерыканскі лад жыцця.

Што гэта была за група, у якую аб'ядналіся жыхары горада на перакідным мосце, перакрылі выходы і захапілі двух фатографаў, колькі іх было — не выдаў генерал. Групу напаткаў сюрпрыз, калі меркаваць па выразе «затрыманымі аказаліся амерыканскія турысты»: вось жа здзівіліся, мабыць, жыхары Мінска — думалі, фатографы свае, а аказалася — узводзяць паклёп.

Яшчэ адну пільную групу грамадзянаў аб'ядноўвала тое, што яны не жадалі глядзець вузкастужкавыя кінафільмы:

Амерыканскія турысты, прапаведнікі секты пяцідзясятнікаў Матысюк і Дурасаў, якія знаходзіліся ў Мінску, прывезлі з сабой вузкаплёначны кінафільм з пропаведдзю кіраўніка амерыканскіх сектантаў-евангелістаў Робертса, дубляваны на расейскую мову, а таксама рэлігійныя лістоўкі. Аднак яны не знайшлі жадаючых глядзець іх фільм і чытаць лістоўкі. Варожым лазутчыкам савецкія людзі далі дастойны адпор.

Чаму хрысціянскія місіянеры былі прыраўнаныя да разведчыкаў у тыле ці ў размяшчэнні праціўніка (так тлумачыць слоўнік «лазутчыкаў»), пытанню не выклікае — Бога ў СССР не было. Дакладней, іх Бога не было, сваіх хапала, і перад прыездам у Мінск Освальд нават паспеў адведаць нятленныя мошчы ў Маскве. Але хто былі гэтыя савецкія людзі, якія давалі адпор у Мінску? Які адпор лічыцца дастойным, а які не? А калі б фільм быў шырокафарматны? Генерал пакінуў гэтыя пытанні без тлумачэння і перайшоў да яшчэ больш драматычнага выпадку.

Едучы па тэрыторыі Беларусі цягніком, група чужаземцаў капіталістычнай дзяржавы спрабавала фатаграфавач з купэ вагона чыгуначныя збудаванні і іншыя аб'екты. Правадніца вагона звярнула ўвагу на гэтыя падазроныя паводзіны і на наступнай станцыі запрасіла ў вагон супрацоўніка чыгуначнай міліцыі, які запатрабаваў дакументы ў названых пасажыраў. На пытанне супрацоўніка міліцыі, чаму яны займаюцца непрыстойнай дзейнасцю,

**адзін з іх не змог адказаць што-небудзь пэўнае, другі папрасіў пра-
бачэння, а трэці настолькі напалохаўся, што наогул не мог нічога
сказаць.***

Мову адняло. І, магчыма, таксама — фотакамеры і адзнятыя стужкі з
непрыстойнымі кадрамі.

Рукапіс Освальда «Калектыў», аднак, перахоплены не быў. Марына
потым расказвала, як Освальд вывез свае запісы: калі цягнік наблізіўся
да Брэста, ён засунуў старонкі за пояс, у штаны пад кашулю.

Спосаб досыць надзейны, але не гарантаваны. Невядома, чаму ідэ-
алагічна шкодны тэкст дазволілі вывезці. Ці то «Сцяпан» не заўважыў
звестак пра рукапіс у лістах і запісах падслухоўвання, ці то «Ігар» не
надаў увагі, ці то сам старшыня КДБ праігнараваў, ці то перадалі па ін-
станцыі ў Маскву, а там махнулі рукой, ці то правадніца патрапілася
няпільная...

Як са скрухай напіша Васіль Пятроў:

**Ёсць яшчэ ў нас асобныя разязакі, бестурботныя людзі, якія, за-
бываючы аб сваёй высокай адказнасці, гатовыя балбатаць аб да-
вераных ім сакрэтах або праходзіць міма фактаў страты палітыч-
най пільнасці.**

Гэтыя генеральскія словы маглі быць адрасаваныя і высокаадказным
работнікам уласнага ведамства.

Хаця іх віна мінімальная. Рукапісы — як матылькі, што не ведаюць
мытняў і межаў.

Прырода іх такая, няпільная.

* Што тут ад Гогаля, Чэхава, Кафкі — пытанне да літаратуразнаўцаў. Вядомы, прынамсі,
адзін кніжны герой, які аднолькава здатна мог быць і генералам-аўтарам артыкула, і піль-
най правадніцай, і міліцыянтам-барацьбітом з непрыстойнасцю, і капіталістычнымі ту-
рыстамі (на якой мове яны тлумачыліся?..) — бравы салдат Швейк.

Апошнія клопаты

Нядзеля 20 траўня стане апошнім днём у кватэры з выглядам на Свіслач. Як і папярэднія, ён пачаўся са скандалу — Освальд спрабаваў праінструктаваць жонку, што можна, а чаго нельга казаць у амбасадзе консулу пры атрыманні візы. Тэмпература гутаркі хутка падскочыла да кіпення, і Освальд бразнуў дзвярыма. У гэты самы дзень Марыну наведла сяброўка з аптэкі.

Расшыфроўка падслухоўвання КДБ 20.05.62

10:05 (*ЛХО сыходзіць*)

13:20 (*Прыходзіць Соня; гавораць пра Марыніна дзіцё.*)

Соня: У вас няшмат рэчаў, толькі чамаданы, так?

Марына: Толькі чамаданы.

Соня: І ўсё?

Марына: Трэба памыць падлогу перад тым, як паедзем.

Соня: Нашто табе? Няхай самі.

Марына: Трэба нацерці.

Соня: Гэта неістотна. Можна проста памыць.

Пасля прыборкі кватэры Освальды наведалі дзядзьку і цётку, а пасля праз двор перацягвалі рэчы на суседнюю вуліцу Захарава, 11 — апошняю ноч і апошні дзень у Мінску яны правядуць у чатырохпакаёвай кватэры Паўла Галавачова, каб адтуль выправіцца на вакзал.*

Але не адразу.

Рапарт КДБ 21.05.62

21 траўня 1962 года я правёў гутарку з дзядзькам «Наліма», Прусаковым І.В., які паведаміў мне, што 20 траўня яго кватэру наведалі пляменніца Марына і «Налім». У гутарцы «Налім» сказаў Прусакову аб намеры выехаць у Маскву 22 траўня, каб запоўніць усе належныя дакументы і затым выехаць у Амерыку.

* У дом праз дарогу ад гэтага ў 1990 годзе я прынёс свой пераклад «Гістарычнага дзённіка» Освальда — там на першым паверсе месцілася рэдакцыя часопіса «Крыніца/Родник».

У выніку гэтага Прусакоў і ягоная жонка далі Марыне некалькі парадаў. У прыватнасці, Прусакоў, выказваючы трывогу за свой дабрабыт, прасіў Марыну і «Наліма» не ўдзельнічаць пасля прыезду ў ЗША у ніякіх акцыях, варажых Савецкаму Саюзу. Прусакоў нагадаў «Наліму», што яго забяспечылі і вельмі добра ставіліся да яго савецкія людзі. «Налім» запэўніў Прусакова, што яны не будуць удзельнічаць у ніякіх шкодных для Савецкага Саюза акцыях. «Налім» патлумачыў, што дзеля таго, каб пазбегнуць магчымых сустрэчаў і інтэрв'ю з карэспандэнтамі, ён вырашыў адразу накіравацца да свайго брата, не спыняючыся ў Нью-Ёрку. Перад ад'ездам у Маскву чакаецца, што Марына зноў наведае кватэру Прусаковых. Улічваючы гэты факт, было рэкамендавана Прусакову правесці з ёй гутарку, якая б дапамагла папярэдзіць Марыну і «Наліма» ад удзелу ў антысавецкай прапагандзе за мяжой. Увага Прусакова была звернутая на ўсведамленне таго, што гэтая гутарка не павінна выклікаць падазрэнне з боку Марыны і «Наліма».

Не выклікала.

Тое, што сваякі застаюцца закладнікамі, для чалавека, які вырас у Савецкім Саюзе, было зразумела само сабой. Дый перажывалі людзі, выпраўляючы дзяўчыну ў далёкі свет.

22 траўня ўвечары на вакзале Освальдаў праводзілі Павел Галавачоў, сям'я Зігераў і дзве сяброўкі Марыны. У ценю будынка за ўсім назіраў невядомы мужчына — сёстры Элеанора і Аніта Зігер крыкнулі яму, што можа падслухоўваць колькі хоча, сакрэтаў няма. Дзядзька і цётка Прусаковы стаялі ўбакі, быццам хаваліся ад вачэй КДБ, і Освальды не адразу іх заўважылі.

Пасля пацалунаў, апошніх словаў і абяцанняў пісаць, пасля слёз і абдымкаў цягнік зрушыўся. Павел і дзяўчаты яшчэ доўга беглі па платформе яму ўслед.

Эрык Цітавец на вакзал не з'явіўся.

Апошні мінскі рапарт вонкавага назірання КДБ Мэйлеру не паказалі.

Віза для Марыны

У Маскве Освальды правялі крыху больш за тыдзень. Яны спыніліся спачатку ў гатэлі, адведвалі сяброўку Марыны. І хаця там іх не падслуховалі, КДБ дакладна ведаў пра іх апошні галоўны клопат і прычыну частых сварак — візу, якую мусіла атрымаць Марына ў амерыканскай амбасадзе.

Расшыфроўка падслухоўвання КДБ 20.05.62

ЛХО: ...Ты нічога не кажы. Ты адкажаш на іх пытанні і не будзеш гаварыць. Будзеш там сядзець і маўчаць, зразумела?

Жонка: Калі будуць праблемы, ты з імі разбірайся.

ЛХО: Гэта ўсё, што будзе. Гэта мая адказнасць. Ты проста ціха сядзі. Ты павінна сказаць: не, я не член прафсаюза. Я ніколі не была ні ў якой савецкай арганізацыі.

Жонка: Дык за гэта ў Амерыцы пераследуюць? Навошта мне ехаць у такую краіну?

ЛХО: Проста скажы.

Жонка: Я яшчэ не ад'ехала. А праблемы ўжо пачынаюцца, і як толькі я даеду да Амерыкі — ага, ты расейка! Ты член прафсаюза!

ЛХО: Заткніся, у цябе брыдкія мазгі.

Жонка: Я савецкая дзяўчына, і я нічога не збіраюся баяцца. Калі я член прафсаюза, я член і я не збіраюся хавацца!

ЛХО: Ідыётка!

Жонка: Мне няма чаго баяцца.

ЛХО: Дурніца! Скажы проста, што ты фармацэўт.

Жонка: Ну, я не паеду ў краіну, дзе пераследуюць за кожнае слова.

ЛХО: (ідыёцкі смех)

Жонка: Ну ты засранец! Лопнеш як мыльная бурбалка!

ЛХО: Ты ўжо даўно лопнула сама.

Жонка: ... Сумленныя людзі нічога не хаваюць, але ты падманшчык. Ты заўсёды падманваеш, ты ўсіх падманваеш.

Освальду не дазваляць прысутнічаць на візавым інтэрв'ю ў амбасадзе ў Маскве — віцэ-консул Джэк Мэтлак патлумачыў, што гаворыць па-расейску і інтэрв'ю павінна праходзіць сам-насам.*

Освальд упарта не сыходзіў, тады Мэтлак проста заняўся іншымі справамі — і раззлаваны муж мусіў выйсці. Марына адмаўляла сяброўства ў камсамоле, як і вучыў Освальд — але консул ведаў савецкія парадкі і не паверыў, пазначыўшы, што суразмовіца не кажа праўду. Але паколькі факт сяброўства ў камсамоле, як і ў прафсаюзе, не ўплываў на выдачу візы, Марына яе атрымала.

Як па-філасофску заўважае Мэйлер, іронія аказалася двухбаковай: Освальд меў рацыю і Марына мела рацыю. І той і той метад спрацоўвае. Сваркі былі пра рэчы, якія не мелі значэння.

Іронія тут, як мінімум, трохбаковая. Мэйлер не звярнуў увагі на істотную дэталю — Марына ўсё ж захапіла з сабой у Амерыку свой прафсаюзны білет, які быў канфіскаваны падчас ператрасу ФБР і далучаны да рэчавых доказаў Камісіі Уорэна.

Але насамрэч прафсаюзная іронія мела яшчэ адно сапраўды ўражвальнае вымярэнне. Калі членскі білет Марыны мог і не зацікавіць Мэйлера, дык іншы проста мусіў: Освальд таксама быў членам савецкага прафсаюза і таксама захапіў свой прафсаюзны білет у Амерыку.

12 жніўня 1960 года ён паставіў свой подпіс ва ўліковай картцы, і апошнія ўнёскі з яго апошняга заробку былі адлічаныя ў траўні 1962-га, калі ён вучыў жонку не прызнавацца, што яна знаходзілася ў такой крамольнай арганізацыі. Якой, дарэчы, як ён сам ацэніць у нататках пра жыццё ў СССР, насамрэч не існавала:

Прафсаюзаў як такіх няма (паколькі страйкі альбо перамовы на конт падвышкі зарплаты не дазволеныя; вядома, кожны рабочы можа рабіць прапановы, але ўсё гэта робіцца праз мясцовы ка-

* Джэк Мэтлак будзе амбасадарам ЗША ў Маскве ў 1987-91 гадах і аднойчы, калі я быў на прыёме ў яго рэзідэнцыі Спаса-Гаўз, здзівіў мяне не тым, што гаворыць па-расейску без акцэнта, а тым, што павітаецца па-беларуску і пахваліцца, што перакладаў Янку Купалу, і працытуе верш «А хто там ідзе».

муністычны заводскі камітэт, і яны праходзяць ці кладуцца на паліцу, як пажадае камітэт).

Але ні сярброўства ў прафсаюзе, ні ў камсамоле не перашкодзілі пераадоленню апошняй перашкоды на шляху ў Амерыку.

Увечары 31 траўня на Беларускам вакзале Освальды селі ў цягнік, які ішоў праз Польшчу, Нямеччыну ў Нідэрланды, дзе іх чакаў акіянскі лайнер «Маасдам».

Раніцай наступнага дня цягнік спыніўся ў Мінску. Марына напярэдадні паслала тэлеграму Прусаковым, каб апошні раз пабачыцца са сваякамі. Але на платформе нікога не было.

— Мы апошні раз дыхаем мінскім паветрам, — сказала Марына мужу і заплакала ўжо ў купэ.

Лекі ад «Доктара Жывага»

Справа Освальда была спыненая ўлетку 1962-га. Так Мэйлеру сказаў «Сцяпан».

Справу, канечне ж, не закрылі — яна працягвала папаўняцца.*

*Яна папаўняецца нават цяпер — у асобную тэчку падшываюцца запыты журналістаў, гісторыкаў, усіх, хто хацеў бы пазнаёміцца са справай.

У Мінску заставаліся сябры і знаёмыя Марыны і Освальда, якія перад ад'ездам абяцалі не забываць і пісаць.

У дакументах Камісіі Уорэна захоўваюцца лісты з Мінска, адрасаваныя Освальдам, у тым ліку і лісты Паўла Галавачова і фота: Павел сядзіць на тахце з дэталлю тэлевізара.

15 верасня 1962

Прывітанне, Лі і Марына!

Сёння, калі прыйшоў з працы, атрымаў ваш ліст. Адразу ж адказваю, бо перапоўнены радасцю. Я ўжо хаджу на заняткі. Займаюся на другім курсе. Заўтра апошні дзень пайду на працу — я звольніўся, таму што займаюся па дзённай сістэме з адрываю ад вытворчасці. Марына, ты не пашкадуеш, калі выпішаш замест «Советс-

кой Беларусіі» «Известия» з нядзельным дадаткам «Неделя». У гэтым дадатку вельмі шмат цікавага. Так, часопісы вы, відаць, атрымаеце бліжэйшым часам. Рэч у тым, што я паслаў іх не авіяпоштай (яны даволі цяжкія для самалёта), а параходам. Так што хутка атрымаеце. Я падрыхтаваў яшчэ кучу часопісаў. Заўтра вышлю. Кніг у двух пакетах, якія Лі паслаў мне, я яшчэ не атрымаў, але, відаць, ён іх нядаўна толькі паслаў, таму яны не паспелі яшчэ даехаць, але думаю, што хутка даедуць.

Дарэчы, Марына, прышлі мне, калі ласка, у лісце які-небудзь падрабязны тэхнічны артыкул з прэсы пра касмічны карабель «Mariner-2». Мне хацелася б ведаць пра яго больш падрабязна.

Дарэчы, Марына, пастарайся патлумачыць Полу, што асноўная думка п'есы Пагодзіна «Чалавек з ружжом» у словах: «Цяпер не трэба баяцца чалавека з ружжом». Гэта, як кажуць медыкі, квін-тэсенцыя.*

Дзякуй, што вы выслалі мне некалькі нумароў «Амерыкі» — яны хутка прыйдуць. Але часопіс «Амерыка», калі захацець, можна пабачыць і ў нас. Але «Амерыка», як і «Советский Союз» — гэта не звычайныя штотыднёвыя часопісы. Яны з самага пачатку рыхтуюцца за мяжу (на экспарт). Мне больш хацелася б атрымліваць ад вас тэхнічныя (накшталт нашых часопісаў «Знание-Сила», «Техника-молодежи», радыётэхнічныя і звычайныя штотыднёвыя часопісы тыпу «Life», г.зн. як у нас «Огонёк».

Да пабачэння.

Чакаю вашых лістоў.

Павел.

У кастрычніку 1962 года Павел Галавачоў ужо сядзеў у кабінцеце ў будынку КДБ і паказваў два лісты, якія ён атрымаў з Амерыкі.

— Навошта ты прынёс лісты? Нам яны не трэба. Мы падпісалі Жэнеўскую канвенцыю пра свабоду ліставання, і нам нічога гэтага не трэба.

* Падчас паказанняў, якія Марына давала Камісіі Уорэна, ёй прад'явілі гэты ліст і папрасілі патлумачыць фразу «Цяпер не трэба баяцца чалавека з ружжом». Яна расказала, што яе знаёмы, Пол Грэгары, вывучае расейскую мову і пісаў рэферат пра п'есу Пагодзіна, яна дапамагала. Член камісіі спытаў: Вы ўпэўнены, што гэта не мае нічога супольнага з забойствам? Марына адказала, што ўпэўненая; больш да ліста не вярталіся.

«Сцяпан» вярнуў лісты. Так Галавачоў запомніў пачатак гутаркі ў КДБ і пераказаў Мэйлеру.

Калі паспрабаваць знайсці аналогію гэтаму эпізоду, дык, напэўна, трэба шукаць яе пасля Дастаеўскага, у XX стагоддзі. Не толькі з савецкай гісторыі вядомыя выпадкі, калі сваякі пісалі даносы адзін на аднаго. Але менавіта савецкі лад зрабіў данос на сваякоў, нават на бацькоў справай абавязку і гонару. Выпадак Галавачовых паталагічны, бо сына ў будынак КДБ на рагу Камсамольскай і Ленінскага праспекта прывяла маці.

Прыехала з-пад Урала, дзе служыў муж, і пайшла ў КДБ, бо сын мог пашкодзіць бацькавай кар’еры.

Маці так і сказала Паўлу, што сваім сяброўствам з амерыканцам ён нашкодзіць усёй сям’і. Бацьку пры жыцці Сталіна называлі сталінскім сокалам, але жыццёвы досвед падказваў, што дзве зоркі Героя Савецкага Саюза, якія Галавачоў-старэйшы атрымаў за паветраныя перамогі, былі меншыя за дзве зоркі на пагонах супрацоўніка асобага аддзела.

Рапарт КДБ

13.10.62

Маці Галавачова сказала, што яны з мужам абураныя паводзінамі сына і занепакоеныя яго ўчынкамі, і яна нават спецыяльна прыехала ў Мінск, каб лепш разабрацца ў яго паводзінах і зрабіць адпаведныя высновы.

З увагі на тое, што ў адным з прынесеных Галавачовым лістоў да Освальда згадваўся «Доктар Жывага», я спытаўся, ці ён атрымаў гэтую кнігу ад Освальда. Галавачоў адказаў адмоўна.

У адказ на пытанне, як «Доктар Жывага» прыцягнуў яго ўвагу, Галавачоў патлумачыў, што хацеў пазнаёміцца з раманам чыста з цікавасці, каб скласці нейкае ўяўленне пра кнігу.

Галавачову было патлумачана, што паводле заключэння вядомых савецкіх крытыкаў, пісьменнікаў і іншых асобаў, якія азнаёміліся з «Доктарам Жывага» Пастарнака, ён утрымлівае паклёп на савецкую рэчаіснасць і не ўяўляе сабой мастацкай каштоўнасці. Такім чынам, азнямленне Галавачова з кнігай «Доктар Жывага» не ўзбагаціла б яго веды, а наадварот, прывяло б яго да скажонага разумення пэўных праблемаў.

Таварыш Галавачова востракрытыкавала жаданне Галавачова пра-

чытаць «Доктар Жывага», заўважыўшы, што ніводзін прыстойны чалавек не стаў бы марнаваць свой час на такую кнігу.

Падчас далейшай размовы з Галавачовым я нагадаў яму пра нашы ранейшыя сустрэчы, яму былі зробленыя прапановы наконт яго паводзінаў у дачыненні да Освальда, і ўказаў на недахоп дысцыплінаванасці Галавачова, які праявіўся ў тым, што ён не з'явіўся на размову з оперработнікамі. Гэтыя дзеянні былі ўспрынятыя як непавага Галавачова да інтарэсаў дзяржбяспекі. Разам з тым я даў Галавачову зразумець, што мы не былі цалкам упэўненыя, што ён не раскажаў Освальду пра свае гутаркі з оперработнікамі. Галавачоў настойліва прасіў паверыць, што ён не абмяркоўваў гутаркі альбо прапановы, якія ён атрымаў у дачыненні да Освальда.

Галавачоў сам раскажаў Мэйлеру пра адну такую прапанову «Сцяпана» — загаварыць з Освальдам пра свайго бацьку — камандуючага авіяцыйнай вайскавай акругі — і паглядзець, як ён на гэта зреагуе. Галавачоў загаварыў, але Освальд не праявіў ніякай цікавасці — затое зрагавала Марына, якая спытала вельмі недвухсэнсоўна: «Павел, а навошта ты пра гэта гаворыш?»

Аднойчы, калі Марына і Освальд абмяркоўвалі, хто мог на іх даносіць, яна спыталася пра Паўла. Освальд вытрымаў паўзу і, глядзячы ёй у вочы, сказаў: яму я давяраў бы нашмат хутчэй, чым табе. Марына потым казалася, што пагадзілася з мужам.

Рапарт КДБ

Працяг

Абураная абьякавым стаўленнем Галавачова П.П. да просьбаў оперупаўнаважанага аб сустрэчы, маці Галавачова звярнулася да яго з наступнымі словамі: «Хіба так паводзяць сябе савецкія патрыёты? Ты мусіў сам пайсці і раскажаць ім пра знаёмства з амерыканцам». Пагадзіўшыся з гэтымі довадамі сваёй маці, Галавачоў папрасіў прабачэння за свае безадказныя ўчынкі.

У канцы гутаркі я папрасіў Галавачова неадкладна інфармаваць нас пра любыя факты, якія могуць быць цікавыя органам КДБ, у тым ліку пра асобаў, якія могуць спрабаваць уступіць з ім у кантакт у выніку яго знаёмства з Освальдам. Галавачоў заявіў, што ў будучыні ён будзе дзейнічаць адпаведна.

Пасля сыходу Галавачова яго маці, якая падзялілася са мной стра-

хамі за лёс свайго сына, выказала шкадаванне, што за чатыры гады ён аддаліўся ад бацькоў і трапіў пад уплыў непажаданых асобаў. Таварыш Галавачова абяцала ўдзяліць больш увагі палітычнаму выхаванню сына.

Яна збіраецца часцей прыязджаць у Мінск, каб праверыць, як паводзіцца сын. Больш за тое, у будучыні яна абмяжуе яго фінансава і будзе даваць грошы толькі на абсалютна неабходныя выдаткі. Паводле яе словаў, бацька Галавачова П.П. прымусіў яго падпісацца і рэгулярна чытаць маладзёвыя газеты і часопісы. Яны будуць старацца сачыць за тым, наколькі сумленна Галавачоў П.П. будзе выконваць гэтыя ўказанні.

Маці Галавачова П.П. таксама выказала пажаданне, каб органы перыядычна сустракаліся з яе сынам, што, на яе думку, мела б станоўчы выхаваўчы ўплыў. Я патлумачыў маці Галавачова, што ў гэтым няма патрэбы, і выказаў упэўненасць, што яны самі здольныя паўплываць на сына ў правільным накірунку, каб ён быў дастойным сваіх бацькоў і ўзяў актыўны ўдзел у будаўніцтве камунізму ў нашай краіне.

Сцяпан Васілевіч Грыгор’еў».*

Але не гэтая размова пра раман Пастарнака запомнілася Галавачову найбольш.

«Лі Освальд» — 35 разоў па-беларуску

Упершыню шырокае кола людзей у Беларусі прачытала і пачула імя Лі Харві Освальда ў аўторак, 26 лістапада 1963 года. Мясцовыя газеты друкавалі паведамленне ТАСС пад загалоўкам:

Паліцыя абвінавачвае ў забойстве прэзідэнта Кенэдзі Лі Освальда.

* Генералам Павал не стаў, камунізм не пабудавалі, бацька памёр у 1972 годзе, і яго імем назвалі вуліцу і яшчэ нешта ў Буда-Кашалёўскім раёне, а маці праз трыццаць гадоў пасля яго смерці апублікавала свае ўспаміны. Інтэрнэтная шукалка паведамляе: «У артыкуле «Я зноў пішу пра яго», апублікаваным у газеце «Рэспубліка» 14 лістапада 2003 года, жонка героя ўспамінае пра сумеснае жыццё, расказвае малавядомыя факты біяграфіі П.Я. Галавачова». Пра паход з сынам у КДБ там не згадваецца. А «Доктар Жывага» сын, напэўна, прачытаў — але распытаць пра яго ўражанне не ўдалося, у 2003 годзе П. Галавачоў быў выпісаны з Мінска, як падае Мінгардаведка, «у сувязі са смерцю».

Гэтае самае першае паведамленне было самым інфарматыўным:

Па абвінавачанні ў забойстве прэзідэнта ЗША Дж. Кенэдзі паліцыя горада Даласа арыштавала жыхара горада нейкага Лі Харві Освальда. Гэты 24-гадовы чалавек быў затрыманы, нягледзячы на яго адчайнае супраціўленне, у памяшканні кінатэатра «Тэхас», якое знаходзіцца на адлегласці каля шасці кіламетраў ад месца пагібелі прэзідэнта ЗША.

Лі Освальда абвінавачваюць таксама ў забойстве паліцэйскага. Пасля амаль дзесяцігадзіннага няспыннага допыту, якому падверглі Освальда ў паліцэйскім участку паліцэйскія і агенты ФБР, яму было прад'яўлена афіцыйнае абвінавачанне ў забойстве прэзідэнта. Затым Освальда прадставілі карэспандэнтам. Паводле паведамлення карэспандэнтаў агенцтва АП, Освальд упарта адмаўляў сваё дачыненне да забойства.

Акруговы пракурор Даласа Генры Уэйд адмовіўся адказаць на пытанне карэспандэнтаў, ці былі на вінтоўцы, з якой, як мяркуюць, быў забіты прэзідэнт ЗША, чыя-небудзь адбіткі пальцаў.

У гэтым кароткім тэксце імя Освальда згадваецца шэсць разоў.

На наступны дзень яго імя будзе згадана ўжо адзінаццаць разоў: пад загалоўкам «Замытаюць сляды» газеты друкавалі паведамленне ТАСС пра забойства Освальда Джэкам Рубі (яго імя тады пісалі «Рабі») і пра загад новага прэзідэнта Джонсана даследаваць гэтае забойства.

Мінскія чытачы ўсесаюзнай газеты «Известия» 27 лістапада маглі пабачыць яго фота ў апошнія хвіліны жыцця — знакаміты кадр, калі ён здзіўлена выгінаецца ад нечакана балючай кулі ва ўпор. «Звезда» і «Советская Белоруссия» друкавалі паведамленне без ілюстрацыі.

Усе публікацыі ў Беларусі адбываліся паводле падвойнага календара: ужо на момант самай першай, аўторкавай, 26 лістапада, не толькі Кенэдзі, але і Освальд быў два дні як мёртвы, а Рубі арыштаваны.

Імя Освальда можна сустрэць на старонках беларускага друку яшчэ 16 разоў да канца лістапада, потым два разы ў снежні.

Ніводнага разу нідзе не згадваецца яго прыезд у СССР, жыццё ў Мінску, праца на радыёзаводзе, жонка і дзіця, вяртанне ў Амерыку.

У Мінску, дзе імя Освальда ведалі сотні чалавек, гэта азначала толькі адно: трэба маўчаць.

У доме перакладчыцы Інтурыста Стэліны Пажалуістэ рвалі на шматкі фатаздымкі з Освальдам. Яна плакала, а муж папярэджваў, што зараз давядзецца расплочвацца ўсёй сям’і.

Яна ўспамінала для Мэйлера:

Калі маці і я пачулі, што Кенэдзі забіты і Освальд меў да гэтага дачыненне, мы так і селі. І сядзелі без руху. Я памятаю той вялікі страх. Ён апанаваў мяне і сям’ю.

Стэліна з сям’ёй вырашыла з’ехаць з Мінска — і да 1977 года жыла і працавала настаўніцай у Віцебску.

Студэнта медінстытута Канстанціна Бандарына выклікалі ў КДБ, спыталі пра фатаздымкі — ён усе спаліў — і адпусцілі, не запрасіўшы нават сесці.

Але Стэліну ў КДБ не выклікалі. Эла Герман чакала, што яе выклічуць. Не выклікалі. Не выклікалі Аніту Зігер, яе сястру Элеанору, бацькоў.

Мэйлеру было невядома, ці выклікалі Эрыка Цітаўца.

Ён падае сведчанне аднаго з кампаніі студэнтаў-медыкаў, Канстанціна Бандарына, які кажа, што, у адрозненне ад іншых знаёмых, якія перасталі сустракацца з Освальдам перад ад’ездам, бо былі ўпэўненыя ў сачэнні КДБ, Эрык працягваў кантактаваць — і нават, адрозна ад усіх іх, захаваў усе матэрыялы таго часу. Усе знішчалі фота і паперы, а Эрык сказаў: вы ўцякаеце, як купка баязліўцаў, і ўсё выкідаеце за борт. Эрык мусіў бы трэсціся ад страху, як асіна, але выйшаў сухім з вады, яму нічога не было, хаця ён меў самыя блізкія стасункі з Алікам.

Бандарын кажа Мэйлеру:

Чаму гэта Эрык быў такі смелы?

І Мэйлер спыняецца, сканчае абзац, пакідае пытанне ў паветры і без адказу.

Кропка як апошні штрых у партрэт персанажа «Цітавец».*

Чэкісты таксама плачуць — прынамсі, Мэйлер менавіта так, з камяком у горле, падае словы былога начальніка контрразведкі.

* У сваёй кнізе праз паўтара дзясятка гадоў пасля публікацыі Мэйлера Цітавец напіша, што ў яго таксама забралі ўсе лісты Освальда. Спачатку яго выклікалі на размову з КДБ у кабінце рэктара, а назаўтра папрасілі прынесці з дому лісты — ён прынёс і аддаў. Пра магнітафонныя стужкі ніхто не ведаў, таму яны засталіся.

Я адчуў сябе не дрэнна — а жахліва! Гэта быў найгоршы момант майго жыцця!

Так адказаў генерал «Гузьмін» пра рэакцыю на навіну з Даласа. І затым, піша Мэйлер, ён ледзь не заплакаў.

Усе вінавацяць мяне! Быццам я ведаў, што ён будзе страляць. Мы не мелі паняцця. Нельга ў Мінску знайсці ніводнага чалавека, хто сказаў бы — так, Освальд меў намер вярнуцца ў Амерыку і заварыць гэтую кашу.

«Гузьмін» і «Сцяпан» больш за ўсё баяліся: а раптам Освальд рыхтаваўся да забойства ў Мінску, і яны не заўважылі. Але самым важным прызнаннем, якое запісаў Мэйлер ад чэкістаў, ён палічыў апошняе:

Калі шчыра, нас не хвалявала грамадская думка ў Амерыцы. Нас хвалявала, што скажа Масква.

Хто б сумняваўся.

Памылка Мэйлера

У лістападзе 1963-га адзін жыхар Мінска зрабіў учынак, які звычайна лічыцца сведчаннем добрага выхавання і ветлівасці, але які без перабольшання можна было назваць геройскім — і можна было кваліфікаваць як здраду.

Адзіны з усіх знаёмых Марыны і Освальда ў Савецкім Саюзе пасля забойства самога Освальда Джэкам Рубі — Павел Галавачоў — напісаў і занёс на Мінскі паштамт ліст да Марыны Освальд са спачуваннем.

Наступнай раніцай па яго прыйшлі.

Два супрацоўнікі КДБ, якія пастукалі ў кватэру Паўла Галавачова, павялі яго на тралейбусны прыпынак, і праз дзесяць хвілін яны ўваходзілі ў будынак КДБ. Паўла завялі на другі паверх, з вакна была відаць кнігарня, у пакоі было чалавек сем.

Як Галавачоў пазней скажа Мэйлеру — яны былі ветлівыя і яго не білі.

Гаворка ішла пра ліст Марыне са спачуваннем.

Мэйлер піша:

Яны пачалі з таго, што сказалі яму: «У нашай краіне толькі прадстаўнікі народа могуць пасылаць спачуванні. Ты не прадстаўнік нашага народа. Ты не маеш права выказваць спачуванні. Гэта адно. Ты страціў палітычную пільнасць. Ты стаў палітычна блізарукім. Калі ты не хочаш, каб законы нашай краіны напісалі табе на шкуры, калі ты хочаш зноў пабачыць неба, перастань рабіць глупствы. Дарэчы, якія твае адносіны з Марынай Освальд? Ты з ёй спаў?» Яны задавалі іншыя пытанні і затым вярталіся да гэтага: «Спаў з Марынай калі-небудзь? Чаму ты напісаў такі ліст, калі ты з ёй не спаў?»

Логіка КДБ зразумелая — калі б Павел адказаў, што так, спаў з Марынай, адразу з'явіўся б ясны і бяспечны матыў, чаму ён спачуваў. Усё іншае было палітычна небяспечным, магчыма, у міжнародным маштабе.

Чалавечыя паводзіны былі небяспечныя.

Пасля гутаркі яго завялі на паштамт і прымусілі напісаць заяву пра адкліканне ліста. Такое захаванне законнасці не надта ўразіла Галавачова — адкуль жа КДБ ведае змест, калі яны яшчэ не перахапілі ліст?

Марына ніколі не атрымала спачування ад Паўла.

У размове з Мэйлерам праз трыццаць гадоў ён назаве гэтую размову з кадэбістамі найгоршым момантам свайго жыцця.

Дэпутат Сяргей Навумчык сустракаўся са «Сцяпанам» — былым куратарам Освальда палкоўнікам у адстаўцы Аляксандрам Касцюковым. Сцэна — як з-пад пяра Дастаеўскага:

Ён наракаў на мінскіх сяброў Освальда, якія давалі заходнім журналістам недакладную інфармацыю, дзе сумнеўна паказвалі яго, Касцюкова, ролю. Асабліва скардзіўся на Паўла Галавачова: «Паўлік кажа, што я яго выклікаў, суро́ва з ім размаўляў... Ды калі яго маці паскардзілася ў КДБ і мне прыйшлося з ім сустракацца, я дрыжэў, як той восеньскі ліст: я — малодшы афіцэр, ніхто, а ён — сын Героя Савецкага Саюза, сябра Хрушчова...»*

* Тут важны час і кантэкст: оперупаўнаважаны гаворыць так увесну 1993-га, у час росквіту беларускай дэмакратыі, калі гаворкі пра люстрацыю вядуцца не на кухнях, а ў парламенце, і гаворыць гэта дэпутату апазіцыі, перад якім тады расчынялі дзверы старшыня КДБ і міністры. А журналісты, на якіх спасылаецца Касцюкоў, насамрэч былі ўсходнія — Галавачоў расказаў пра запалохванні КДБ карэспандэнту газеты «Известия», якая друкавала серыю матэрыялаў пра Освальда ў жніўні 1992-га.

У самым канцы кнігі Мэйлера, у імянным паказніку, Павел Галавачоў будзе прадстаўлены як «сябар Освальда і інфарматар КДБ». З мноства людзей, з якімі Освальд сустракаўся ў СССР і з якімі потым працаваў Мэйлер, гэтак будзе напісана толькі пра аднаго Галавачова.*

Кніга Мэйлера амаль бездакорна дакладная: памылкі ў ёй — не памылкі, а хутчэй, абдрукоўкі (не тая лігара ў прозвішчы консула, які выдасць Марыне візу для вяртання ў Амерыку, лішняя галосная ў прозвішчы старшыні КДБ («Шыракоўскі»), смешнае тлумачэнне, што калі імя аднаго з суразмоўцаў — Саша, а яго бацькі — Мікалай, дык яго завуць «Саша Мікалаевіч»).

Але словы ў паказніку імёнаў пра Паўла Галавачова, хаця фармальна і не няправільныя, акажуцца самымі несправядлівымі.

Сімпатычны хлопец быў. Не засранец.

Кніга без ілюстрацыяў

У архівах Камісіі Уорэна сабраныя тысячы рэчавых доказаў — фатаздымкаў з Мінска і Тэхаса, лістоў, рукапісаў, нататнікаў, канвертаў, арыгіналаў дакументаў. Экспертамі намаляваныя маршруты праезду, траекторыя стрэлаў. Існуе самая дарагая ў свеце аматарская дакументальныя стужка, знятая жыхаром Даласа Абрамам Запрудэрам падчас забойства (26,6 секунды былі ацэненыя ў 16 мільёнаў даляраў).

Выбіраць было з чаго — але ў «Гісторыі Освальда» не змешчана ніводнай ілюстрацыі. Няма нават партрэта героя.

Чаму Мэйлер не захацеў уключаць ілюстратыўны матэрыял у кнігу? Чаму няма нават Освальда з Марынай?

Магчыма, таму, чаму няма фатаграфіяў у раманах Талстога ці Дастаеўскага. Освальд, зразумела, рэальны чалавек, а не літаратурны персанаж. Але Мэйлер не столькі хоча расказаць пра героя, колькі знайсці адказ на пытанне — ці існуе ўвогуле таямніца, альбо мы маем справу з праявай абсурду, постмадэрнісцкай рэальнасцю, дзе ўсё можа быць без дай прычыны. Іншымі словамі — калі прэзідэнта забіла нікчэмная жамыра, дык мы жывем у свеце дэградаванага хаосу, і ўсё безнадзейна,

* Эрнст Цітавец у сваёй кнізе, якая выйшла праз сем гадоў пасля смерці Галавачова, назаве яго агентам КДБ чатыры разы.

калі асоба з ідэямі застрэліла бацьку трох дзяцей і забіла паліцэйскага, дык такое зло можна зраўнець і, значыць, з ім змагацца.

Калі б выбіраць толькі адзін здымак — варта было б надрукаваць зусім не драматычны, а даволі банальны здымак Освальда і Марыны ў сонечны дзень на набярэжнай Свіслачы, непадалёку ад іх дома. Галоўная яго адметнасць — гэта адзіны здымак, на якім абое дадзеныя на поўны рост.

Вось яны сталі каля парапета, Освальд усміхнуўся ў камеру, палова твару жонкі захінутая ценем, фотаапарат пстрыкнуў — і гатова. Не адразу, вядома, а пасля таго, як стужка пабывала ў бачках з праяўляльнікам, фіксатарам, была прамытая, высушаная ў цёмным пакоі з чырвонай лямпай, а потым друкаваліся картачкі, і гэта таксама працэс, які пачні апісваць — не спынішся.

Я паслаў гэты здымак на каментар аднаму знаўцу фотамастацтва, не кажучы, хто выяўлены на фота. Вось што ён мне адпісаў, з агаворкай пра малы фармат і нізкую якасць выявы:

З таго, што відаць, агулам можна сказаць, што гэта неблагая фа-

таграфія «на памяць», знятая даволі пісьменна без грубых тэхнічных памылак. Камера, хутчэй за ўсё, кінаплёначная (24x36), якасць файла не дае сказаць упэўнена. Знята, відаць, аматарам падчас шпацыру, без прадуманай пастаноўкі. Прафесіянал пры спецыяльнай здымцы не дапусціў бы, каб жанчына стаяла неэстэтычна, з расстаўленымі нагамі. Дрэнная якасць файла ўсё ж дае магчымасць разглядзець крыху псіхалогію пары, але толькі ў самых агульных рысах. Так выглядае жанатая пара, калі сумеснае жыццё ўжо ўвайшло ў пэўную прывычку. Хаця заўважаецца пэўная адчужанасць паміж гэтымі людзьмі, нейкая нестабільнасць, недаказанасць. Не ўсё ў іх добра.*

У гэтым аналізе ўражвае ўсё, але адна рэч, пра якую зараз пойдзе гаворка, не проста ўражвае — шакуе сваёй дакладнасцю.

Рэч у тым, што з усіх мінскіх здымкаў менавіта гэты быў адным з гадоўных доказаў тэорыі, што Освальда тут падмянілі і ў Амерыку вяртаўся чалавек КДБ.

* Здымак каментываў Зянон Пазняк, вядомы не толькі як палітык, але і як мастацтвазнаўца, фатограф, аўтар фотаальбомаў. Пазней ён палепшыў здымак і даслаў дадатковы каментар:

«Гэтыя людзі розныя па культуры фатаграфавання. Жанчына фатаграфуецца непасрэдна, такой, якой ёсць, не думваючы, якой выйдзе і не прыхарошваючыся, не прымаючы «паляпшальных» паставаў. Тым часам мужчына прыняў, відаць, знаёмую яму позу і завучаную ўсмешку, але ўсё гэта выглядае непасрэдна і эlegantна. І трымаецца ён больш раскавана і таксама эlegantна. Паліто на ім даволі дарагое, добра на ім сядзіць і дакладна пашыта па ім; штаны па тагачаснай модзе і дакладныя па даўжыні, адпрасаваныя, туплі начышчаныя да бляску; шалік акуратна падабраны і ўкладзены; тып прычоскі характэрны для інтэлігентнага чалавека. Мужчына, што на фота, прывык нязмушана сачыць за сабой (за сваім выглядам). Гэта мог бы быць чалавек з тагачаснай інжынерна-тэхнічнай інтэлігенцыі, з выкладчыкаў сярэдняй ці вышэйшай школы, альбо з дробных дзяржаўных служачых.

Па знешнім выглядзе жанчына эlegantнасцю не вылучаецца. Знешні выгляд яе праставаты, адзежа не дапасаваная (магчыма, купленая ў «шырспажыве» — што было), але трымаецца яна ўпэўнена, спакойна і самадастаткова. Па ўнутраным нападзенні яна выглядае больш дарослай за мужчыну і мацнейшай па характары. Мужчына ў параўнанні з ёй выглядае крыху інфантальным. Не зразумела, чаму жанчына без шаліка, у паліто і з адкрытай голай шыяй і грудзінай. Па выглядзе гэта тыповая мінчанка таго часу, працаўніца сталовай, бухгалтэрыі, паліклінікі, цырульні, швачнай фабрыкі, гадзіннікавага завода, прадавачка ў гастраноме і г. д. — сярэдні ўзровень жыхара Мінска. Тым часам мужчына больш тыповы для Заходняй Беларусі, Прыбалтыкі, Польшчы. Гэта больш заходні тып чалавека».

Знаўцы адразу заўважылі, што на здымку Освальд і Марына амаль аднолькавага росту. Насамрэч яна мела каля 160 см, а Освальд — каля 180 см (па іншых звестках — 175). На здымку Марына ў басаножках без платформы і абцасаў. Хто тады побач з ёй?

Першы неканспіралагічны адказ на гэтае пытанне здолеў даць на пачатку 90-х канадзкі журналіст Пітэр Уронскі, які перавярнуў яго дагары нагамі: не хто побач з Марынай, а — хто побач з Освальдам?

Падчас прыезду ў Мінск ён сустракаўся з сяброўкай Марыны Людмілай Петрусевіч, якая сказала: гэта яна на здымку з Освальдам. Людміла ўзгадала, як яны гулялі, рабілі здымкі разам і паасобку, і вось гэты здымак зрабіла Марына. А чаму гэтае паліто на Марыне на іншых здымках? А таму што Людміла гуляла без паліто, замерзла і пазычыла пагрэцца.

Публікацыя Уронскага выклікала сенсацыю ў колах освальдолагаў і загадка лічылася вырашанай, аж пакуль ён ізноў не прыехаў у Мінск і не паспрабаваў зняць усю сцэну на відэакамеру.

Знайшлі тое самае месца, усталявалі камеру, каб выбраць правільны ракурс, паставілі каля балюстрады разам з сяброўкай Марыны памочніцу Уронскага — і раптам у кадры Люся Петрусевіч аказалася аднаго росту з істотна вышэйшай за яе памочніцай.

Асфальтавае пакрыццё каля балюстрады ўзгорбілася, побач з ямамі былі ўзвышшы. На гістарычным фота сапраўды была Марына — яна стаіць на ўзвышэнні, крыху расставіўшы ногі (што і адзначыў пры аналізе ўважлівы позірк фотазнаўцы) — мысок яе левай туплі на адным узроўні з правым чаравікам Освальда, але абцас вышэй.

Вось як праца гарадскіх камунальных службаў некалькі дзесяцігоддзяў псавала ці ўзмацняла — каму як — рэпутацыю савецкага КДБ, давала занятак цэламу накірунку освальдазнаўства, прывяла да эксгумацыі цела Освальда ў 1981 годзе, не кажучы пра працуханыя да пярэдніх зубоў патыліцы збянтэжаных журналістаў.

Ой, Мінск — горад, не просты для прагулянак.

Трэба пад ногі глядзець.

Нават калі стаіш.

Далсты

Гісторыі Освальда пасля вяртання з СССР Мэйлер прысвяціў другую, большую палову кнігі, і па тых сцэжках мы не хадзілі.

Мякка кажучы, жыццё ў Амерыцы для Освальда не было прагулянкай. Прэса ім не цікавіцца, але цікавіцца ФБР, мяняюцца працы, гарады, грошай не хапае, пачынаюцца скандалы з Марынай, якая ў выніку з'язджае з дачкой жыць да новай знаёмай у гарадку Ірвінг, няўдалая спроба прапанаваць свае паслугі савецкай амбасадзе ў Мексіцы, не надта плённая дзейнасць у камітэце ў падтрымку Кубы, спроба ўгаварыць зноў цяжарную жонку разам угнаць самалёт і паляцець у Гавану, няўдалы абстрэл дому правага палітыка генерала Уолкера, няздзейснены намер забіць Рычарда Ніксана, няўцямнае кантактаванне з мясцовай філіяй кампартыі, зварот па візу на вяртанне ў СССР — усё гэта не мінскія маршруты, хаця ў Амерыцы Освальд і аформіў падпіску на газету з Мінска — «Советскую Белоруссию».

У матэрыялах Камісіі Уорэна захоўваецца заключэнне доктара Гаварда Роўма, які аналізаваў мінскі дзённік і рукапісы Освальда з пункту гледжання дыслексіі:

Я лічу, што гэты дэфект і яго наступствы... маюць значэнне, бо ўзмацняюць уражанні многіх іншых крыніцаў пра прыроду адчужанасці Освальда ад людзей, яго няўпэўненасць і агрэсіўнасць, прычыны яго праблемаў у школе, неабгрунтаваную ацэнку сваіх літаратурных магчымасцяў. Такія рысы — зусім не рэдкае наступства жыццёвага досведу, які пазначаны рэгулярнымі няўдачамі амаль у любой сферы прадпрынятай дзейнасці. Для здольнага чалавека мець фізічнае абмежаванне ў карыстанні мовай з'яўляецца асабліва прыніжальным. Мне падаецца, што ў выпадку з Освальдам гэтая фрустрацыя дала дадатковы штуршок яго патрэбе давесці ўсяму свету, што ён з'яўляецца непрызнаным «вялікім чалавекам».

Толькі пасля паўтысячы старонак, прысвечаных паўтара гадам Освальда ў Амерыцы, Мэйлер прапануе адказ на пытанне — чаму Освальд выбраў за мішэнь Кенэдзі?

Адказ сведчыць пра наша разуменне Освальда: гэта быў найбольшы шанец, які ён калі-небудзь меў. Забойства прэзідэнта было

б землятрусам. Для амерыканцаў яго рэха будзе гучаць да канца стагоддзя і нават больш. Гэта таксама будзе карай для расейцаў і кубінцаў. Але ён, ён быў вышэйшы за капіталізм і вышэйшы за камунізм. Вышэйшы за абодва! У яго было, як ён лічыў, вышэйшае пакліканне і патэнцыял, як у Леніна. Освальд падзяляў яго веру ў тое, што выдатная мэта апраўдвае любыя сродкі.

Пасля прыніжэння ў Мехіка і адсутнасці сацыяльнага статусу ў мястэчку Ірвінг, куды пераехала Марына, выглядае, што палітычная ідэалогія Освальда нарэшце спынілася на цэнтральным нерве нігілізму — справы павінны значна пагоршыцца перад тым, як выправяцца. Можна працытаваць яго запіс, зроблены на цеплаходзе падчас вяртання ў Амерыку:

Цікава, што было б, каб нехта ўстаў і сказаў, што ён супраць не толькі ўладаў, але супраць народа, усёй краіны і ўсяго падмурку грамадства.

У гэтым сказе — уся матывацыя стрэлу ў Кенэдзі.

Гэтая рэканструкцыя настолькі нагадвае герояў «Бесаў» Фёдора Дастаеўскага і іх галоўнага пратаганіста Сяргея Нячаева з яго людажэрным катэхізісам рэвалюцыянера, што ўслед за Марынай хочацца ўсклікнуць: не Талсты!

Dalsty.

Мэйлер піша, што Кенэдзі меў здольнасць усяляць аптымізм і даваць надзею, і ў гэтым сэнсе ён быў добрым прэзідэнтам, і Освальд ніколі нічога дрэннага пра яго не казаў — але, з пункту гледжання Освальда, ён быў занадта добрым прэзідэнтам і мог затармазіць развіццё сацыяльнага крызісу і радыкальныя перамены і таму аб'ектыўна перашкаджаў стварэнню лепшага свету. Лепш, як звычайна, чым горш.

Маршрут Кенэдзі быў надрукаваны ў тэхаскіх газетах, і рабочыя ў кніжным складзе тыдзень абмяркоўвалі навіну, што прэзідэнт будзе праязджаць пад іх вокнамі. Як Освальд пісаў брату Роберту:

Заўсёды лепш скарыстаць магчымасць, калі яна табе надарылася.

Надарылася 22.11.1963.

У 12:30 скарыстаў.

Магчымасці, як матылькі, могуць з'явіцца не толькі нечакана, але й з нечаканага боку: праз два дні, 24.11.1963, калі Освальда пераводзілі з паліцэйскага ўчастка ў турму, у натоўпе рэпарцёраў з кольтам у руках

чакаў мясцовы жыхар Джэк Рубі, які вырашыў забіць Освальда, бо надарыўся такі момант.

У 11:21 магчымасць была скарыстаная.

Мэйлер хацеў назваць кнігу «Амерыканская трагедыя» — калі б не Драйзер, які зрабіў гэта на 70 гадоў раней. Загаловак «Амерыканская мара» Мэйлер скарыстаў для свайго чацвёртага рамана.

Дастаеўскі вучыў, што «чалавек ёсць таямніца». Чым было шматстаронкавае даследаванне Мэйлера, як не разгаданнем, пошукам адказу, спробай вытлумачыць абсурднасць, якая раптам так дыспрапарцыйна перакуліла час? І «Гісторыя Освальда» атрымала падзаглавак: «Амерыканская таямніца».

Прыметнікі «савецкая», «расейская», «беларуская» ці «мінская» сапраўды не пасавалі.

Амаль не пасавалі.

Освальд — чытач «Гісторыі Освальда»*

Освальд мог ведаць імя Мэйлера. Яго першая кніга «Голья і мёртвыя» выйшла ў 1948-м і карысталася велізарнай папулярнасцю. Падзеі, якія там апісаныя, адбываюцца на Ціхім акіяне — там, дзе служыў марскі пехацінец Освальд.

Як бы Освальд, калі б яго не забілі, успрыняў кнігу Мэйлера пра сябе, пра падслухоўванне КДБ, пра сяброў, сябровак і жонку, пра сваё жыццё, вывернутае навонкі?.. І што бы ўдакладніў, што аспрэчыў? Ці адразу зарадзіў бы свой карабін Манліхер-Каркан і першым рэйсам вылецеў з Даласа ў Нью-Ёрк — хаця не, са зброяй у самалёт не пусцяць, значыць, хутчэй, завёў бы свой аўтамабіль і паехаў, але не ў Нью-Ёрк, і не таму, што задалёка, бо што такое паўтары тысячы міляў для 55-гадовага мужчыны на добрым аўто па добрай дарозе, а ў адвакацкую кантору — судзіцца з аўтарам, выдавецтвам і КДБ. Нават прасцей — нікуды б не паехаў, а адвакаты самі прыйшлі б. Бо калі б яго не забілі і справа дайшла да суда і нават да смяротнага выраку, амерыканскія юрысты адцягваюць выкананне на гады.

Таксама верагодна, што за гэты час ён сам напісаў і апублікаваў бы свае мемуары, і, можа, нават прадаў правы на экранізацыю ў Галівуд. І

* Слова «гісторыя» ў назве ўжываецца ў значэнні «апавед», «жыццяпіс», па-ангельску — не «history», а «tale».

Мэйлер не паехаў бы ў Мінск, і не дамовіўся б з КДБ, і не раскрыліся б такім чынам дагэтуль страшна сакрэтныя таямніцы метадаў апэратыўнай працы органаў у Мінску, і не было б — ды мала чаго не было б.

Адзін з вядомых заходніх гістарыёграфіў* сто гадоў таму так апісаў праблему прычынаў гісторыі: чалавек выпіў лішні кілішак, сеў за руль аўтамабіля са слабымі тармазамі і, калі паварочваў на неасветленым скрыжаванні, збіў чалавека, які выскачыў па цыгарэты.

Хто вінаваты ў смерці?

Кіроўца, які выпіў лішку?

Механік, які не адрэгуляваў тармазы?

Мясцовыя ўлады, якія не адрамантавалі ліхтар?

Курэц, які перабягаў вуліцу, каб задаволіць шкодную звычку? Яго сяброўка, якая забрала сабе апошнюю цыгарэту?

Калі ведаеш фінал гісторыі Освальда, падобныя пытанні можна задаваць яшчэ сто гадоў.

Але адно пытанне ўсё ж нельга не задаць: які уплыў меў мінскі перыяд жыцця Освальда на ягоны ўчынак у Даласе?

Мінскія знаёмыя Освальда, уключна з яго пастухамі з КДБ, адзінадушна лічылі, што Освальд не мог быць забойцам Кенэдзі. Так знаёмыя кажуць пра амаль усіх забойцаў: быў ціхі хлопчык у школе, прыстойныя бацькі, дапамагаў суседзям, меў добрыя характарыстыкі, мы разам гулялі ў парку...

Гэта псіхалагічна прасты і пашыраны феномен — абарончая рэакцыя ад нечаканага выкіду абсурду.

У мінскім асяродку разыходзяцца хіба толькі ў прычынах, чаму не мог: частка, уключна з КДБ, лічыла яго прымітыўным, неразвітым, лянівым няздарам, іншыя — інтэлігентным, адукаваным, неардынарным маладым чалавекам.

У 1963-64 гадах Камісія Уорэна карпатліва сабрала неверагодную колькасць інфармацыі пра жыццё Освальда, ад здымкаў немаўляці ў сямейным альбоме да здымку трупа на сталым паталагаанатама, ад ацэнак у трапнасці стральбы ад яго сяржанта да апошняй старонкі нататніка, ад сведчанняў маці, брата і жонкі да паказанняў асобаў, якія сустракаліся з ім толькі аднойчы.

Яшчэ праз трыццаць гадоў, паводле пастановы Кангрэсу ЗША, Рада ў справе вывучэння дакументаў забойства расакрэціла дадатковыя дзя-

* Юджын Кар. «Што такое гісторыя?»

сяткі тысячаў папераў і ў 1998 годзе зрабіла ўсе чатыры мільёны дакументаў даступнымі любому даследніку.

Расследаванне забойства Кенэдзі — самая падрабязная і самая вялікая ў гісторыі чалавецтва следчая справа.

Яе высновы вядомыя — прэзідэнта забіў Освальд, і ён дзейнічаў адзін.

Літаратурнае следства, якое правёў Мэйлер, мела справу з даследаваннем асобы Освальда і пошукам адказу на пытанні, не хто і як забіў прэзідэнта, а — чаму.

Але першае даследаванне ўнутранага свету Освальда з'явілася задоўга да Мэйлера, і задоўга да «Справы № 34451», заведзенай КДБ: «Справа № 26996» пабачыла свет у траўні 1953-га, і яе аўтарам быў псіхіятр.

Першы канфлікт з правапарадам Освальд меў у Нью-Ёрку ва ўзросце 13-ці гадоў: маці была няздольная справіцца з сынам, які прагульваў школу, і 16 красавіка яго змясцілі ў «Юнацкі дом», дзе з цяжкімі падлеткамі працавалі лекары. 1 траўня Освальда аглядаў галоўны псіхіятр Рэнатус Гартагс, які пазней прысвяціў яму семінарскія заняткі, дзе медыкі абмяркоўвалі незвычайных пацыентаў.

Гартагс пісаў:

Гэта напружаны, адчужаны і ўхілісты хлопчык, які надзвычай не любіць гаварыць пра сябе і свае пачуцці. Яму падабаецца ствараць уражанне, што яго не кранае меркаванне іншых людзей, каб ад яго адчапіліся і не трэба было прыкладаць намаганні да гутаркі. Пераадолець эмацыйную сцяну, за якой хаваецца гэты хлопчык, было цяжка, але ён даў дастаткова ключоў, якія дазволілі разгледзець напружаны неспакой, сарамлівасць, пачуццё няўключнасці і неўладкаванасці як галоўныя прычыны адчужанасці і звычай самотніка. Лі сказаў: «Я не хачу мець сябра і не хачу гаварыць з людзьмі». Ён сам называе сябе ўпартым і прызнае, што любіць казачь «не».

Гартагс выводзіць прычыну такога стану з сямейнай сітуацыі: бацькі няма, маці занятая сама сабой, браты яго ігнаруюць, у школе ў Нью-Ёрку да падлетка з паўднёвым акцэнтам ставяцца як да правінцыяла.

Лі жыве яркімі фантазіямі, якія круцяцца вакол тэмаў усемагутнасці і ўлады, якімі ён спрабуе кампенсавачь свае недахопы і фрустрацыі. Яму не падабаецца ні з кім быць разам, і на пытанне, якой

кампаніі — дзяўчат ці хлопцаў — ён аддаў бы перавагу, ён адказаў: «Мне не падабаюцца ўсе».

Гартагс адзначае «моцныя негатывісцкія рысы», але як клінічны псіхатолог не лічыць іх хваробай: «ментальны псіхозны змест» і «псіхічныя ментальныя змены» ім адмаўляюцца. Тым не менш, ён ставіць дыягназ «асоба характэрнага тыпу ўзрушэнняў з шызоіднымі рысамі і пасіўна-агрэсіўнымі тэндэнцыямі» і рэкамендуе выпрабавальны перыяд пад наглядам дзіцячага псіхіятра.

У дзень забойства Кенэдзі да Гартагса звярнулася тэлебачанне па каментар, хто, з пункту гледжання псіхіятры, мог забіць прэзідэнта.

Гартагс сказаў:

Вельмі верагодна, гэта ментальна няўстойлівая асоба, якая мае асабістую непрыязь да людзей ва ўладзе, і, вельмі верагодна, гэта чалавек, які ў спробе пераадолець сваю нязначнасць і бездапаможнасць паспрабуе здзейсніць учынак, які напалохае іншых, які страсяне свет, які прымусяць іншых людзей адчуць сябе неабароненымі, каб такім чынам пазбавіцца ад уласнага пачуцця неабароненасці.*

Падлеткаў (дый дарослых), якіх можна апісаць падобнымі фармулёўкамі — процьма. Рэч не ў тым, што не ўсе потым робяцца злачынцамі — а хутчэй у тым, як складваюцца іх абставіны і магчымасці, што змякчае, а што ўзмацняе і памнажае «негатывісцкія» рысы аж да прабаднага хаосу.

* Гартагс нярэдка выступаў у ролі эксперта на тэлебачанні, і ў той дзень ні журналісты не ведалі, ні ён сам не памятаў, што Освальд быў яго пацыентам. Цікава, як ацаніў бы амерыканскі доктар высновы мінскага прафесара медыцыны Эрнста Цітаўца, якімі той завяршае праз паўстагоддзя сваю кнігу ўспамінаў:

«Ці быў Освальд шчаслівым чалавекам? Калі шчасце азначае здольнасць свабодна выбраць жыццёвую місію і працаваць дзеля яе ажыццяўлення, ён быў шчаслівы. Яго місія была ідэалістычнай — паспрабаваць зрабіць сваю краіну лепшай. Надзіва адважна і мэтанакіравана вёў яго гэты ідэал. Ён лічыў, што ў Афінскай сістэме ён знайшоў трэці шлях па-за пасткамі камунізму і капіталізму. Гэта быў адказ, да якога ён прыйшоў як праз наўпроставы досвед, гэтак і праз старанныя тэарэтычныя пошукі. Жыццё яго было поўнае прыгодаў і намаганняў, якія ўсе былі скіраваныя да гэтай ідэалістычнай мэты. Ён бачыў свет, сустракаўся з цікавымі людзьмі і зрабіў свае бясстрашныя высновы пра магчымасць уяўлення свету па-за фізічнымі, інтэлектуальнымі, палітычнымі і нават асабістымі рамкамі халоднай вайны. Ён быў шчаслівы чалавек».

Вось што Мэйлер адказаў на маё пытанне пра сувязь паміж Мінскам пачатку 1960-х і Даласам 22 лістапада 1963 года:

— Я думаю, што трэба пайсці значна глыбей. Освальд выехаў з Мінска і вярнуўся ў Амерыку. І аднойчы ён сказаў сабе: я адзіны чалавек, які жыў параўнаўча каля самага дна, у сацыяльных нізах у абедзвюх краінах. Я быў рабочым нізкага ўзроўню ў Савецкім Саюзе і я рабочы нізкага ўзроўню тут, у Амерыцы. І я ведаю абедзве краіны ад нізу да верху так, як ніхто болей не ведае. Ніхто ў свеце не ведае таго, што ведаю я. І гэта было сапраўды так. Адсюль прыйшло пачуццё сваёй велізарнай значнасці.

Такі ўплыў меў на яго Мінск.

Першапачаткова Мэйлер хацеў назваць сваю кнігу «Освальд у Мінску».

Цягнік, які не спазніўся

Я пайшоў у першы клас праз пару месяцаў пасля таго, як цягнік з Освальдам, які вяртаўся ў Амерыку пасля двух з паловай гадоў жыцця ў Мінску, пастаяў некалькі гадзінаў недалёка ад нашага дома ў Берасці, пакуль мянялі колы, свіснуў на развітанне і пагрукатаў праз мяжу.

Мы з сябрамі падкладалі на рэйкі манеты — для цягніка пяць капеек былі не больш адчувальныя, чым матылёк, які сеў на бліскучую адпаліраваную сталь, атрымлівалася тонкая авальная бляха, залацістажоўтая, з крылападобнымі вострымі краямі, за якую ўжо нічога нельга было купіць і, праўду кажучы, якой асабліва нічога нельга было й зрабіць. Пятак аніак не ўплываў і на чыгуначны рух.*

* Прыхільнікі «эфекту матылька» могуць запярэчыць, напрыклад, што з таго расціснутага пятака пачалася інфляцыя ці дэфляцыя, якая вядома чым скончылася ў 1991-м. Тэрмін «эфект матылька» зрабіў папулярным даследнік тэорыі хаосу Эдвард Лорэнц. У 1961 годзе ён рабіў матэматычныя разлікі мадэлі надвор'я і нязначна, на адну дзесяцітысячную долю, змяніў адзін складнік у формуле — і раптам атрымаў радыкальна іншы прагноз. На гэтым назіранні было пабудавана паведамленне на адной амерыканскай метэаралагічнай канферэнцыі: «Ці выклікае ўзмах крыльцаў матылька ў Бразіліі тарнада ў Тэхасе?»

Памяняць дзве літары ў назве паўднёваамерыканскай краіны — і будзе Беларусь. А Тэхас у справе Освальда і так ёсць.

Пасля 12:30 у суботу 22 лістапада 1963 года ў свеце стала менш смеху, больш слёз. Але ўплыў стрэлаў у Даласе на палітычную гісторыю быў неістотны.

Ва ўнутранай палітыцы Ліндан Джонсан працягваў рэформы, якія Дэмакратычная партыя ЗША пачала рэалізоўваць пры Кенэдзі: пашырэнне грамадзянскіх правоў, канец расавай сегрэгацыі, падтрымка корпусу міру, які даў магчымасць ідэалістычнай моладзі паспрабаваць змяніць да лепшага жыццё ў краінах трэцяга свету і больш уведаць пра свет самім.

Удзел амерыканцаў у в'етнамскім канфлікце пачаў драматычна нарастаць яшчэ пры Кенэдзі і перарос у поўнамаштабную вайну пасля яго, дагэтуль дзейнічае падпісаная ім дамова аб забароне ядзерных выпрабаванняў у атмасферы, космасе і пад вадой (многія лічаць гэта найважнейшым дасягненнем яго тысячы дзён у Белым доме), словы Кенэдзі ў Берліне пасля ўзвядзення сцяны («Ich bin ein Berliner! — Я — берлінец!»*) паўтаралі наступныя прэзідэнты, пакуль сцяна не развалілася ўшчэнт.

Палітыка ў адносінах да Кубы засталася нязменнай цягам наступнага паўстагоддзя, урокі Карыбскага крызісу засвоілі абодва бакі.

Праз пяць з паловай гадоў пасля забойства прэзідэнта Амерыка выканала задачу палёту на Месяц, якую паставіў Кенэдзі.

Самыя моцныя рэжымы персанальнай улады рассыпаюцца пасля смерці дыктатараў, іх помнікі трушчаць, а імёны ганяць. Дэмакратыі па сваёй прыродзе гістарычна сейсмастойкія. Невядома, канечне, што б яшчэ зрабіў Кенэдзі для Амерыкі і свету, але гэта так і застаецца невядомым.

Заўважныя змены адбыліся ў працы прэзідэнцкай службы аховы: перасталі загадзя друкаваць маршруты паездак і агучваць іх даты, адкрытыя кабрыялеты былі выведзеныя з парку прэзідэнцкіх машын.

Наступныя паўстагоддзя лаўры Освальда не давалі спакою яшчэ тузіну асобаў, а сканчалася ўсё, як для матылькоў на рэйках: іх альбо лавілі і саджалі за краты, альбо яны гінулі самі. Больш амерыканскіх прэзідэнтаў не забівалі, толькі псіхічна хворы нападнік здолеў параніць прэзідэнта Рэйгана ў 1981 годзе.

* Цалкам гэтыя словы салідарнасці, з якімі Кенэдзі звярнуўся да жыхароў Берліна за чатыры месяцы да забойства, гучаць так: «Дзве тысячы гадоў таму найвышэйшым гонарам былі словы *civis Romanus sum* (я — рымскі грамадзянін). У свабодным свеце сёння словамі найвышэйшага гонару з'яўляюцца «Я — берлінец!»

Чалавечая трагедыя, якая разыгралася 22 лістапада 1963 года ў Даласе, абарвала жыцці адных людзей, непазнавальна змяніла лёсы іншых, але не мела гістарычнага вымярэння.

Освальд зрабіў не большы ўплыў на хаду падзеяў XX стагоддзя, чым матылёк пад коламі цягніка на яго прыбыццё на станцыю паводле раскладу.

Рэй Брэдберы, хоць і прычыніўся да нараджэння матыльковай тэорыі хаосу, усё ж пісаў фантастыку.

А лепідаптэралогія — навука.

Хоць на Месяц узвый

У менскую вандроўку па слядах Освальда варта было б узяць кнігу журналісткі Прысцылы МакМілан «Марына і Лі» — 527-старонкавы том у цвёрдай вокладцы, які выйшаў у 1977 годзе.

У 1959-м МакМілан працавала ў Маскве як няштатны рэпарцёр на амерыканскі газетны сіндыкат, жыла, як і Освальд, у гатэлі «Метраполь» і па падказцы знаёмага з амбасады пайшла браць інтэрв'ю ў перабегчыка. Освальд пагадзіўся, надзеў касцюм з гальштукам, прыйшоў да яе ў нумар і адказваў на ўсе пытанні. Ён уразіў яе тым, што хваліўся першым самастойным дзеяннем у Маскве — адзін прайшоў да ўнівермага «Дзіцячы свет», купіў марозіва і вярнуўся.

Яна адзначыла дзіўнае спалучэнне інфантальнасці і рашучасці — усё ж далёка не кожны быў здольны на такі крок, як адмова ад грамадзянства і пераезд у чужую невядомую краіну.

Потым яна напіша:

Калі наша гутарка падыходзіла да канца, у мяне ўзнікла жахлівае адчуванне марнасці. Яго чакала, я была ўпэўненая, расчараванне. Калі ён сыходзіў, я запрасіла заходзіць. Расейцы мяне папярэдзілі, сказаў Освальд, каб я не размаўляў з амерыканцамі. Але перад тым, як зачыніць дзверы, ён паабяцаў не рабіць рашучых крокаў, не паведаміўшы мне.

Праз два дні я пайшла на другі паверх і спытала ў дзяжурнай, дзе Освальд. Ён з'ехаў, адказала яна.

Пасля забойства МакМілан здолела пабудаваць даверлівыя адносіны з удавой Освальда і ў 1964-65 гадах запісала больш за 700 старонак

інтэрв'ю з ёй. Яна называла Марыну «вельмі сумленным чалавекам», які гаворыць праўду.

«Марына і Лі» стала класікай, яе высока ацаніў Мэйлер, які, аднак, адразу заявіў, што не з усім пагаджаецца, і патлумачыў — іначай навішта яму было б пісаць сваю кнігу.

Сапраўды.

Увогуле, калі паставіць за мэтау захапіць з сабой усе дакументы, прысвечаныя Освальду і забойству Кенэдзі, дык каб цягнуць 18 тон паперы, запатрабуецца воз і пара добрых коней, напрыклад, выведзенай у 1950-я пары «савецкі цяжкавоз».

Аднак кнігі, прысвечаныя мінскаму перыяду, можна і ў руках пачаць, што зразумела: МакМілан па свежых слядах распытала Марыну, апроч Мэйлера ніхто не меў доступу да дакументаў КДБ і большасці мінскіх знаёмых Освальда, а з іх толькі адзін Эрнст Цітавец напісаў свае ўспаміны.

Але адна амерыканская кніга пра Освальда вылучаецца — па-першае, таму што была напісаная яшчэ да таго, як Освальд стаў пасмяротна ўсясветна знакамітым, а па-другое, таму, што ўгадала будучыню освальдазнаўства.

Кніга, дзе прататыпам быў Освальд, называлася «Ідэальны ваяр». Яе напісаў сябра Освальда па службе ў марской пяхоце нехта Керы Торнлі.

Торнлі вонкава быў падобны да Освальда і потым шмат гадоў у шматлікіх інтэрв'ю ён заяўляў, што яны з Освальдам былі «прадуктамі генетычных выпрабаванняў, якія рабіла секта еўгенікаў, нацысцкіх прыхільнікаў з таварыства «Вірыл», што ў яго і Освальда пры нараджэнні ўжывілі прыстасаванні для падслухоўвання, за імі сачылі і маніпулявалі з дзяцінства ўсемагутныя кіраўнікі «Вірылу».

Торнлі быў ахвярай неўміручай традыцыі, якая пачалася, верагодна, неўзабаве пасля першай размовы Евы са Зміем, і не спыніцца, пакуль будзе існаваць чалавецтва. Гэта — пошук тайных спружынаў там, дзе іх няма, сакрэтных змоваў там, дзе іх не існавала, пабудова пірамідаў аргументацыі, якія ні на што не абапіраюцца, непрыняцце фактаў пасля таго, як яны былі спраўджаныя належным чынам.

Мяжа, дзе здаровы скепсіс ператвараецца ў псіхічную хваробу, даволі шырокая. Часам вельмі. І, як у выпадку з гісторыяй Освальда, можа доўжыцца дзесяцігоддзямі.

У Беларусі, напрыклад, пасля выхаду кнігі Мэйлера крытыкі як з лагера дэмакратычнай апазіцыі, гэтак і з афіцыёзу будучь абвінавачваць Станіслава Шушкевіча ў супрацоўніцтве з КДБ.

Так, галоўны рэдактар газеты адміністрацыі прэзідэнта заявіць:

Ёсць яшчэ адна цікавая рэч: у Мінск з ЗША прыехаў Лі Харві Освальд. Не ведаю, навошта яго сюды прыслалі, але ўвесь час яго вучылі страляць. І настаўнікам расейскай мовы ў яго быў Шушкевіч, паверце мне, КДБ нічога не рабіла без сэнсу. Пра тое, каб яго вучыў Шушкевіч, было вырашана ў Маскве, на Лубянцы, Станіслаў Станіслававіч многа ведае, але не скажа.*

Наконт таго, што КДБ нічога не рабіў «без сэнсу», спрачацца сэнсу не мае, кожнаму сваё.

Мае сэнс нагадаць, што ў 1960-м, пасля хрушчоўскага выкрыцця сталінскіх злачынстваў, усю ўладу забрала партыйная наменклатура, якая ў мэтах сваёй бяспекі і пад лозунгам аднаўлення «ленінскіх прынцыпаў сацыялістычнай законнасці» значна абмежавала ўсемагутныя органы. І сакратар парткама, які на буйным заводзе быў фігурай не менш важнай за дырэктара, мог арганізаваць урокі расейскай мовы без персанальных падказак з Лубянкі.

Прэзідэнцкі рэдактар таксама закідае Станіславу Шушкевічу рэпрэсаванага бацьку — як так, чаму сына ворага народа падпусцілі да сакрэтнай працы.

Таксама варта нагадаць — афіцыйнае стаўленне да ахвяраў рэпрэсіяў і іх сваякоў было ў тых некалькі гадоў антысталінісцкай адлігі хутчэй спрыяльным — іх аднаўлялі ў партыі, а заслужаных чэкістаў-ардэнаносцаў, наадварот, выключалі. Ішла выбарачная люстрацыя.**

Недарэчнае таксама сцверджанне, быццам Освальда «ўвесь час вучылі страляць» — насамрэч вядома толькі пра два стрэлы, якія зрабіў

* Зрабаваны народ. Размовы з беларускімі інтэлектуаламі. Гутарка з П. Якубовічам. Гарадзенская бібліятэка, 2009.

** У 1958-м быў звольнены з пасады чэкіст прызыву 1931 года, намеснік старшыні КДБ Міхаіл Дзечка — «паводле фактаў, якія дыскрэдытуюць высокае званне афіцэра» за тое, як сказана ў пастанове бюро ЦК КПБ, што «браў удзел у неабгрунтаваных арыштах савецкіх грамадзянаў і дапускаў грубыя парушэнні сазаконнасці пры даследаванні крымінальных справаў». З 19 гадоў ён быў катам Мазыршчыны, пасля вайны даслужыўся да міністра. Адно такую гісторыю пра ката Міншчыны Гарбанеўскага я падрабязна апісаў у кнізе «За кіпучай чэкісцкай работай». Пакаранні былі смешныя — адбіралі партбілет, але нікога не судзілі і не пасадылі.

Освальд на паляванні ў Беларусі — і абодва міма, і аднойчы паўдзельнічаў у стральбе з пісталета ў заводскім клубе ДТСААФ — «на троечку», як ацаніў інструктар (што ні пра што не сведчыць — вядомая гісторыя аднаго шматразовага чэмпіёна свету па стральбе з пісталета, якога абрабавалі дома. Ён страляў у рабаўнікоў некалькі разоў з блізкай дыстанцыі і ні разу не патрапіў).

Увогуле, колькасць журналіцкіх публікацыяў і ўспамінаў пра Освальда ў беларускім і расейскім друку (пра ананімных віртуалаў у інтэрнэце лепш памаўчаць) вядзецца на сотні. І цяжка знайсці хоць адну, дзе б не было фактычных памылак, не кажучы ўжо пра дзікія дапушчэнні і фантастычныя высновы.

Не ўсё яшчэ вычарпана, канечне. У Мінску Освальд мог сустракацца і, зусім магчыма, бачыўся на вуліцах з людзьмі, дасведчанымі ў тэрактах. Напрыклад, з суседкай па двары партызанкай Марыяй Осіпавай, арганізатаркай знішчэння цывільнага кіраўніка нямецкай улады ў акупаванай Беларусі Вільгельма Кубэ, што справакавала масавыя расстрэлы мірнага насельніцтва. Ці са старшынём прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР Сяргеем Прытыцкім, што, як герой «Бесаў», па заданні сваёй арганізацыі спрабаваў забіць сведку на судзе.

Але найбольш блізкі Освальду ўзростам, поглядамі і маштабам здзейсненага злачынства быў мясцовы сучаснік Дастаеўскага Ігнат Грынявіцкі, які забіў Аляксандра Другога, самага ліберальнага расейскага цара, які вызваліў рабоў у Расеі, што амаль у той самы час зрабіў амерыканскі прэзідэнт Эйб Лінкальн.

І як тут абмінуць паралелі забойства Лінкальна і Кенэдзі. Першы быў абраны ў Кангрэс у 1846-м, другі — у 1946-м. Першы стаў прэзідэнтам у 1860-м, другі — у 1960-м, імёны абодвух па-ангельску налічваюць па сем літараў, абодвух забілі ў пятніцу, абодвух стрэлам у галаву, абодвух ззаду, побач з абодвума былі іх жонкі, Лінкальн быў забіты ў «Тэатры Форда», Кенэдзі ў аўтамабілі «Форд» мадэлі «Лінкальн», абодва наступныя прэзідэнты мелі прозвішча Джонсан і абодва былі з поўдня, першы Джонсан нарадзіўся ў 1808-м, другі ў 1908-м — але гэта толькі кветачкі.

Забойца Лінкальна Джон Вілкес Бут нарадзіўся ў 1839-м, Лі Харві Освальд — у 1939-м, абодва былі з поўдня, у абодвух трохслоўнае імя, у абодвух імёны па-ангельску налічваюць 15 літараў, абодва былі забітыя перад судом...

Гэты спіс падабенстваў з'явіўся неўзабаве пасля забойства Кенэдзі і паўстагоддзя зачароўваў амерыканскую публіку, якая не давала веры

скептыкам, якія сцвярджалі, што нічога неверагоднага з пункту гледжання статыстыкі тут няма, што адрозненняў нашмат больш, чым супадзенняў, што некаторыя звесткі недакладныя (Бут нарадзіўся на год раней), паралелі нацягнутыя...*

Неяк, адразу пасля выхаду кнігі Мэйлера, я спытаўся ў аднаго мінскага літаратара, чаму ён казаў знаёмым, быццам я агент КДБ. Крыху сумеўшыся, той патлумачыў — ты ж пісаў пра Освальда. Паводле гэтай логікі ён сам з'яўляўся сэксуальным маньякам, заафілам, некрафілам, серыйным забойцам і зрэдку іншапланетнікам.

Як казаў у падобных выпадках беларускі класік Уладзімір Караткевіч:

«Хоць ты ўзвый на Месяц, стаўшы ракам!»

Пераклады перакладаў перакладаў

Маршрут гэтага падарожжа пралягае праз дакументы КДБ, якія атрымаў і апублікаваў Мэйлер. Цымус у тым, што атрымаў ён іх па-расейску, а апублікаваў па-ангельску, а я з ангельскай перакладаў на беларускую. Але гэта не ўсё. Некаторыя дакументы, якія атрымаў Мэйлер ад КДБ, былі перакладамі з ангельскай на расейскую, з якой потым ён перакладаў на ангельскую, а затым я на беларускую.

І гэта не ўсё — каб палагодзіць пытанні з аўтарскімі правамі Мэйлера, быў адпраўлены ліст у амерыканскае выдавецтва і праваўладальнікам, дзе апісвалася структура майго даследавання і ішла гаворка пра аўтарскае права на пераклады і пераклады з перакладаў — натуральна, усё гэта зноў у перакладзе.

Вось як пішчом чытачу трэба лезці ў тыя архівы КДБ.

А вось што атрымаецца, калі запусціць выраз «пішчом лезці» праз аўтаматычны перакладчык Google па ланцужку «беларуская — расейская — ангельская — беларуская»:

* Адзін з самых цытаваных аўтараў у свеце, радыкальны крытык амерыканскай палітыкі злева, прафесар Масачусэцкага тэхналагічнага інстытута Ноам Чомскі, які нічога ніколі не браў на веру, так выказаўся з нагоды тэорыяў змовы: «Ёсць шмат супадзенняў, нявытлумачаных з'яваў, чаму нешта здарылася, а нешта не... Велізарная энергія кідаецца на пошукі, хто забіў Кенэдзі... Калі б была падстава меркаваць, што існавала якая-небудзь змова ў вярхах, было б цікава, але доказы пра аднаго забойцу аглушальна пераканаўчыя». <http://www.youtube.com/watch?NR=1&v=LoDqDvbgeXM>

«Пішчом лезці — пицчат лезет — squeak climbs — складана падымаецца».

І сапраўды складана. Але падымаецца! Як падымаецца з кожным трапятаннем бязважкі матылёк, ад крыльцаў якога, як сцвярджаюць прыхільнікі тэорыі хаосу, можа нарадзіцца нават бура.

І некалі ж можна будзе зазірнуць і ў калекцыі КДБ, каб удакладніць пераклады, дый не толькі іх.

Але гэта адбудзецца ўжо пасля перайменавання другога паводле вядомасці ў свеце расейскага слова з трох літараў.

Калі не спяляць, як некалі ў апошнія гадзіны ГДР палілі архівы Штазі.

Хоць як спаліш сляды матылькоў, што адляцелі?

Хто смяецца апошнім

Гэтая лепідаптэралогічная экспедыцыя па слядох Освальда была і даследаваннем мінскіх падарожжаў Нормана Мэйлера, які лавіў тут сваіх матылькоў.

Мэйлер упадабаў Мінск:

— Гэтая кніга пісалася лягчэй, чым іншыя мае кнігі. Я таксама атрымаў больш ад гэтай кнігі. Я люблю гэтую кнігу, таму што ў мяне быў надзвычайны досвед жыцця ў Мінску. Я адчуў, а, чорт, мне ўжо даўно сёмы дзясятак, і я адчуў — я яшчэ не памёр. Зусім няблага. Я магу жыць у дзіўным месцы і шмат ад гэтага атрымліваць, і я плённа працую. Было весела.

На заканчэнне нашай доўгай гутаркі я папрасіў аўтара ўявіць сюжэт: амерыканскі пісьменнік прыязджае ў Мінск, дзе атрымлівае матэрыялы сачэння спецслужбаў за амерыканскім грамадзянінам, які жыў тут на пару дзесяцігоддзяў раней. Пісьменнік наймае кватэру, сустракаецца з мноствам людзей, заводзіць знаёмствы — і ўвесь час за ім вядуць назіранне спецслужбы, падслухоўваюць размовы, здымаюць гасцей на відэа, прымушаюць знаёмых пісаць справаздачы. А потым, праз пару дзесяцігоддзяў, у Мінск прыязджае даследнік творчасці гэтага амерыканскага пісьменніка і атрымлівае доступ да архіву спецслужбаў...

Мэйлер засмяяўся.

Пайсці. I вярнуцца

Першай пакупкай Освальда ў Мінску стала электравілка, сімвал яго лёсу, што як матылёк біўся паміж плюсам і мінусам, пакуль не замкнуў напружанне на сабе і не згарэў, пакінуўшы ўспамін, крохкі, як вугальныя лускачкі, і эфемерны, як дым.

Хоць можна сказаць і наадварот — чатыры мільёны аркушаў дакументаў, што з’явіліся на свет з нагоды Освальда, рэч зусім не эфемерная. А рапарты вонкавага назірання КДБ апярэдзілі відэакамеры на дзесяцігоддзі і, дзякуючы ім, можна, як падарожніку ў часе — герою Брэдберы, патрапіць у дзень Освальда ў Мінску:

У 11:00 Лі Харві выйшаў з гатэля «Мінск» і пайшоў у ГУМ. Там зайшоў у аддзел электратавараў, нешта спытаўся ў прадаўца, дастаў з кішэні грошы і пайшоў да касы. Ні за што не заплаціў, паклаў грошы назад у кішэню і пачаў хадзіць па першым паверсе ўнівермага туды і назад і разглядаць розныя тавары. Затым вярнуўся ў аддзел электратавараў, заплаціў 2 рублі 25 капеек за электравілку, паклаў яе ў кішэню і падняўся на другі паверх. Там правёў некаторы час у адзеле гатовага адзення, перагледзеў наяўныя касцюмы, затым выйшаў і хутка пайшоў...

... я таксама выйшаў з гатэля «Мінск» і павярнуў налева, прайшоў паўз кінатэатр «Цэнтральны», абутковую і ювелірную крамы, затым бясконцы жоўты дом з калонамі, ззаду засталася заўсёды шматлюдная кнігарня, шакалядны азіс, крамы кветак і сувеніраў, і праз 5 хвілін я ўваходзіў у ГУМ, падышоў да аддзела электратавараў, павітаўся з прадавачкай, дастаў з кішэні грошы, падышоў да касы, не заплаціў, а вырашыў прагуляцца па першым паверсе ўнівермага туды і назад і паглядзець розныя тавары, падняўся на другі паверх у аддзел мужчынскага адзення, перагледзеў наяўныя касцюмы, вярнуўся ў аддзел электратавараў, заплаціў 1160 рублёў за электравілку, паклаў яе ў кішэню і хутка пайшоў на выхад.

Не з пустымі ж рукамі вяртацца.

П'яны пяхотны капітан Замест пасляслоўя

— І апошняе пытанне: што было самым складаным у працы над гэтай кнігай?*

— Самым складаным было напісаць самы першы радок самага першага сказа:

7 студзеня 1960 года ў 8 гадзін 23 хвіліны раніцы з купэйнага вагона маскоўскага цягніка...

У дзённіку Освальда блытаніна: «Выехаў з Масквы 7 студзеня» і «прыехаў у Мінск 7 студзеня». Зрэшты, гэта было лёгка высветліць з іншых акалічнасцяў — выехаў ён 6-га.

Але вось калі прыбыў?

Як любы лянiвы даследнік, я адкрыў Інтэрнэт — інфармацыі няма. Пайшоў у Нацыянальную бібліятэку Беларусі — чыгуначных даведнікаў там няма. Пазваніў на вакзал. Яны кажуць: «Вы што! Ваш цягнік даўно прыбыў!» Злучылі мяне з міністэрствам чыгункі, там камутатар. Пачалі пераключаць з аднаго аддзела на другі, і працягвалася гэта столькі, колькі цягнік ідзе ад Масквы да Оршы. Нарэшце, кажуць: «Ведаеце што, у нас ёсць музей чыгункі, званіце туды». Там, зразумела, супрацоўнікі не могуць гаварыць без дазволу дырэктара, якога няма. Нарэшце, дазваніўся да дырэктара — той абяцаў дапамагчы. Не змог. Але потым кажа: у Мінску ёсць адзін інжынер, які калекцыянуе расклады руху. Знайшоў інжынера, ён — «Так, маю калекцыю, але толькі ад 1970 года». Я пытаюся — што рабіць? «Спытайце ў чыгуначнай бібліятэцы». Аказваецца, ёсць і такая. І, натуральна, яна якраз пераязджае. І колькі будзе пераязджаць — невядома. Як я шукаў там хады, хто адкрываў пакгаўзы, развязаў пачкі, даставаў расклад — асобная кніга, лепш перачытаць «Дванаццаць крэслаў». Прыкладна праз год пошукаў мне пазванілі і сказалі: «А 8 гадзіне 23 хвіліне». Я змог дапісаць гэты радок і супакоіцца.

Амаль супакоіцца. Амаль, бо вы зараз засмеяецеся і скажаце: а скуль я ведаю, што цягнік у той дзень не спазніўся на 7 хвілін? І тут пачнецца самае цікавае. Я вам адкажу — бо ёсць прэзюмпцыя невінаватасці. І гэта вы мусіце

* Інтэрв'ю Радыо Свабода. <http://www.svoboda.org/content/transcript/24393141.html>

даказваць, што цягнік спазніўся, а не я, што прыбыў паводле раскладу. А вы скажаце — а п'яны пяхотны капітан? Капітан выйшаў з вагона-рэстарана, цягнік страсянула на стыку, ён пабачыў стоп-кран — і хіба мог п'яны пяхотны капітан не рвануць стоп-кран?!.

І акажацца, што насамрэч мы гаворым пра дакументальную прозу, якая мае справу з пустатой як матэрыялам і лініяй гарызонта як задачай, і ўсё, што там можна знайсці — толькі сляды матылька.